

ЯРОСЛАВ ХОЛЯВКА

**СПОМИНИ МОГО
ЖИТТЯ**

ЯРОСЛАВ ХОЛЯВКА

СПОМИНИ МОГО ЖИТТЯ

СЯНІК 2002

Редактор: Маріанна Яра

Технічне оформлення і комп'ютерний набір: Михайло Гоцко

На обкладинці: рідна хата автора – картина Федора Кузяка

Видане коштом автора

ПЕРЕДМОВА

*Виплекана, вистраждана, увінчана
любов'ю книга життя...*

Чи ж то тільки східна мудрость каже:
*“Посади дерево, збудуй хату, виховай сина
і напиши книжку свого життя...”*

Мабуть представник кожного народу згодиться і підпишеться під цими словами. І не тільки підпишеться, але й буде прагнути виконати їх. Комусь вдалося, комусь ні, а хтось не встиг..

Ярославові Холявці, сеньйорові української сянницької громади вдалося виконати все:

Не тільки дерево – сад росте і приносить плоди.

Гостинна хата постійно відчинена для рідних, близьких, друзів і навіть незнайомих.

Діти і внуки розмоляють рідною мовою, співають з дідусем рідні улючанські пісні.

А книжка – це підсумок прожитого, вистражданого, улюбленого, виплеканого протягом не завжди ласкавих років, десятиліть...

То ж, шановний уважний читачу, не шукай в цій книжці вишуканих письменницьких фраз і зворотів, тут повністю збережені мова і стиль автора з його улючанськими регіоналізмами, слова,

котрі, на щодень вживає п. Ярослав у побуті, говірка, котрою звертається до дружини Софії, дітей, внуків та українців Сянока і околиць.

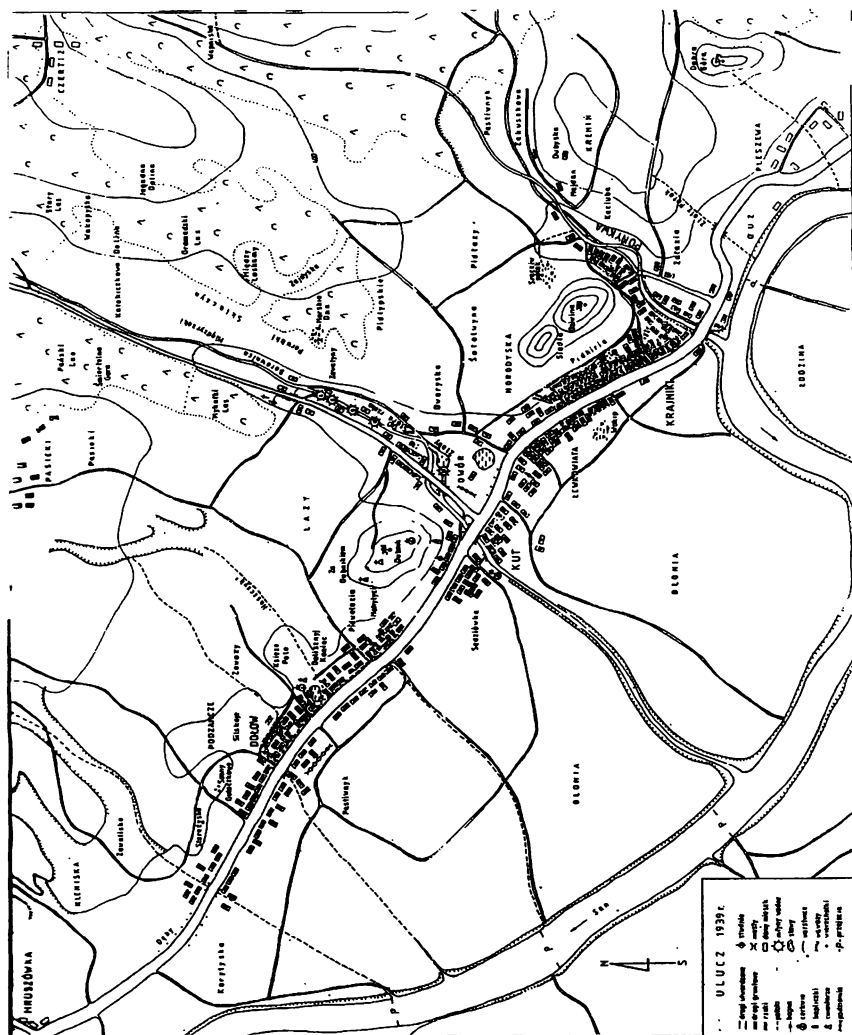
Як сам автор любить повторювати, ці рядки написані для найближчих, для нащадків, щоб пам'ятали, якого вони роду!

Але ж чи інші читачі не знайдуть в цих спогадах чогось важливого, корисного для збагачення власного світогляду, а навіть для кращого вивчення історії нашого краю?

І нехай ці рядки, відображені в особистому баченні п. Ярослава, будуть в його власній інтерпретації, – бо ж кожне життя Людини – це неповторна повість, пережита, виплекана, вистраждана, увінчана любов'ю...

Від редакції

МАПА УЛЮЧА 3 1939 РОКУ

МОЄ ПОХОДЖЕННЯ

*Ой Улючу, Улюченьку!
Серце моє, ненько...
Як згадаю Твою долю –
Заплаче серденько!*

Прийшов я на світ Божий 1 квітня 1930 року в селі Улюч, над рікою Сяном, березівського повіту в родині Холявків – Михайла і Катерини (з дому Пуфких). Наше сільське господарство налічувало 6 моргів землі, було розкинене в кількох кавалках, а ще один окремих пас – “*півшестина*”, простягався від Сяну до гір, до так званої “*дальньої поруби*”. Більшість нашого поля була на рівнині між селом і Сяном.

Мій батько мав чотири сестри, три з них були заміжні, отож, щоб не розділяти землі, батько сплачував сестрам їхню частину. Мусив тяжко працювати від ранку до ночі. Батько був рільником, а що був добрим чоловіком, – то Бог його обдарував ще іншими здібностями: направляв людям чоботи, знався на столярці і все, що потрібно було, робив власними руками. До того ще й покрийому¹⁾ з сусідом Андрієм Гулячком вночі ходили ловити рибу на Сян, – в літі ловили черпаком і шуфатою²⁾. Переважно ходили на такі “лови” вночі з четверга на п’ятницю, а вдень

¹⁾ по крийому (*рег.*) – секретно, потаємно.

²⁾ шуфата – регіональна назва сіти до ловлення риби.

в п'ятницю продавали рибу таньо³⁾ жидам на їх суботне свято. За це додому приносив трохи солі, нафти, чвертку прасівки⁴⁾, бо мій тато кури́в. Бувало нераз і рибин пару принесе, з чого ми були дуже вдоволені.

Наша хата знаходилася на середині села, за річкою, під горою званою *Дубником*⁵⁾, а на цій горі до нині стоїть старовинна церква Вознесенія Господнього. Мій батько був церковником, старшим братом. В нашій церкві відправлялися Богослужіння на всі церковні свята – великі і малі, тут служилися і всі похорони, бо довкола церкви був цвинтар, де хоронили і наших людей і поляків, котрі проживали в нашому селі. А що в тих часах не було електрики, то в церкві світили свічками і перетопленим маслом в скляному начині, подібному до склянки. В середину вкладали шнурок, облятий воском, і називали це *офіркою*. Робили це так: віск розтоплювали на вогні в горщику, і перетягали через розтоплений віск шнурок кілька разів, потім клали на бік, щоб добре застигло, після чого тяли шнурок на відрізки приблизно по 20 сантиметрів, в'язали по кільканадцять штук. Під час Служби Божої мій батько світив ці офірки перед іконами Божої Матері та Ісуса Христа на Іконостасі. Масло на світло жертвували мешканці нашого села, а також з села Грушівки, яке належало до нашої парафії.

³⁾ таньо (*рег.*) – дешево.

⁴⁾ прасівка – спрасований тютюн.

⁵⁾ “Дубник” – гора над селом Улюч, на котрій знаходиться найстарша в Польщі дерев'яна церква з 1510 р.

Мій батько був також добрим ткачем. Робив полотно з льону і конопель. Відразу по Різдвяних Св'ятах вносив до кухні верстат – кросна⁶⁾, і протягом цілої зими робив полотно для людей з нашого села і околиць. Люди віддячувались батькові, отож він і в такий спосіб доробляв до нашої господарки. Працював на кроснах аж до Великодних Свят. А треба згадати, що в селі було таких верстатів більше, бо людей не стати було на купування фабричного полотна у жида або в кооперативі. З того полотна люди шили собі все: сорочки, сподні⁷⁾, мішки, постіль на ліжка, та інше. А коли приходила весна, треба було подбати і про польові роботи. На нашій господарці був один кінь, три корови, одна з них належала бабці, татовій Мамі.

⁶⁾кросна – ткацький верстат.

⁷⁾сподні – штани

МОЇ БАТЬКИ ТА ЇХНІ РОДИНИ

Дідуся, татового батька, я не пам'ятаю, бо помер скоріше, маючи 45 літ. Бабця лишилася вдовою, з чотирма дочками і сином Михайлом, моїм батьком. В віці 18 років мій батько пішов до австрійського війська і воював на фронті в 1-шу Світову Війну. Був поранений десь в околицях Будапешту на Угорщині і вернувся додому дуже слабкий. Помалу видужав і продовжував працювати на господарстві.

В 1923 році оженився з моєю мамою. Мама походила з бідної родини, (де було лиш 5 моргів поля), але в них була велика сім'я: шестеро дітей – три дочки і три сини. Дідо, мамин батько, був в Америці на заробітках, але, видно не успішно, бо грошей там не придбав. Ото ж мій батько великого майна за мамою не взяв. Я добре пам'ятаю маминих родичів, бо вони мешкали близько нас і я часто там ходив.

Найстарший мамин брат в 1928 році виїхав до Америки, там оженився з улючанкою, котра теж емігрувала. Він нічим не поміг родині. Помер в 1972 році в Більгтоні (штат Новий Йорк). Молодший мамин брат, що лишився на господарстві, Миколай, в 1946 році був вивезений на Україну (тоді Радянську) разом з родиною – жінкою і двома синами. Щоправда, його дочка не хотіла їхати і залишилася при тютці⁸⁾. Вуйко Миколай і вуйна вже померли, а їх сини, мої

¹ тютка (рег.) – тітка

кузини, котрі вже й внуків дочекалися, живуть на Україні, в с.Томашівці, Калушського району на Івано-Франківщині.

Дещо більше можу оповісти про маминого третього брата, його доля тісно пов'язана з усіма трагічними подіями нашої місцевості. Отож, мамин брат, в 1934 році поїхав до Франції,там оженився з дівчиною з сусіднього села Грушівка (з родини Фондаковських). Було це перед Другою світовою війною, і щоб не йти до французького війська, вуйко вернувся до Грушівки, але й тут не мав спокою, бо в 1939 вибухла війна, в село прийшли німці, пізніше Червона Армія, при котрій створилися нові границі, і колхози. Вуйко не пішов до колгоспу, але частину землі йому й так забрали. Всіх, хто мешкав близько прикордонного паса – виселили, а вуйкові таки вдалося залишитись у своїй хаті.

В 1941 році розпочалася війна між советами і німцями.Прийшли нові окупанти – німецькі, котрі були аж до 1944 року, себто до прибуття знову советської армії. Після них прийшла польська комуністича влада і так тяжкі часи не переставали мучити наших людей.

Гнобили своїми нападами польські військові і цивільні, наші сусіди з-за Сяну. В тому часі створилось українське підпілля –УПА. Добре пам'ятаю ті події, особливо одну з них: зимою, в лютому 1946 року на Улюч наскочило польське військо. Упівці, відомо, боронили своїх. Вночі був поранений один з них, наш

сусід Василь Хома. Його схопили і на другий день саньми повезли за Сян. Їхали попід Грушівку, а тим часом упівці зробили там засідку, бо хотіли відбити свого товариша. Після нерівного бою упівцям довелося відступити, а підмога, котра поспішила до польського війська, помстилась – спалили кілька хат нашим людям, в тому числі і хату мого вуйка.

Почалась ще гірша доля. Людям треба було шукати якогось кута, щоб пережити решту зими. Користуючись добротою сусідів, якимось дотягнули до весни.

Прийшла весна. Люди вернули на свої пляци⁹⁾, поробили різні буди, щоб дощ не падав на голову, і так пережили літо при чому, постійно переживали страх, бо і надалі приходило військо польське, а крім нього і банди цивільні з-за Сяну та грабували людей.

На наступну зиму вуйко перенісся в село Жогатин. З того села людей вже вивезли на Україну, а отже стояли порожні хати, де можна було перезимувати. В той час в родині вуйка було двоє маленьких дітей.: 10-ти літня Марійка і 8-ми літній Стасьо. В Жогатині також не було спокою, бо вдень приходили військові, а вночі упівці. Нераз люди боялись і тих і других, бо не знали з ким і як говорити, щоб не викликати біди. І ось в родині вуйка сталося найгірше: одної ночі прийшли партизани з УПА, так звана

⁹⁾ пляц – місце де колись стояла хата або будівельна ділянка.

жандармерія, забрали вуйну (за якусь ніби то провину), котру ми вже більше не побачили... Вуйко залишився сам опікуватись малими дітьми і Ганею, душевно хворою сестрою вуйни. На літо вони знов вернулись до свого села, звідки в 1947 році в рамках акції “Вісла” були вивезені на Західні землі Польщі, в район Прабути, місцевість Ранево, а там поселились в понімецькім маєтку, де крім них мешкало ще 8 родин. Помешкання були дуже маленькі – один, два покої¹⁰⁾, та спільна кухня.

Вуйко пішов працювати при бруківці доріг. По кількох роках оженився другий раз з набагато молодшою від себе дівчиною. Народилась в них дівчинка Геня. Вуйко покинув роботу і продовжував займатись тільки малим господарством. Помер в Ілаві, перебуваючи в лікарні в 1972 році, де й похоронений. А вуйна ще живе. Їхні діти поженились з поляками, на даний час мешкають коло Гданська, син Сташко – в Ольштині, але я з ними контакту не маю, бо ж відійшли від родини і від народу нашого.

Старша сестра моєї мами Марися вийшла заміж за Андрія Кліма, хлопця з бідної родини. Мали вони трохи землі, корову, свою хату. Виховували одну дочку Цілю. Вуйко помер під час голоду в 1942 році, а в 1946 році польські злодії з-за Сяну з села Вітрилів відібрали в вуйни корову і спалили хату. Як і всі наші люди в 1947 році тютка з дочкою опинилась на Західних землях

¹⁰⁾ покій – кімната

Польщі. Там тютка померла, а дочка вийшла за сполонізованого німця і сьогодні проживає в Длуску біля Сквежини і від часу до часу пише до нас листи.

Вуйко Андрій мав ще сестру, котра з сином в 1942 році виїхала до Німеччини, і з тої пори слід по них загинув...

Друга сестра моєї мами Пелагія вийшла заміж за Михайла Сосницького, також не дуже багатого, але він мав свою хату, дві корови, коня, великий город і поле на рівнині на болоню. Дітей вони не мали. В 1946 році сусіди з-за Сяну спалили їм хату і відібрали корови і коня. В 1947 році при акції “Вісла” були вивезені до вищезгаданого Длуска. Там тютка померла в 1979 році, а вуйко в 1984. Спочивають на цвинтарі Пшиточна...

Ще кілька слів про вуйкову родину: мав він три сестри, котрі були забрані до Німеччини на роботу, про двох з них нічого не знаю, а третя, Гануся, померла в Америці в Більгантоні, штат Новий Йорк.

Третя сестра моєї мами Емілія вийшла заміж в село Жогатин за Івана Паливоду. Вуйко Іван був добрим столярем, як і рівнож добрим господарем, тож і жилося їм не погано. Але не було в них дітей. В 1945 р. насильно були вивезені на Радянську Україну, поселили їх в Різдянах біля Струсова, в Тернопільській області. Вуйко помер в 1975 році, а тютка в 1989.

А тепер дещо про сестер мого батька. Перша з них, Емілія, вийшла заміж за Миколая Левковича, улочанина, батько котрого був війтом, недалеко від

нашої хати на *Крайниках*. Вуйко був рільником, але тютка добра за ним не зазнала, бо не був він особливо працьовитим. Мали троє дітей : Андрія, Анну і Петра. В 1946 році їм також пограбували майно і спалили хату злодії з-за Сяну. Вуйко втік до лісу, щоб не потрапити в руки полякам, а тютка з дітьми на зиму пішла на друге село Добрянка, де були вільні хати по виселених на Україну людях. Однак і їх не минула тяжка година і в 1947 році переселили їх в село Паєнчно біля Зеленої Гори. Тим часом вуйко згинув в добрянських лісах... Тютка Мілька дочекалася троє внуків і померла в 1975 році.

Друга сестра мого батька, Катерина, вийшла заміж за незнаного мені чоловіка, і виїхала на так звані *креси* ще перед Другою Світовою війною. Колись була в нас з сином Бронком, але про їх долю нічого більше не знаю.

Третя сестра, Пелагія, була незаміжня, але мала сина Адама, котрого виховувала бабця, бо Пелагію вивезли до Німеччини на роботу. Бабця померла в 1946 році, і з тої пори Адась жив з нами. По закінченні війни Пелагія повернулася до Сянока. Довго не показувалась в Улючі, бо її поляки налякали, що нібито бандерівці вбивають таких як вона. Але тютка не вірила наклепам, дуже хотіла забрати сина і виїхати на *земє одзискане*. Малий Адась не хотів від нас їхати, але мої родичі його переконали і таким чином вони виїхали на захід, до Душнік. Тютка там працювала

в санаторійній кухні, а Адасть пішов до школи. Його доля була простою: одружився, мав трьох синів, дочекався п'ятьох внуків. То був щирий, родинний чоловік, чесно працював ціле життя в закладах металічних, але здоров'я мав слабке, бо з малих літ терпів на астму, а потім на туберкульоз. Помер в 1995 році. А тютка померла ще в 1979 році, спочивають на цвинтарі в Душніках.

Наймолодша сестра мого батька Марися, вийшла заміж за Питльованого Казимира з села Вітрилів. Весілля було в нашій хаті в 1937 році. Шлюб взяли в Улючанській церкві і тютка пішла до вуйка. Тато сплатив їй частину за землю. Вуйко працював на копальні ропи ковалем. В недовгій часі побудували нову дерев'яну хату під бляхою, але в 1946 році цю хату спалили бандерівці. Тоді було спалено більше як пів села Вітрилова в помсту за напади і грабїж наших сіл. Вуйко і тютка замешкали в селі Сорогів, де були вільні хати по виселенню наших людей на Україну, а за якийсь час купили в Сяноці на Добрівці стару хату. Мали одну дочку і трьох синів. Сьогодні вони всі живуть добре. мають свої нові хати. Вуйко помер в 1992 році, а тютка – в 1998 році.

Моїм хресним батьком був Стефан Харидчак, власник турбінового млина. За це його *совети* забрали і вивезли на Сибір, то ж слід за ним пропав...

Моя хресна мама була Марія Полянська, померла недавно в 1996 в Улючі.

МОЄ ДИТИНСТВО

В родині я був третьою дитиною. Найстарший брат Володимир народився в 1924 році, маючи 2 роки захворів і помер. Родичі тяжко переживали смерть дитини, першого сина. В 1926 році народилася сестра Анна, а я – в 1930-му. Батьки дуже тішилися народженням сина, тим більше, що між людьми ходили чутки, що ніби-то на нашій пляцуні не виховуються хлопці.

З нами в нашій хаті мешкала ще й батькова мама – моя бабця, а також тютка Марися і Пелагія. Наша хата складалася з великої кухні і меншої ізби¹¹⁾, в кухні була земля, а в ізбі – вже дерев'яна підлога. Дальше були сіни, комора, стайня і убоїско¹²⁾ де молотили збіжжя, а на кінці була возівня, там стояли вози та інше різне рільниче знаряддя. Возів у нас було 2 – легкий і тяжкий. За возівнею складала гній.

На городі знаходилася пивниця, накрита дашком. З боку від возівні знаходилася дровітня, там були дрова і батьків столярський верстат, а з боку дровітні випущений дах. Довкола хати був город, обведений дерев'яним плотом. На городі росли яблуні, черешні і сливи. Недалеко нашої садиби плила мала річка-потічок з гір до Сяну, нероз після великих дощів виливалася, але хаті не загрожувала. За річкою була

¹¹⁾ ізба – менша кімната.

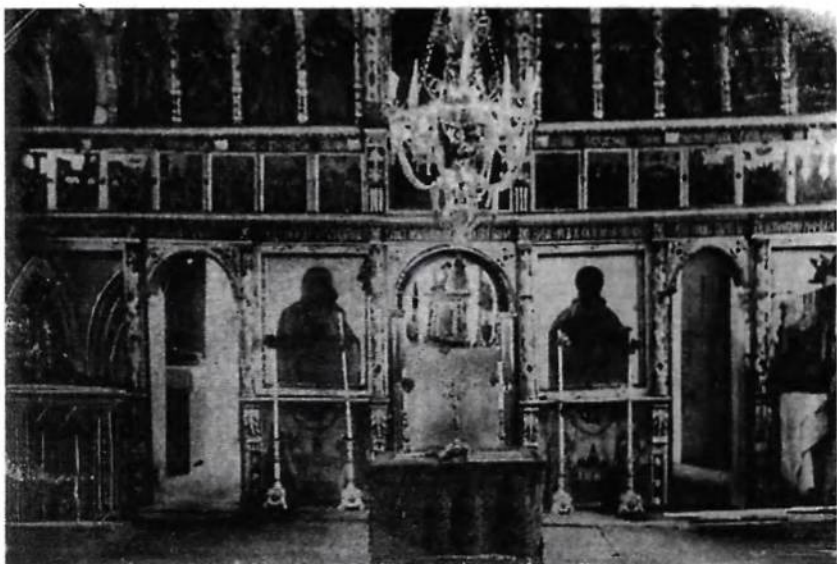
¹²⁾ убоїско – господарче приміщення в котрому молотили ручно збіжжя.

дорога, котра вела до польського села Борівниця. За дорогою – був великий город, а в нім панський двір, великий, мурований поверховий будинок, а державив його до 1938 року жид Пропер, щоправда, незадовго перед другою світовою війною жид виїхав до Америки. До цього двора належало багато землі, був там і великий тартак. В 1925 році двір потерпів пожар, при котрому згорів будинок тартаку. Крім згаданого панського тартака в селі було їх ще два: один водний тартак мав жид Цвинар, а другий – наш чоловік, Михайло Чебеняк. Цей Михайло мав також і млин. А другий млин належав до Левковича “Середнього” і Полянського-“Мельника”. Як я вже згадував, турбіновий млин був у мого хресного батька Харидчака, “Чадуся”.

В Улючі було дві церкви – стара на Дубнику і нова, в долині. Було також і дві дзвіниці, обидві дерев’яні. Плебанія була велика. Біля неї – стайні і стодоли. До плебанії належало багато поля і лісу.

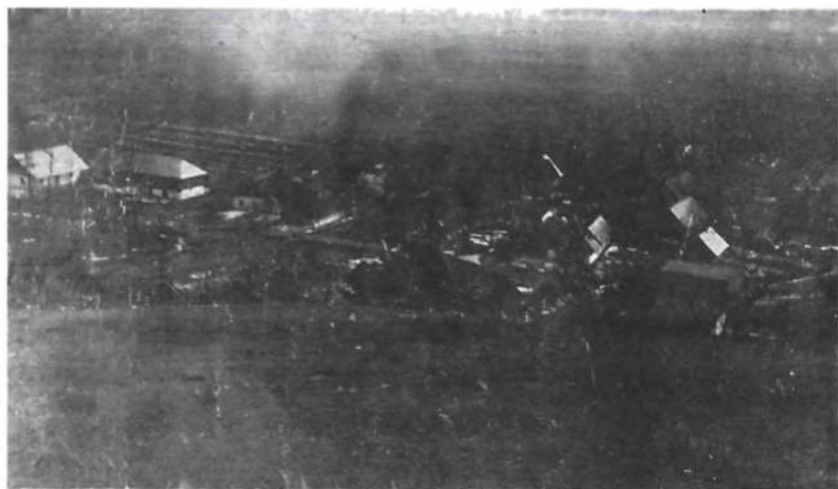
Мав Улюч і школу, нову, 6-ти класову. Крім того – читальню “Просвіта”, кооперативи, дві молочарні, пошту, пожарну сторожу, поліцію. А що в селі жили також жиди – то була синагога (біжниця). Жиди мали свої заклади. Так у жида Боруха була корчма, а в Мула – різня для худоби, ще було кілька жидівських крамниць і парова лазня. В селі було кілька ковалів, столярів, ткачів, дві трафіки¹⁶⁾, що продавали цигари

¹³⁾ трафіка – крамниця, де продається цигари і тютюн.

Старовинна церква Вознесіння Господнього в Улючі (з 1510 р.) на горі "Дубник" та іконостас в тій церкві. Фотографії зроблено вже після акції "Вісла" тобто після виселення людей з Улюча.

і прасівку— одна в Кулика Василя, а друга – у солтиса Полянського. В долині знаходилась оліяря у Фурмана. Жив в селі і дипломований дяк Поливка, а ще дзвінник Сосницький. Був ще й другий дяк – Гусак, (бо ж в селі було два церковні комітети), мав Улюч також і гарний церковний хор, під диригуванням Романа Солтикевича. Були і музиканти, що грали по весіллях і забавах.

Вид з “Дубника” на “кут”. Фотографію зроблено перед II світовою війною. По лівій стороні видно будинки дяка Поливки.

Наше село простягалось з чотири, або й п’ять кілометрів. Село з правої сторони оточували гори, а з лівої – простягалася рівнина, а ще далі – срібристо крутився Сян, котрий від нашої хати плив найдалше, понад кілометр.

В 1933 році на світ прийшла моя друга сестра Цилька. То добре, що в нас було дві корови, то ж вистачало молока і для нас, дітей, і для жидів, бо часами

мінjali молоко за якийсь товар... Пам'ятаю, як мама доїли корову, а жидівка стояла в дверях і дивилась, щоб молоко було чисте, “кушерне”. Для мене мама ставили молоко в півлітровій баночці в кухні навечір, то ж рано воно було ще тепле, а зверху мало жовту дуже смачну шкірочку, яку я так любив... Нераз батьки купували в кооперативі булки, називали їх *гуски*, дробили до молока і то було дуже добре.

Колиска для дитини була дерев'яна, в колісці – солома, накрита полотном. Заголовок і подушка були з гусячого пір'я, бо в нас все було покілька гусей. Найбільше з того часу мені запам'ятались довгі осінні вечори, нераз ми сиділи коло п'єца¹⁴⁾ без світла, бо шкода було нафти світити. Лямпа висіла під пувалою¹⁵⁾ на цвяшку. В такі вечори мама нам оповідали різні казки, а ми слухали і дуже тішилися.

¹⁴⁾ пец (поль.) – піч.

¹⁵⁾ пувала – стеля.

РІЗДВЯНІ СВЯТА В УЛЮЧІ

На Святий Вечір ми всі протягом дня строго постили. Мама пекла і варила. До солодкого печива мама робила мармоляду з сушених яблук, грушок чи сливок. Пекла так звану струццю¹⁶⁾. Роботи вистачало всім. Не все була в хаті питльована мука з млина, нераз і на жорнах її мололи. Треба було і соломи нарізати на січку для коров і коня. Дрова вже були скорше нарізані і поскладані на присьбі і довкола хати, високо, близько стріхи, так, що були тільки вікна вільні. Батько робив ще й загату з соломи, щоб було тепліше на зиму. Вікна були поодинчі, і коли був мороз, то шиби замерзали і нічого не було видно надвір. Нераз ми, діти, хухали на замерзлу шибу, видмухували колечко, щоб подивитись на засніжену дорогу.

Коли вже все було приготоване до вечері, то батько вносив до хати сіно і великий сніп житньої соломи, називали то приколоток. А коли входив до хати, то вітався: “Христос Ся Раждає!”, а мама відповідала : “Славити Його!”. Солому тато клав на землю, а сіно на стіл, і прикривав обрусом. Посередині столу на тарільчику ставилося часник і сіль, під стіл тато клав ланцюг, сокиру і ще якісь знаряддя, на пам’ятку про Йосифа праведного, обручника Діви Марії, бо він був теслярем. Ми всі вставали довкола

¹⁶⁾ струцця – регіональна назва печеного, сплетеного дріждвового тіста.

столу і молилися, потім ділилися просфорою і часником з сіллю. Їли страви дерев'яними ложками з одної миски. Мама завжди старалася, щоб було кілька страв. Коли вечеря вже закінчувалася, тато розв'язував сніп соломи і всі діти клалися на ній, а мама нам колядувала. Ми з радістю слухали колядок, тим більше, що мама мала дуже гарний голос. Тим часом батько ще йшов до стайні подавати худобі їсти на ніч. В Святий Вечір лампа світилася яскравіше, була підкручена на більший полонінь. Потім батько збирався до церкви, (тої, що була вдоли). Відправлялося о 12-й вночі. Пригадую собі, що я теж нераз був на тій чудовій нічній Службі Божій, але як був трохи старший. Отож, ми собі на соломі колядували з мамою, поскакали по соломі, і на тій соломі завжди хотіли спати. Мама нам того не боронила, тільки приносила перину, заголовки і так ми спали аж до рана.

Пригадую, як ми нераз ялинку вбирали. Робили ланцюжки з потятої соломи і кольорових папірців. Пекли тісточка, вішали яблука на ялинку, а де не було місця, щоб поставити ялинку, то привішували її до повали, причіплювали до драгаря¹⁷⁾, і так вона висіла через цілі Свята.

На другий день Різдвяних Свят люди, як і першого дня, спочатку йшли до церкви, а пополудні вже ходили колядувати. Ходило кілька груп колядників

¹⁷⁾ драгар (рег.) – балка під стелею.

Чоловічий хор з Улюча, з диригентом Романом Солтикевичем.

— від найменших, аж до церковного хору. Церковний хор збирав гроші на церкву. З хором завжди ходило двох або й трьох скрипалів, котрі пригравали хоріві. Бувало що й з сусідних сіл приходили колядники, як наприклад, Іван Паливода з Жогатина, котрий запізнався з моєю тюткою, а потім оженився. Був ще один жогатинець, вже не пам'ятаю прізвища, котрий теж, дякуючи колядуванню оженився в Улючі. Бувало, що й польські колядники приходили до нашого села. Так за звичай колядували в нас аж до Нового року. Я також з задоволенням ходив по коляді .

По Святих батько виносив солому, котра вже була стерта, виносив також і ялинку. Сумно то було, нераз ми навіть плакали, що вже по всьому, що Свята

скінчилися... А батько вносив кросна і робив полотно аж до весни. Ми мусіли помагати, навивали так звані *цівки до чуленка*.

Але по Різдві приходило Свято Богоявлення, Йордан. То ж чекали ми того Свята і другого Святого Вечора, коли йшлося щедрувати. Ходили щедрувати попід вікна. А щедрівки були такі :”Добрий вечір, Тобі, пане господарю”, “А чи є, чи нема пан господар в дома”, “А там в місті на булоню їде Василько на сивім коню”, та інші, бо дуже багато було тих щедрівок. Напередодні Йордану на річці коло нашої хати вирубували лід, привозили чотири високі ялинки і на льоді вставляли їх на чотирьох рогах.

На саме Свято Йордану люди сходилися до нашої хати, щоб погрітися, бо в ті часи морози були сильні, часами нижше від -20° . По Службі Божій з нової церкви виходила процесія і йшла на кут¹⁸⁾. Друга процесія йшла з Дубника, зі старої церкви. Несли Трійці, Євангелию, Хрести, свічки, хоругви. Стіл і обрус батько брав з нашої хати. Людей було дуже багато. Приходили також і поляки, щоб набрати свяченої води, бо самі цього Свята не мають, а між ними були і польські шпіцці¹⁹⁾. Хор співав чудово, але нераз бракувало диригента Романа Солतिकевича, котрого якраз на Йордан затримувала польська поліція... Богослуження над річкою відправляв отець

¹⁸⁾ кут (рег.) – місце в селі де сходилися три дороги.

¹⁹⁾ шпіцель – донощик.

Улюч – кут. Освячення води на Йордан в 1938 р.

декан Солतिकевич, довголітній парох Улюча. Після освячення води процесії розходилися по своїх церквах.

Як я вже згадував, морози були тоді тяжкі, а ще й сніги великі. Наша річка покривалася грубим льодом. Ми та наші сусіди брали з неї воду до споживання, то ж мушили вирубувати лід до води і цю ополонку чомусь називали *калабань*. Коли весною надходили розтопи, або були сильні дощі вліті, і вода з річки не надавалася до пиття, то воду брали зі студні, що була напроти кооперативи.

ДЕЩО ПРО ОДНОСЕЛЬЧАН

Взимі улочани їздили саньми, коням причіпляли дзвіночки, щоб здалека було чути, що їдуть кінні сані. Богатші господарі оздоблювали хомути наверху металевими кінськими головами і різними бляшками, бувало, що й нераз хвости закручували коням, якщо ті хвости мали довгу волосань. Зимою їздили до ліса вивозити кльоци²⁰⁾ на тартак за невелику платню. В Улочі ліс був панський, ксіжний і громадський. Ще часами в зимі вивозили на поле обірник²¹⁾. Чому не весною чи літом? Бо вже не можна було всюди їздити, тому що городи і поля були вже засіяні і можна було наробити шкоди сусідові, а що люди шанувалися, то робили таке в зимі .

Ще в зимову пору улочани молотили ціпами збіжжя, скубали пір'я, пряли лен, чи коноплі на одяг. А ми, як то діти, возилися на санках, або по леді. Тяжко було зі взуттям, то ми собі робили такі *солом'янки*, – вибирали дрібну житню соломю, плели *косу* на відповідну довжину, а з дошки робили підошву на вимір ноги, прибивали цвяхами *косу* до дошки, дальше шили тонким шнурком, посмарованим смолою, (щоб не заскоро відігнув), – отак виглядали наші “*чоботи-солом'янки*”.

В перші дні ходження в *солом'янках* трохи боліли ноги, бо дошка не вигиналася, але по кількох

²⁰⁾ кльоц (поль.) – колода.

²¹⁾ обірник (рег.) – гній.

днях ноги привикали і вже було добре і тепло. На ніч солом'янки клалося коло п'єца, щоб висохли до рана. На той час мало кого було стати, щоб купити правдиві чоботи, а якщо були, то тільки до церкви, або до школи. Вліті було легше, бо всі ходили босо. Пам'ятаю, нерозвесною, як тільки сніг зійшов, я босо бігав по Дубнику, за що діставав нерозвід батька пасом...

Улюцькі дівчата в регіональних строях.

Коли надходила весна, стопніли сніги і лід на річці, починалася зеленіти трава на городі. Як тільки хоч трохи зазеленіло – люди починали виганяти пасти худобу, бо тяжко було прогодувати корови до весни. Нероз навіть стріху розбирали, щоб порізати на січку, до тої січки додавали пирій (то така трава – шнурки, що росте на необробленім полі), і давали коровиці, котру треба було нероз піднести і поставити на ноги, бо була недоживлена і ослаблена за зиму.

Батько в тій порі робив на кроснах полотно, старався закінчити всю роботу ще до Великодних Свят.

ВЕЛИКДЕНЬ В УЛЮЧІ

Кожна весна мого дитинства приносила в моїй дитячій свідомості відчуття приближення Великодних Свят. В час Великого посту чекалося на Свята з нетерпінням. В Великий Четвер з Березова приїздили крамарі і привозили різні ковбаси, солонину, сальцесон, кашанку. Пригадую, як то всьо пахло, навіть здалека... Не всіх в селі було стати, щоб то купити.

Наш батько, однак, купляв, і то всього по троху: ковбаски, солонини, бо то було на освячення.

В Великодну П'ятницю в церквах виносили Плащаницю. Свідомо пам'ятаю обхід довкола церкви на Дубнику, бо ми, хлопці, і підчас обходу, і після, а навіть цілу Великодну П'ятницю калатали каладками²²⁾.

На сам Великдень раненько люди йшли до церкви на Дубник і несли в плахтах паски, одну більшу і другу – меншу. В кошалці²³⁾ несли писанки, хрін, ковбаску, варену солонину, сіль, *колокічку*, (то такі патики, з котрих потім по освяченню робили хрестики і клали на кожен кавалок поля, щоб був кращий урожай, і щоб Бог обороняв від всього злого). Від виносу плащаниці в П'ятницю не вільно було дзвонити, допіру аж на Великдень при триразовому обході зачинали бити в дзвони. Так дзвонили цілий день, аж відлуння йшло по горах.

²²⁾ каладка (рег.) – калагачка.

²³⁾ кошалка – плетений кошик.

По закінченні Богослужіння в церкві святили паски і то що було в кошиках, – люди зійшовши з Дубника розходилися по своїх домах. Був ще такий звичай: ті люди, котрі мешкали далше, наприклад, в Грушівці, святили паску в суботу, перед Великоднем.

На другий день Великодних Свят Службу Божу вже відправляли на долині, в новій церкві. Пополудні хлопці обливали дівчат водою, а хресні мами своїм похресникам роздавали писанки. Так святкували всі три дні. На Службі Божій в церкві чудово співав хор під диригентурою Романа Солтикевича, талановитого диригента. Хор улочівський був мішаний, співали і жінки і чоловіки, не просто було дістатися до того хору – треба було мати добрий голос і добрий слух. Хор часто виїздив з концертами в інші села, а також до Сянока.

Члени читальні "Просвіта" і мішаного хору з Улоча.

По Великодних Св'ятах люди йшли даліше в поле працювати. Роботи на весну в полі було дуже багато. А що Великдень, то свято рухоме (часом було скоріше – 11 квітня, а часом аж 5 травня). Від того залежала дата нашого парафіяльного св'ята Вознесенія Господнього.

Посвячення дзвону при церкві в Улючі.

ВОЗНЕСЕНІЄ В УЛЮЧІ

Вознесеніє – престольний празник в Улючі, як і Великдень, часами був скоріше, а часами – пізніше, й так, що бувало що й жито вже висипало на колосся.

То був справді великий празник в Улючі, на горі Дубник, в старій церкві, котра була побудована дуже давно, ще в 16-му столітті. Кажуть, що сам митрополит Київський Петро Могила подарував Богослужбові книги Святі до Улючської церкви, правдоподібно, що тут і монастир був за часів Петра Могили, бо сьогодні в Сяніцькому музеї ті книжки переховують, на сторінках котрих сам Петро Могила рукою власною підпис поставив.

Прибували люди з довколишніх сіл. Щороку прибувало і багато священиків. А що в церкві всі не поміщалися, то Служба Божа відправлялася на дворі, біля церкви, під старою липою. Тим часом на долині, під Дубником з'їжджалося багато крамарів з Березова, з Сянока, з інших близьких міст. Тут можна було всьо купити, тільки не всі мали гроші... Але хоч можна було пооглядати той товар...

Так празник відбувався цілий день. Хто хотів, той собі знимку міг зробити на пам'ятку, для цієї справи прибував фотограф.

Пригадую собі, як одного разу фотограф попросив нашу бабцю, щоб його замкнула в нашій пивниці, яка була на нашому городі, щоб він міг собі

змінити плівку. До цього потрібне було місце де не доходить світло і наша пивниця до цього була йому добра. Бабця його замкнула, як він хотів і пішла до хати, так і забула про фотографа. Фотограв зробив те що мав зробити і хотів вийти робити знімки. Не міг однак сам відчинити дверей. Почав стукати в двері але ніхто його не чув. Досить довго стукав, аж почула його жінка, котра випадково переходила дорогою. Зайшла до нашої бабці і каже:

– Ганю, там хтось зачинений в вашій пивниці.

Тоді доперва бабця здогадалася, що там є фотограф. Каже тоді до моєї мами:

– Касю, іди випустити того фотографа.

Мама пішла і випустила його. Він дуже був злий на бабцю, бо стратив багато часу і через то і на заробітку. Така то була історія про нашу бабцю і фотографа на улюцькому празнику.

МОЯ ПЕРША НАУКА

До школи я пішов в 1937 році. Тоді ще була стара школа, що містилася за новою церквою в долішньому боці села. А на другий – 1938 рік – всі учні вже пішли до нової школи, котру побудували посеред села. Школа була дерев'яна, крита бляхою, велика, на високій підмурівці. Керівником школи був українець, Михайло Дода, вже старший чоловік, а нас вчила учителька полька, молода дівчина, прізвища вже не пам'ятаю, хоч був і українець Марко Петрушак, котрий міг нас вчити, але для нього праці не було...

За зошит нам служила табличка, і *рисік*. Допіру по першій році навчання ми вже писали в зошитах.

Парафіяльний будинок (плебанія) в Улючі.

Вчили нас, так званої “руської мови”, по сьогоднішніх мірках – українська, бо ж тоді були ще старі назви. Крім того, вчили ми і польську мову. Релігія теж була. Вчив нас священник греко-католицький, о. Солтикевич, про котрого я вже згадував.

Пам’ятаю, як приїздив до нас Перемиський єпископ Коциловський, тоді саме жиди винесли зі своєї божниці фігуру, щоб їм посвятити...

В 1938 році прийшла на світ третя моя сестра – Марія. А час був тривожний – наближалася Друга світова війна. Пригадую собі, як 3-го травня в панському городі відбувся парад і там вже говорили, що Гітлер хоче оголосити війну Польщі, але поляки казали: *“ми ані гудзика не віддамо!”*.

ПОЧАТОК ВІЙНИ.

Війна вибухнула 1-го вересня 1939 року. Люди тільки що закінчили жнива, зібрали збіжжя з поля. Погода була дуже гарна. Було тепло, сонячно, тільки в душах людських було похмурно. Через наше село переїхало небагато польських воїнів, забрали пару коней і поїхали в сторону польського села Борівниця. Там зробили засідку на німців. По недовгій бою спалили німцям 2 авта і вбили одного німця. А з польської сторони – загинуло пару жовнірів.

Де хто з наших вважав, що німці принесуть свободу для нашого народу, але вони пішли далі.

В кінці вересня прийшла в наше село Червона Армія. Заквартирувалися советські військові в панському дворі, zorganizували так звану заставу і почали огороджувати колючим дротом територію понад Сяном. А тим часом наш священик о. Солтикевич опустив наше село і з родиною перейшов за Сян, до сусіднього села Лодини.

Червона Армія вже забороняла нам переходити на другу сторону Сяну, виставляла свої варти, і почала робити окопи по горах при границі. Стинали в лісі дерева і возили автами до окопів. А ми, діти, і тут знаходили собі забаву – як авто їхало повільно, то ми чіплялися і так їхали собі. Нераз шофери нас виганяли. Дійшло навіть до трагічного випадку: наш колега Адам Холявка при такій “забаві” впав з авта і забився. А був

єдиним сином в батьків, то ж пережили вони страшне горе. Його батько Василь Холявка щодня ходив на Дубник на могилу сина... А ми більше не чіплялися до вантажівок...

Окопів совітських було кілька по горах над Сяном, навіть недалеко нашої хати знаходився бункер під Дубником.

Для села розпочались незнані досі часи.

...

НОВА ВЛАДА

Керувати селом почала нова комуністична російська влада. Організували в селі сільраду і скликали збори. На Голову вибрали ніби-то “комуніста” Михайла Мніха, а секретарями – поляка Бахорського і жида Хаскеля, наших сусідів. Так почалось урядування нової влади. Як тільки смеркало треба було заслоняти вікна, а після восьмої години вечора невільно було без перепустки ходити по селі.

Почалось закладання колгоспу, ніби-то добровільно, а насправді примусово. Бідніші люди, що не мали нічого до страчення, дійсно йшли до колгоспу добровільно. Інші не хотіли записуватись, бо довелося віддавати корови, чи коней, чи власне знаряддя до роботи в полі. Однак колгосп було організовано. Розмістили його на маєтку священика, де була велика стодола і стайня. А на плебанії зробили сільраду, селянам, котрі не записалися до колгоспів забрали поле на булоню під колгосп, а над Сяном зробили “пас граничний”. Нам також забрали наше поле на булоню, залишили тільки клаптик землі на горах. Ніхто не питає, як будемо жити далі. А в нас було дві корови, кінь, два вози, і всяке знаряддя до господарки. Добре, що батько був ткачем, трохи доробляв на життя, бо люди приносили прядиво з других сіл, що були дальше від границі. Чому з інших сіл? Бо ще в 1939 році частину наших людей переселили до Ходорова на Україну, а їхні

хати розібрали, тому що мешкали вони за близько нової границі.

А тим часом пограничники натягали подвійні колючі дроти. В середині між дротами було оране і бороноване поле на ширину майже 6 метрів, так, щоб ніхто його не міг перескочити. Від села стояли телефонні стовпи, а долем тягнулись тоненькі дроти так, що лиш ногою зачепиш – то вже *альярмовало*. Вартові по двоє ходили з псами, але і так людям часами вдавалось перейти на другу “німецьку” сторону, де не було колючих дротів, ані так багато вартових. З тамтої сторони Сяну люди ходили аж до води і ніхто їм не заборонював. Пригадую собі, як нераз совети провадили на заставу наших людей, котрих зловили на границі, потім їх вивозили на Сибір. Наша хата була близько застави, за річкою, під Дубником.

З приходом нової влади і виборами сільської ради, відчинили школу, але вже не вчили ані польської, ані української мови, а тільки російську. Не було вже в школі хреста і не вчили релігії. На стіні повішали портрети Леніна і Сталіна.

По якомусь часі люди почали домагатись відновлення Богослужіння в церкві. Після великих старань дозволили, щоб священик приїжджав і відправляв. Так почав до нас їздити отець Марків з четвертого села Володжа. Мусив далеко об’їздити, бо через той *нас пограничний* не дозволяли на ближчу дорогу. За кожним разом священик мусив мильдуватись на заставі.

Нераз ми дивились, як він туди входить, боялись, що його затримують...

З приходом нової влади, котра нас ніби то “визволила”, почалися переслідування і арешти. Що богатших і свідоміших селян поарештовували, повивозили, – спочатку до Самбора (до тимчасової тюрми), а потім на Сибір. Така доля стрінула, наприклад, нашого сусіда Володимира Поливку, а ще Теодора Левковича, Василя Зубакевича, та інших. Нашому сусідові Теодору Котянському вдалося втекти перед арештом.

На весну 1940-го року почали орати наші загони на булоню. Тяжкими тракторами збили землю і урожай не був завеликий. А в пізніших роках був ще менший.

В тім колгоспі було більше урядників, як працівників. Мій батько продав коня, щоб не їздити на шарварки²⁹⁾, тим часом наше поле обробляли взамін за полотно, котре їм ткав батько. В той час в селі не вільно було тримати ані псів, ані голубів...

²⁴⁾ шарварок – невідплатна примусова праця при дорогах.

РІК 1941

Наближалась війна, німецько-російська. В 1941 році за два тижні перед війною багато людей перейшли границю, серед них: Телька Пелагія, Телька Гелена, Телька Василь, Окряк Миколай. То була подія, – люди не вірили, що можна перейти так стережену границю! А вони помолились і з Богом перейшли. Тепер Гелена Телька проживає в Австралії. Скоріше померла її мама, кілька років тому – помер її брат Василь. А Миколай Окряк живе на Україні в місті Долина Івано-Франківської області.

22 червня 1941 німці напали на Росію. Була це неділя, а по неділі російські прикордонники покинули наше село, а з ними втекли і урядники сільради. Псів своїх постріляли, а їхнє майно розібрали люди. Я також взяв два крісла (котрі батько потім мусів віддати німцям). Здавалося, що прийшли наші визволителі, бо поряд з прапором німецьким повішено було наш, синьо-жовтий прапор. Напочатку німці організували поліцію з наших людей, але то тривало коротко, бо і прапор зняли і свою поліцію заложили.

Почалось переслідування жидів: німці забороняли жидам носити бороди і пейси, а на руках казали носити опаску п'ятираменною звіздою.

Десь по місяці часу німці припровадили голову колгоспу Михайла Мніха і тримали його коло кооперативи. Зараз люди зійшлися, бо де-хто мав до

нього претензії за його “урядування” на користь комуністичної влади. Спочатку ніхто його не рухав, але коли прийшли люди з долішнього кінця села на чолі з Грицьком Тхіром, то почали вигукувати різні речі, а потім так його били, що аж неприємно було дивитись. Мій батько відразу пішов до хати, щоб цього всього не бачити. Я бачив, як кров йому залила всю твар. Німці наказали, щоб він пішов до річки і вмився. Пізніше забрали його і вивезли за Сян. А за якийсь час до села дійшла вістка, що Михайло помер в Осьвеньцїмі.

Пів року пізніше заарештували жида Хаскіля, секретаря сільради. Знайшли його в його ж хаті (ховався в комині).

За німців знова почалася окупація нашого села. Знову почали збирати контингенти: м’ясо, збіжжя і т.д. Корови і телята позначили кільцями з номером (припинали до вуха). Позабирали каміння від жорен. В панському дворі зробили “лігіншафт” (рільниче господарство). Молодих людей почали вивозити до Німеччини на примусові роботи. Визначав їх солтис. Так була визначена і моя старша сестра, але нас добре дорадив Марко Петрущак, і батько так зробив: підшукали таку бідну і не дуже розвинену дівчину, дали її матері трохи збіжжя і картофель, і вона пішла на комісію. Коли читали прїзвище сестри, то вона зголосилася. Німці подивилися на неї і казали йти додому. Так моя сестра залишилася вдома і не поїхала

на примусові роботи до Німеччини.

По якимсь часі відкрили школу і знову була змога вчитися. А вчив нас Марко Петрущак української і німецької мови (якої я дуже не любив). Вчив також і співу. Пам'ятаю, як співали ми “Ой у лузі червона калина”. З приходом німців до села повернувся наш парох – Солтикевич. Знову відправлялося Богослужіння в обох церквах. Служилося і в Празник Вознесенія, але крамарів було вже менше, ніж колись.

ГОЛОДНІ РОКИ

По відході советів і з приходом німців в нас був сильний голод. Земля колгоспна під пасом граничним була оброблена погано. А з самих гір урожаю було мало. Люди продавали з себе одяг і білизну за збіжжя і картоплю. Мій батько також змушений був продати віз за два мішки картофелі. Ми мусіли їсти лободу, гірчицю, пригнилі картоплі, які збирали по картофлисах. Добре, що в нас була одна корова (бо другу німці забрали на контингент). За цю корову дали трохи шкіри, мармоляди і полотно на суконку.

Мій вуйко Андрій помер з голоду. Вмирили і другі люди. Жиди так само голодували, ще й були переслідувані німцями. Німці також вивозили жидів. Дехто з наших людей шкодував жидів, а дехто тішився. На то жиди казали: *„Не тіштесь, ми їдемо на розчин, а ви підете на заміс”*.

По вивезенню жидів з села, німці наказали солтисові, щоб в ночі було пильновано жидівських хат, аби люди не порозкрадали жидівського майна. Мойому батькові приділили пильнувати хату жида Цвинаря. Там був тартак. Батькові сподовався гарний зегар – будильник і він приніс його додому. Ми дуже тішилися, бо вже знали, котра година. Радість тривала недовго. По кількох днях прийшов той жид і хотів прийняти нашу віру, бо він не виглядав на жида. Але не вдалося йому, бо німці вже про нього знали. Однак Цвинар

забрав годинник, батько сам йому віддав. З тої пори більше того жида в нашому селі не бачили. Видно, що всі згинули. Щоправда, вже пізніше моя сестра писала з Америки, з Рочестер, що зустріла одного улочського жида, але прізвища його я не пам'ятаю. А прізвища були такі: Борух (той, що мав корчму) Сендер, Шмілько, Лузар, Пенцак, Майорко, Цап, Ксіль і так далі.

В нашому селі була і біжниця (синагога), а біля неї жидівська лазня (сауна). По відході жидів всьо було розібране.

В ті часи комендантом поліції був німець (прізвища не пам'ятаю). З ним працювало ще два німці і два українці: Соломка і Прятко. Нероз приїздила і польська гранатова поліція з-за Сяну. Поліція містилася в дерев'янім будинку, де перед війною була польська поліція. Солтисом в той час був Морайко. Було і двох підсолтисів. Гроші були німецькі – марки і польські – злоті. Лігіншафт далі діяв. Улочани працювали там за невелику заплату. Сторожем лігіншафту був поляк з-за Сяну (з Темешова).

Де-котрі хлопці і дівчата приїздили на урльопи²⁵⁾ з Німеччини, розказували про німецьку господарку, про тяжку працю. Більшість робила у фермерів. Урльоп тривав кілька днів, і молодь мусила вертати в Німеччину.

²⁵⁾ урльоп (поль.) – відпустка

З нашої родини також пару осіб було на роботі в Німеччині. Серед них – сестра моєї мами Пелагія, Батькова сестра Пелагія, Вуйка Пуфкого син Миколай, – другого вуйка, Сосницького, три сестри Юлія, Софія, Анна і ще одного вуйка Кліма сестра Софія. Половина з них пропало без вісти. Де-хто вернув додому, а Анна виїхала до Америки і вже давно померла.

Як я вже згадував, наші селяни цілий час мусили віддавати контингенти. З тих селян, що були переселені советами – всі вернулися додому.

Нераз ми дивилися, як німецькі літаки летіли на Схід. Старші люди проповідали, що німецький орел зломить крило, як полетить на Схід, що так було описано в книзі *Михальди*.

По якимсь часі пішли чутки, що фронт повертає на захід. За Сяном німці почали рити окопи, особливо під селами Лодина, Ятрилів і Темешів. Навезли людей з різних сторін до праці. Робили цілий тиждень, а на неділю їхали додому. А що від нашого села було недалеко, то люди щодня ходили копати окопи. З кожної хати було призначено, скільки днів хто має відробити. Мій батько не хотів там робити, та й не мав на то часу й висилав мене. А я ще був молодий, а до того ще й малий ростом, і не все мені пощастилося, щоб німець прийняв мене до праці і ставив риску днівки. Бували такі дні, що я тільки палив вогонь і робив лавки для німця, котрий доглядав праці. Кожен з нас

мав приділену працю і кожен мусів своє відробити. Німець не писав днівки, коли хтось робив повільно. А як попало комусь при копані каміння, чи коріння, то мусів добре напрацюватися. Німець ходив і кричав : „*робіць, робіць!*” – тільки вмів говорити по польськи... Було тих німців двох, один був трохи ліпший, він не кричав, не примушував людей робити, тільки тоді, коли йшла офіцерська контроля, давав знати. Він вважав, що та праця і так надармо. І дійсно так було. Їсти нам давали два рази денно: підобідок і обід. Так минали дні праці при копанні окопів.

До того часу належить ще одна сумна подія: в 1943 році помер наш довголітній парох, отець Солтикевич. Похоронений на Дубнику. Нехай з Богом спочиває...

А тим часом до села на лігеншафт прибув пан *фольксдольчер*²⁶⁾ – зі сходу, прізвища не пам'ятаю, а також *жондца*²⁷⁾ Клопотовські і ще якийсь бухгалтер. Часи були непевні. Крім поліції в селі було встановлено ще дві варти по двох мужчин.

Одної ночі прийшли *партизани*²⁸⁾ взяли пана і сторожа, забрали пару найкращих коней, свиню і поїхали. Ніхто цього не бачив. На ранок німці цілу варту арештували, і відвезли до Осьвенціма... Вернувся тільки один – Іван Павловський.

²⁶⁾ фольксдойч (нім.) – людина, що була вписана на листу як особа німецького походження.

²⁷⁾ жондца (поль.) – правитель.

²⁸⁾ партизани – мабуть це були партизани совєскі.

НЕБЕЗПЕЧНІ ЧАСИ

Вже надходила чорна хмара над наше село. Почалися переслідування і арешти з обох сторін: вдень – німці, вночі – партизани. Треба було боятися і одних і других. Тим часом фронт приближався, було чути гарматні постріли. Німці по-троху відступали, але вже не такі, як йшли на советів. З ними йшли і де-які цивільні люди, що не хотіли потрапити росіянам в руки. Військові німецькі були змучені, не оголені, як то кажуть, потерпіли поразку.

Одного дня в село ввійшли російські війська. Відразу ж на наших городах поставили гармати і катюші. Почали стріляти на другу сторону Сяну, власне в сторону тих окопів, що ми копали. Ми на якийсь час покинули нашу хату і пішли в сторону потоків за село. Коли стрілянина припинилася, ми вернулися. Як потім довідалися, – то німці вже підходили до тих окопів, але русські війська їх заскочили і не дали туди дійти. Так наше село пережило страшну небезпеку, але то ще був не кінець...

Совецькі війська почали будувати міст на Сяні і переправлятися на другу сторону. Як тільки вступили на той міст – почалась страшна стрілянина, багато русских загинуло. І так було кілька разів. Не знали звідки стріляють, аж за якийсь час дослідили, що стрілянина летить з-за грубого дуба. Там сховався німець з машиновим карабіном, щоб затримати

переправу советів. Русські його знищили, стрілянина припинилася і вони продовжували свою переправу.

Від наших людей повідбирали дерево на той міст (бо де-хто тримав на будову), і вже майже його добудували, але раптово з гір надійшла сильна хвиля води і забрала цілий міст. Серед тих людей, що були на мості знаходилось багато ранених і багато втопилося. Пам'ятаю похорон руского капітана, що втопився. Його поховали на городі нашого сусіда. Але по якимсь часі міст таки збудували і совети пішли далі на Захід. Де-котрі з них питали, чи далеко ще до Берліна.

В селі залишилась частина війська на відпочинок. У нас теж жило два жовніри, мали з собою козу. Батько з ними замінявся – за козу дав їм дві гуски. Таким чином коза залишилася в нас, а ще батько відкупив в них годинник-будильник, котрий вони не вмiли направити. Пізніше батько віддав годинник до напрaви і ми вже мали велику радість. Щоправда нам не вільно було до нього доторкатися, тільки сам батько його накручував.

Фронт через наше село проходив в самі жнива. Коли військо перейшло, люди почали робити на полі: жати збіжжя, збирати хліб.

Так одного разу наша сусідка Марія Міхно попросила своєї сестри, щоб її дочка Катерина Клиш допомогла жати жито на дальній порубі, під лісом. В полудень тітка пішла додому, щоб принести їсти, а дівчина залишилася на полі. За якийсь час тітка

вернулась, і застала жахливу картину: сестрениця лежала вбита і згвавтована. Як ствердив потім Іван Солецький, котрий бачив, як полем їхав на коні совецький солдат, а потім чув постріли. Мабуть дівчина не хотіла цьому бандитові віддатися, то він її спочатку застрілив, а потім згвавторив. (Таких жахливих випадків про „визволителів” ми чули багато). Тітку Марію страшенно мучило сумління, що лишила саму дівчину в полі. Відбувся величавий похорон. Хоронив бідну жертву священник Гривняк, котрий наданий був до нашого села з Вари. (Священик був жонатий, і було в них дві дочки). Сталося це в літі 1944 року.

Майже до осені стояли в селі совецькі війська. Де-які солдати збирали з людей контингент, де-які – ходили на Сян ловити рибу. А робили то так: кидали в воду гранати, або динаміт. Рибу глушило і вона пливла по воді. Тоді ми входили до ріки і збирали рибу для військових і для себе, бо риби було при березі дуже багато. Збирали лише велику, бо мала гинула. Потім рибу пекли в печах: мама палили так, як на хліб і клали рибу на папері, щоб випеклася.

Крім русских вояків по контингент приходили і польські жовніри, але, що русські вже скоріше з людей збрали, то польські верталися ні з чим.

Під осінь русські війська відійшли за фронтом, а в нас починалась встановлюватися польська, комуністична влада. На солтиса вибрано поляка Миколая Полянського, на поміч йому двох підсолтисів. Наше

село належало до гміни Дидня, польського села за Сяном, а повітом було польське місто Березів, також за Сяном. Ми мешкали в такому трикутнику: на північ – невелике польське село Борівниця, воно належало до гміни Бірча і повіту Перемиського. На схід від Улоча було українське село Добра, гміна Мриголод (Містичок), повіту Сяніцького.

Отож, почалось в нас польське, комуністичне урядування- влада. Війна ще не закінчилась – фронт пішов на Захід, і треба було брати молодих хлопців до армії – і до рускої, і до польської. Але охочих не було, навіть тоді, коли приходили письмові повідомлення, подані через солтиса (за що його пізніше вбили).

В польських селах почалась організуватись польська міліція і *ОРМО*²⁹). В селі Борівниця залишились рускі агенти, серед них волиняк Котвіцький, котрий прибрав собі псевдонім “Слепий”. Це він організував в Борівниці міліцію, котра чинила напади на наші села такі, як: Явірник, Жогатин, Поруби, Рибне та інші. Почали вбивати невинних людей, палити хати і грабувати. До нашого села рідко заходили, бо їм перешкоджував ліс, де можна було зустріти наших партизанів, воїнів УПА. Пригадую собі, як одного осіннього дня переїздили дві фурманки, котрі поїхали за Сян. Повертаючись перед вечером, затрималися на Куті перед нашою хатою. Всі повискакували з возів,

²⁹ОРМО (поль. ОРМО) – Добровільний Запас Громадянської Міліції (Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej).

залишилися тільки фурмани і людина в вбрані римокатолицького священика. Мабуть це був сам Котвіцькі який часто перебирався за “ксендза”. За короткий час бачимо, як до возів почали зносити курей, гусей та інше, що награбували людям. На щастя, до нас не заходили бо наша хата була за річкою. Пограбувавши село, бандити вернулися до Борівниці.

Так ми якось пережили зиму, а весною почали наші люди вертатись з Німеччини, з примусових робіт. Так вернулась тітка Пазя, Василь Солецький, син вуйка Пуфкий Миколай та інші.

Одного дня ранньою весною 1945 року ми дізналися, що село Борівниця вночі було спалене. Цивільне населення мусіло шукати притулку. Я бачив, як йшли люди з худобою і несли на плечах те, що їм вдалося врятувати від вогню. Йшли через наше село за Сян. Як пізніше ми довідалися – то була помста за спалені українські села. Котвіцького (“Сліпого”) було ще попередньо попереджено військом УПА, щоб залишив в спокою українські села. Але то не допомогло. То ж упівці помстилися. Сам Котвіцький втік до Перемишля. Якийсь час був спокій, ніхто не приходив...

ПЕРЕСЕЛЕННЯ НА УКРАЇНУ

В 1945 році почалося переселення українців на територію Радянської України. Переселювали цілі села і окремих людей. Одним з перших сіл був Жогатин, серед них і наша тітка Мілька з вуйком. Лишилося пару родин, з тих, що були хворі на тифус.

Часи були непевні, в кожному хвилину була небезпека. Пригадую, як ми, хлопці пігнали пасти коней на “залаз”. Я пас вуйкового коня, бо в нас вже свого не було. А було це якраз перед жнивками. Ранком ми коней *попутали* (пов’язали їм передні ноги), а самі побігли на горбочок. Був я, Миколай Гулачок, Миронко Мурайко і ще хтось, вже не пам’ятаю, – дивимося на дорогу, а там йдуть якісь люди, ніби військо в напрямі зі спаленого села Борівниці, де лишився тільки мурований костел. Вони були на віддалі 200-300 метрів, і коли нас побачили, то почали кивати, кликати до себе. Ми не знали, що робити. Пару секунд подумали і скоро побігли до коней. Розпутали їх, посідали верхи і кинулися втікати в другу сторону в гору потоком. Як тільки ми виїхали на горбочок, за нами почали так стріляти, що листя з лози попадало. Ми посходили з коней і сховалися в глибокий рів. Вдалося нам двом, мені і Миколаєві Гулячкові втекти. Допіру по двох днях вернули ми голодні додому. Вдома довідалися, що наших приятелів військо польське зловило і відібрало їм коней. А люди в селі, як почули стрілянину, то

поховалися до криївок, бо майже в кожного вона була.

А ще пригадую собі, як в жнива 1945 року моя сестра Анна пішла з родичами в'язати ячмінь за Дубник. Погода була гарна, світило сонце, було тепло. Раптом з-під соломи виповзла змія і вжалила Анну в саму кістку ноги. Нога почала пухнути. Батько її зав'язав під коліном, і якось дійшли додому. Не знали, як зарадити біді, бо їхати до Березова чи до Сянока шукати лікаря було небезпечно. Невідомо, чи навіть би доїхали. Дорадили нам, що за селом Доброю, за Лахавою є такий чоловік, що замовляє. Попросили ми вуйка, щоб дав коня, бо віз в нас був свій. Мама дала курку, ще щось і ми: батько, сестра і я, рушили в дорогу. Під вечір були вже на місці, перед звиклою сільською хатою. Цілу дорогу сестра дуже погано чулася, звертала, нога страшенно опухла. Забрали її до хати, після "лікування" сестра почувалася краще. Ми вже там і заночували – сестра в хаті, а ми з батьком – на возі. Вдосвіта виїхали додому ідесь перед полуднем зближались до села від Доброї. Аж тут бачимо, що з Улюча втікають чоловіки і кажуть, що наступає польське військо. Батько не знав, що має робити. Ми з сестрою перелякалися. Тоді батько перехрестився і каже: *"Що буде, то буде. Не маємо куди втікати. Їдьмо далі"*. Так доїхали ми до перших хат нашого села. Тут підходять до нас військові і питають по-польськи, звідки їдемо, куди їдемо, де живемо. Батько всьо розказав. Тоді вони нас відпустили і сказали, що

під вечір до нас прийдуть. Більше нас ніхто не чіпав, і ми щасливо заїхали додому. Мама дуже тішилася, що ми живі вернулися, і що сестрі легше, нога вже не була спухнена. Надвечір я відпровадив коня до вуйка.

Як обіцяли ті два жовніри, так і зробили: під вечір прийшли до нашої хати, ніби-то відвідати хвору (а може справдити?). Посиділи, поговорили, і о диво! ніхто нічого злого нам не зробив. Квартирували військові в нашому селі може тиждень, може два... Помалу наші хлопці поверталися до своїх хат.

За якийсь час вибрали солтиса. Став ним українець, на прізвище Шляхтич, з-за потоку.

ВЕСІЛЛЯ

Недалеко від нас жив сусід, Василь Солецький. Був старшим кавалером. Ще перед війною він служив в польській армії при кавалерії і в 1939 році вже мав вийти з війська. Але вибухнула війна і його бригада змушена була йти воювати. Переїзджаючи через Підкарпаття на Схід, недалеко нашого села, гостили вони в знайомих в Жогатині, де були віддані дві наші дівчини: Емілія Полянська і Емілія Пуфка. Василь розпитував про родину, знав, що в нашому домі є дівчина на віданні, і видно щось роздумував... Видно мав думку вже не їхати на війну, а осісти і господарювати. Але за ним приїхав на коні офіцер, котрий допильнував, щоб Василь не дезертував, бо за таке міг би його той офіцер застрелити. Полк кавалерії, де служив Василь воював на Сході проти німецьких танків і був розбитий. Разом з одним поляком Василь потрапив до неволі в Німеччину. По закінченні війни вернувся додому. Його родичі були вже старенькі і не могли доглядати господарки. А сестри вже були віддані і мали свої родини. Старший брат Василя Михайло не був жонатий, колись працював на тартаку в жида Цвинаря. При циркулярці мав випадок, – тріска вдарила його в живіт і пробила кишки. Забрали його до Сянока в лікарню, але рятунку не було, помер.

Другий молодший брат Володимир був арештований рускими, але в 1941 році вдалося йому

вийти з в'язниці. Пізніше він знайшовся в УПА. Василя теж хотіли з собою взяти, бо ж був військовим, але той казав, що досить вже навоювався, і що родичів не має для кого лишити.

При хаті Василя було кавалок нашого городу, то ж йому і його родичам пасувало, щоб він оженився з моєю сестрою Анною.

Василь почав приходити до нас. Сестра була ще молода, а Василь старший від неї на 10 років. Але що було робити? Нас було п'ятеро, а тільки 6 моргів поля.

Хвора нога Анни по кількох днях дійшла до норми і вона вже могла ходити. Одного вечора, коли Василь був в нас, прийшли і ті польські жовніри. Родичі їм сказали, що це наречений дочки. Василь з ними поговорив, розповідав, як він воював за Польщу, як дістався до неволі, приніс з дому знимки військові. Військо, котре квартирувало в селі мало коні і часами навіть і людям з села обробляли поле. Так само і для Василя дали коней і жовніра на допомогу.

Одного дня поїхали вони орати на дальню порубу. Василь оре, а жовнір сів собі на боці і заснув. Василь раптом зауважив, що біля хати під самим лісом є якісь люди. Здогадався, що то наші партизани. Швиденько збудив жовніра, сказавши, що погано чується і треба вертатися додому. А решту – завтра доробить. На другий день вони вже туди не поїхали, а в інше місце. Василь добре знав, що коли б наші партизани забрали в польського жовніра зброю,

могло б дійти до біди. А так і нас небезпека обминула, і жовнір нічого не знав.

По якимсь часі військо від'їхало з села, а в нас приготовляли весілля. Батько зробив кілька фляшок самогонки, я йому вже помагав крутити *брагу* (розчин), щоб картоплі не припалилися. Ту самогонку треба було добре ховати, бо такі були непевні часи. Пригадую собі, як перед самим весіллям пекли коровай, бо ж яке то весілля без короваю? Аж тут крики! Люди тікають до своїх крівок, бо від Доброї наступають поляки! – Мама скоренько той коровай і всьо решта сховала над пивницею, що була на городі. А військо поїхало в сторону кута, потім вернуло і виїхало з села.

Ми просили Бога, щоб хоч на день весілля був спокій від поляків, і таки випросили: – було спокійно, людей зійшлося багато, бо й родина велика, і з сусідами добре жилося, сестра мала багато колежанок. Від сторони Василя також багато гостей зійшлося. Прийшов і його брат Волододимир, той що в УПА служив. Одним словом – повна хата, ізба і подвір'я. А під вечір зійшлося майже ціле село, бо від двох років в селі не було весілля...

Шлюб молодята брали в новій церкві *вдолов* (в долині). На весіллі грали улючські музиканти. Танцювали на вибоїску, де збіжжя ся молотило. На танці прийшли і прошені і непрошені гості. За старшого дружбу був Владзьо Морайко.

На другий день сестра вже пішла з дому за невістку до родичів швагра.

За недовго в селі було ще одне весілля. Сестра моєї мами Пелагія вернула з Німеччини. Вже була старша. Вийшла заміж теж за старшого хлопця, його сестри були в Німеччині. Зробили весілля, щоправда не таке велике, як в моєї сестри. Так тютка пішла на господарку до вуйка.

То було остатнє весілля в нашому селі...

ТРИВОЖНІ ЧАСИ

В селі спокою не було. Що раз більше почало нападати військо, а крім того з-за Сяну грабувала нас банда цивільних грабіжників з Ятрилова, яка йшла з військом. Тих, хто не встиг втекти били або вбивали.

Одного дня вбили на порозі власної хати старшого чоловіка Холявку Миколая і його заміжно дочку Катерину. Пограбували багато худоби, коней, кріликів, кур і гусей. Вуйкові Сосницькому забрали дві корови (а вуйковим конем я втік). В швагра забрали дві корови і гусей. До нас також прийшов злодій і почав відв'язувати наші корови. Не змогли ні благання, ні плач мами і дітей, але Бог вислухав молитву і в ту хвилину надійшла сестра мого батька, що була віддана до Ятрилова. Вона впізнала злодія Барана і його відігнала. Потім ще якийсь час була в нас, аж поки злодії не пішли з села, і швидко побігла додому, бо мала малих дітей.

На цілий кут залишилося тільки в нас дві корови і та коза, котру ми в росіян замінили за дві гуски. В загалі в селі залишилося дуже мало худоби. Дякуючи тітці нам нічого не пограбували.

В зимі вже було менше нападів, бо селяни розставили по горах стійки (вартових). Такі вартові бачили, що йде військо і кричали, або били в бляху. Тоді люди втікали і ховалися, особливо мужчини.

14 січня 1946 року де-не-де лежав сніг. Цього дня раннім ранком військо вторглося в село. Вартові не встигли повідомити людей, і де-котрі не встигли сховатись. Багатьох мужчин зігнали до Майоркової стодоли. В той день вбили (в млині у Чубиняка) Явроницького Федора, нашого селянина, а партизан Крига встиг втекти. Крім них були вбиті також і наші люди з села Грушівка: Гах, Скіба, Чубінський, Бадирка, Маливяцкий та інші. Зловили нашого сусіда Котянського Федора, він був харчовим в партизанів. Нераз і до нас приходив по різні харчі, а навіть і по чоботи. Батько не хотів дати тих чобіт, а сусід каже до мами :

- Касю, ми то не робимо для себе, але робимо для твоїх дітей.

І так мама ті чоботи йому дала. На цього Федора мій вуйко мав жаль, бо вважав, що через нього загинув його син Миколай. А було то так: Миколай вернувся з Німеччини, і Федір вербував його до УПА, але видно, що Миколай не хотів. То ж йому забрали все, що привіз собі з Німеччини. Миколай з того жалю пішов до тітки на Жаготин, і вже звідтам його забрали. Більше про Миколая не було чути...

Того дня військо польське забрало і нашого батька. Але на щастя тітка Марися з Ятрилова, сестра мого батька, прийшла і випросила. Батька відпустили і ще де-кількох чоловіків, а решту пігнали до Бірчи. По дорозі в Борівниці вбили Миколу Костя, молодого чоловіка з Грушівки, бо не міг йти. В Бірчи кілька днів

знущалися над людьми, потім де-котрих випустили. Серед них мали випустити і нашого сусіда, вже згадуваного Федора Котянського. Але знайшовся зрадник, і Федора затримали, так били, що забили на смерть... Без суду...

Те саме чекало і того зрадника.

Той день був чорним днем для всього села, а також і для нашої родини. Жовніри безправно чинили самосуд, робили з людьми, що тільки хотіли. Але Господь не покидав нас, і навіть в найстрашнішу хвилину присилав порятунок. Ніби припадково зайшов до нашої хати той польський жовнір, що колись, ще перед весіллям, відвідував мою хвору сестру:

- *Де Ваша дочка?*- спитав у мами,

- *Вона вийшла заміж, і тепер живе в домі свого чоловіка і тестів, то трохи далі звідси*- відповіла мама, бо до цього жовніра мала довіру. Жовнір пішов дуже скоро до хати, де мешкала моя сестра, ще по дорозі запитав в її товаришки Анни Окряк, яка то хата, а коли зайшов, то побачив таке: сестра і її теща клячали на колінах, а вояк цілить на них з карабіна, – вже мав стріляти. Наш знайомий жовнір його стримав в останню мить. Сказав, що молода жінка не з цього дому, і випровадив вояка на двір. Вся провина була в тому, що за образами знайшли Тризуб і портрет Шевченка. Сестра пішла до нашого дому і була в нас, аж військо вийшло з села.

Того ж дня один польський жовнір мало що не

згвалтував нашу кузинку Гелену, вона була дуже гарна, мала чудове чорне волосся. Батьки нарobili крику, прийшов офіцер і відігнав того злочинця.

Під вечір, коли військо вже покинуло село, ті хлопці, що поховалися повернулися додому. Довго ще ми не могли прийти до себе після того страшного дня...

Протягом зими батько далі робив полотно. Зближалася весна, з-під землі вибивалася трава. Пробуджувалася природа, пташки вже чудово співали, весело котив свої хвилі Сян, гори зеленіли...

Батько працював над тим полотном дуже багато, бо приближалися Свята Великодні і людям воно було потрібне. Натомість я одного дня напалив вапна, загасив, а потім пішов в долішній кінець села, аж під Грушівку, набрав дві фляшки бронзової ропи і почав приводити до порядку нашу хату. Дерево (на стінах з-над двору) помалював ропою, а глину, котра злучала балки, – побілів вапном. Дуже гарно то вийшло. Родичі були задоволені, що хата виглядає задбано. Ропи лишилося ще трохи і я помалював дерев'яний пліт, ще і віз. Батько вдоволений був, тішився, що з сина є така поміч в домі і на господарстві.

Здавалося, що життя йде своїм ходом, що все приходить до норми і буде так, як було колись. Але то тільки здавалося...

ВЕСНА, РІК 1946

Біда прийшла несподівано. Одного дня люди втікаючи кричать, що від Доброї йде військо, і дійсно, вже було чути постріли. Приходить до нас сусід Василь Гатала і разом з батьком дуже скоро пішли до криївки, що була за хатою. Я замаскував вхід, але не вертаю до дому, а корчами йду на Дубник. А тим часом до нас прийшов Василь Пуфкий (він старший за мене), через те, що кульгав на ногу, не міг бігти. Він прийшов, щоб сховатись, бо треба сказати, що в нашу хату, (через то, що знаходилася за річкою) не завжди заходило військо. А крім того ми мали бабцю, котра походила з польської родини і вміла молитися по-польськи на вервиці (т.з. *ружанець*).

В такі хвилини, коли входили військові, бабця йшла до них на розмову, і відвертала увагу від всіх решта. Дуже була нам помічна.

Ото ж, я біжу собі на Дубник, а на зустріч мені наші партизани, але не знайомі. Ні про що мене не питають, тільки прямують до села.

– Ну всьо, – подумав я собі, – тепер буде бій в селі, а наші люди нічого не знають, не приготувані, а я вже не маю як вертатись, все одно нічим не поможу.

Біжу далі на Дубник з тривогою в серці. Коли вже був на *пасіках* – чую, – стріляють, оглянувся – дим, наші хати горять! Довго тривала стрілянина, а коли стихла, я вирішив вертатись до села. Бачу –

інші люди теж вертають. Підбігаю до нашої хати, а вона вже догоряє... тільки комин стоїть, навіть бочка капусти згоріла. Корови встигли вийти, їх випустили, перини винесли, а решта все згоріло, в тім і наше і людське полотно, то що Батько робив, і прядиво. Мої голуби також потрапили в полемінь. Ще були в нас крілики, – вони також згоріли, за винятком тих, котрі сиділи під підлогою в стайні. Мене огорнула розпач, з великого жалю над долею нашої родини, я почав гірко плакати. Де ж ми будемо тепер жити!? Залишилася нам тільки пивниця, а в ній трошки картофель. А з одягу – тільки то, що мали на собі... Там де була комора, ми тримали закопану в землі скриню з пшеницею, то вона не згоріла, але вся пшениця пройшла димом. Жорна також згоріли.

Вже пізніше мама розповідала, що коли почався бій, то військо польське стріляло запалюючими кулями, а що хати були криті соломною, то вогонь дуже скоро розповсюдився по всьому куті. Таким чином згоріло 9 хат. Після бою були і людські офіри. Вбито двох вояків польських, а поручник взятий в полон, натомість зі сторони УПА вбито одного партизана, а ще одного хлопця з села на прізвище Кулик.

Після пожегу ми пішли мешкати до тітки Марисі, що недалеко жила на куті. Кілька днів після того всього був спокій, а потім знова почалося...

Якось вторглися до села польські військові, питали, де ми ховаємо бандерівців, і де похований той

жовнір польський, котрий був вбитий. (То був капраль фронтвий). Хтось там показав і поляки його відкопали. Взяли в людей полотно ллянне, обвинули його і забрали з собою. А людей так побили, що страшно згадати, – били кожного, хто лиш під руки їм трафив – чи то дитина, чи жінка, чи старий...

Знову почалися напади на Улюч сусідів з-за Сяну. Знову грабували і палили хати.

ДЕПОРТАЦІЯ, АБО ВИГНАННЯ...

А тим часом до сусіднього села Добра прибули совіцькі офіцери, ангажували людей до виїзду на Радянську Україну. Зробили збори. На тих зборах були і люди з нашого села. Совіти переконували, що у них буде краще, не буде польського війська, не буде переслідування, що взагалі буде дуже добре, бо всіх поляків з України переселять до Польщі, а українців з Польщі – на Україну. А хто не поїде і лишиться, нехай чекає, що поляки з ним зроблять, що схочуть, і тоді вже ніхто не допоможе. Але люди їм не вірили, не хотіли покидати рідної землі. Почались нечувані досі справи. Військо польське виловлювало людей і насильно спроваджувало на Україну. Так зловили і нашого вуйка Миколу Пуфкого, а також вуйну і їх двох синів Василя і Мирона. А дочка Гелена втекла до лісу. По двох днях Василь прийшов по неї, але вона вперто не хотіла їхати. Залишилася при тютці Пазі, бо тютка своїх дітей не мала. Так з нашого кута виїхало кілька родин: Дороцькі, Котянські, Міхни, Хімки, Хома Пилип, моя сестра зі швагром Василем Солецьким (йому вже надоїло те втікання, ховання, терпіння за брата, що був в УПА). Отож, з нашого села виїхало 60 родин на Україну, з ними поїхав і священник Гривняк. Може ще більше б було охочих, але котрогось вечора прийшли партизани і зробили збори. Кажуть до нас:

Як можна покидати рідну землю, котра з дідів-прадів є наша!? Від совітів добра не можна сподіватися, та й повороту з-відтам вже не буде. Треба перечекати, поки те переселення закінчиться.

Люди вірили упівцям, бо ж вони були своїми. Ховалися по лісах, втікаючи від війська польського і банд з-за Сяну. А банди надалі нападали і не давали людям жити, грабували, палили хати. Пам'ятаю, як горіла хата Івана Клиша, згорів тоді сам господар і його 11-літня дочка. В одній хаті була спалена стара, сліпа бабця Заставська (Тхір). Був вбитий і колишній солтис з Ятрилова Нестор, котрий укривався в Дороцьких.

В тому нещасному 1946 році в нашому селі вибухнула епідемія тифу, багато людей повмирало, помочі можна було чекати тільки від Бога. Хто пережив ту страшну хворобу, той був щасливий. Старші майже всі повмирали. Хоронили навіть без домовин і без християнського похорону. На цвинтарі коло старої церкви вже не було місця, то ж ховали і коло нової церкви, а навіть і на городах.

Нераз докучав холод і голод. Добре, що в нас була корова, котра разом з нами втікала до лісу. як була небезпека (навіть ані разу не заричала!). На щастя після пожару не згоріли наші баняки, бо були залізні. Ми їх прив'язували дротом від вуха до вуха, і так носили. В таких умовах (коли треба було втікати до лісу), розпалювали вогонь, брали дві цеглини, а найчастіше каміння, і варили картоплі. Не було чим

їх навіть посолити, бо не було де купити солі, та й не було за що, бо грошей ми не мали, навіть добре не знали, як ті гроші виглядають. Але ми мали молоко і могли ті картофлі молоком заляти, а люди, котрі не мали корів, їли картофлі з водою...

Було тяжко. Треба було орати, сіяти, а не було коней. Хто мав корову, той коровою орав. Але в поле виходити було небезпечно, бо з-за Сяну постійно нападали банди. Ми ще перед виселенням мотиками перекопали картофлиско і посіяли там жито, але вже зібрати не могли, бо до Сяну страшно було приблизитися, – відразу з другого берега стріляли.

Одного разу мама пішла щось робити на наше поле над Сяном. З другого боку ріки стояли знайомі нам чоловіки, поляки. То були чоловіки наших українок з Улюча. Тут треба зауважити, що мішаних родин було в селі немало, але коли розпочалися упівські події, і коли наші партизани сказали, що не відповідають за поляків в селі, то де-котрі поляки перейшли на другий берег Сяну, а їхні жінки, українки, залишилися з дітьми в Улючі. Серед таких було троє наших сусідів, а Теодор Полянський навіть був нашим кумом. Ясько Пельц, нашого сусіда зять, дуже був добрий чоловік, – третій – то був зять сусіда Поливки. Так, стоячи на тамтім березі Сяну, вони питали у мами про здоров'я своїх жінок і дітей. Мама відповіла, що все добре і всі здорові. Навіть не підозрювала втоді, яка то була небезпека для неї в ту хвилину. За то, що була над рікою,

її могли забрати в жандармерію. Про це ми довідалися, коли Гануся Кічорова–Холявка оповіла в селі, що мама всьо доносить. Жандарми все знали, хто де ходить. Маму за це мали забрати на страту, але наші люди за мамою обсталися і жандармерія дала мамі спокій.

По спаленню села, ми разом з іншими селянами не одну ніч проспали в лісі, під деревами. Під себе стелили чатину і чатиною накривалися. . .

Наша тютка Пазя, котра вернулася з Німеччини, а в той час жила в Сяноці, передала нам понімецький плащ через тютку Марисю з Ятрилова і трохи смальцю, за що ми були її дуже вдячні. Плащ мама дала мені і я вже мав чим накритися вночі.

Одної літньої ночі ми ночували на Трашниковім городі. День був дуже теплий і вечір також. Я положився під черешнею і заспав. Вночі мені було страшенно зимно, і я застудився. Пізніше хвороба тривали аж два роки. Я дуже мучився. На всьому тілі повиходили страшні черяки, котрі кривавили,—виходила така чорна кров. Одні черяки гоїлися, а другі виходили.

Шукаючи якогось житла, мої родичі і ще декілька родин, що їм хати погоріли, пішли до Добрянки, бо там було багато порожніх хат по людях, що виїхали на Україну. Знайшли таку хатину і вже був дах над головою, але що пару днів треба було ходити до Улюча, щоб принести картофель до їди. Так ми жили може місяць, а може більше, а потім вернулись додому,

і замешкали в пивниці. Ту пивницю ми накрили бляхою, котру взяли зі спаленої кооперативи.

По кількох нападах польського війська і грабіжників з-за Сяну, ціле село вже було спалене. Залишилася одна хата на Крайниках і дві церкви: одна – на горі Дубник і друга вдолов, нова в стані малювання в середині.

Проти діяння грабіжницьких банд з-за Сяну не помагали перестороги Упівців, бо за кожне спалене українське село, партизани палили польське. Так сталося одної літньої ночі: спалено було три села: Темешів, Ятрилів і Лодина. Між ними згоріла і хата нашої тютки Марисі. Настала ще гірша ворожнеча між людьми, але грабіжники вже не мали на кому помститись, бо хати вони спалили ще перед тим, а люди повтікали до лісу. А до лісу вони боялись йти, бо там були упівські партизани. Ми були дуже обережні. Так минуло літо...

ОСІНЬ – 46-го

Зближалася осінь. Треба було шукати якогось більшого приміщення на житло, щоб якось перезимувати. Мої родичі довідалися, що є порожні хати в селі Жогатин на присаді і ми пішли туди на зиму. Разом з нами і наша тютка і вуйко Сосницький, а також Гелька, котра не поїхала з родичами на Україну. Крім них ще й друга тютка Марися з дочкою Циліною Пельц, Софія з дому Котаньська з дочками Марисею і Стефою і сусід Теодор Гулячок з сином Миколаєм і з дочкою Софією. Всі ми замешкали в одній хаті. Були ще й інші люди з нашого села, а також і села Грушівки. Був і вуйко з родиною із третього села з Яблониці, були і інші люди, отож було кільканадцять родин, яким вдалося залишитися, ховаючись від виселення на Україну. Там було вже спокійніше, бо не приходили більше цивільні грабіжники, тільки час від часу – польське військо. Нераз серед тих військових був і наш знайомий ще з Улюча, але вже сам, без приятеля. Родичі нераз питалися про того другого жовніра, але цей так і нічого не відповів, так виходило, що тамтой здизертував, не хотів ходити на акції. А цей, що нас відвідував, називався Бронек Савіцкі. Одного разу приніс нам військовий плащ, і каже до мами :

– *Пошійте щось з нього для Ваших дітей,* – а мама дуже боялася, бо якби прийшли інші військові, то ми б мали великі клопоти. Однак, пізніше

мама його послухала і швидко попорола той плащ. Потім підшукали кравчиню і мені пошили куртку і ще щось там. Тепер я мав на зиму тепло.

І таким чином ми замешкали в Жогатині, але не було що їсти, треба було всьо носити на плечах з Улюча. Добре, що ми мали такий візок від Марисі Питльованої, то собі возили. Часом нам сусід Гулячок привіз конем щось, що було тяжче (йому коня не забрали). І так ми наносили на цілу зиму, а що в нас були жорна, то можна було змолоти на хліб.

Одного разу, як ми переходили через спалене польське село Борівницю і переходячи біля костелу, котрий тільки там залишився, ввійшли до середини. Костел не був замкнений, всьо в ньому збереглося, нічого не було знищене, але виглядав дуже сумний без людей.

В нашому селі залишилося пару родин, наприклад Михайло Чебеняк з родиною, Полянський Теодор, інші. Для нас то було добре, бо ми могли чогось довідатися від них, коли приходили до села. А я продовжував хворіти. Черяки мені щораз більше докучали. Було й так, що я не міг ходити.

Пригадую, як ми одного разу почули постріли між Явірником і Жогатином, всі мужчини повтікали до лісу, я з ними також, – вечером вернули. Пізніше довідалися, що то був бій між сотнею Ластівки і польським військом. Було так: вдень військо польське, а вночі – Упівці, і треба було їм дати їсти, хоч ми й самі

не мали того їдла забагато. А ще треба було бути дуже обережним, щоб не наразитися ні одним ні другим. Добре пам'ятаю, як одного вечора прийшли Упівці, між ними був швагра брат. Вони принесли трохи солонини з дика і кажуть до мами :

–Зваріть нам вечерю.

Мама принесла картофель, дівчата обібрали, натерли, наробили книдлів і тою солониною помас-тили, скільки було. Хлопці поїли, дуже дякували мамі і дівчатам, казали, що давно такої вечері не їли. Ще попросили, щоб мама їм зварила “каву” на дорогу. Мама зварила пару цукрових буряків, спалила ячменю на кухні, покрушила валком і засипала в воду з буряків. Таку “каву” вони собі забрали, подякували і пішли. Більше ми швагрового брата не бачили. В 1947 році він загинув в бою з енкаведистами в Старому Самборі (що були перебрані за лісорубів).

ОСТАННЯ ЗИМА ВДОМА

Так наближалася зима, ми перестали ходити до нашого села, бо не було чобіт, ані теплого одягу. Я знайшов на стриху нарти, і як впав сніг, то вже в хаті не сидів. Мій ровесник з Яблониці Михайло Габюх навчив мене робити сильки на зайців і лисиць. Треба було роздобути тонкого дроту, перепалити і випростовати, а потім зробити сильку. Таке “око” наставити на стежці, де ходять зайці. Понаставляв я кілька таких сильок, і цілу зиму їздив, справджував, чи нічого не зловилося. Так за зиму я “вполовав” кілька зайців. Отоді в хаті була велика радість, бо було м’ясо, бо ж часто нічого не було на обід...

Пригадую, що одного дня був сильний мороз, я дуже змерз у вуха. А як вернувся до хати, то кажу: *-Хиба я відморозив собі вуха.*

То ж бабця мені порадила, щоб я взяв з шиби з вікна трохи снігу і натер собі вуха. Я так і зробив. Пізніше мені вуха спухли, навіть шкірка злізла.

Тої зими померла моя бабця, батькова мама. Ще не була така стара, але захворіла на ногу. Нога спухла, дійшло до серця і наступила смерть. Вуйко Михайло Сосницький зробив труну, тож повезли ми бабцю на Гулячкових санях, конем до нашого села Улоча, на Дубник, викопали гріб і так самі, без священика похоронили нашу бабцю Анну (з дому Ковальська)...

На похороні була родина – мій батько, вуйко

Сосницький, я, Федір Гулячок. Спочиває бабця Анна на Дубнику, біля церкви під старою липою, де сьогодні стоїть Хрест на пам'ять про Тисячоліття Хрещення Руси-України.

Якось ми перезимували, а зближення весни будило в серцях нові, кращі надії. Але спокою надалі не було. Одного пополудня прийшли упівці з жан-дармерії і в одній з хат зробили збори. Коли всі зійшлися, то один з них став на порозі і нікого з хати не випускав, а тим часом другий витягнув з кишені записку і прочитав, що за зраду (за те, що розмовляли з польськими жовнірами), будуть покарані наступні особи: Пуфка Гелена і Пельц Стефанія. Гелені відтяли ножицями волосся, а треба сказати, що мала прекрасну чорну косу. Гелені потекли слези з очей... А я відчув, як мороз мені по шкірі проходить – Гелена була з нашої родини, ми мешкали разом. Натомість Стефанію покарали биттям – 25 буків. Коли почали бити, то мама Стефанії почала кричати, – винила упівців в несправедливості: ще так недавно її брата Федора за Україну замучили в Бірчі поляки, а тут дочку свої катують... Але нічого не допомгло. Стефанія дістала 25 буків. Коли вирок був здійснений, людям дозволили розійтись. Покарані з плачем прийшли до нашої хати, (як вже було згадано вище, – ми разом мешкали). Моїх родичів не було на тих зборах, то ж моя мама і тютка кажуть до Гелени:

– Не плач, волосся тобі скоро відросте, дякуй Богові, що тебе не забрали, бо твої родичі не пережили б того. Ти ж в них одна, вони тебе дуже люблять. Шкода, що ти не поїхала з ними на Україну, а залишилася з нами тут бідувати. Досить того, що твої батьки переживають за твоїм братом Миколаєм, котрий пропав безвісти... А тепер вони нічого не знають про нас, ані ми про них. Скоро вже рік, як їх вивезли...

Так розмовляючи, сиділи ми в потемку, бо світити не було чим, а потім пішли спати. Ще навіть не світало, коли до нас прибігли з плачем діти нашого вуйка і сказали, що вночі забрали маму! Ми їх розраджували. Моя мама каже :

– Не плачте, вашу маму відпустять, то якась помилка.

Але чекали тиждень, другий, потім місяць. Однак тютка не верталась. Дітьми заопікувалась сестра тютки Ганя.

Як трохи потепліло, ми і Софія Пельц з дочками, а також Федір Гулячок пішли до свого села. Замешкали там в пивницях, бо найкраще почувалися на своїм. Вуйко зробив так само. Він пішов до жінчиного села Грушівки. А тютка і вуйко Сосницькі, а також і Гелена залишились поки що в Жогатині. З ними залишились і тютка Марися з дочкою Циліною, бо вони не мали в Улючі своєї пивниці. Однак дуже часто приходили до нас.

ТРАГІЧНА ВЕСНА – ВИСЕЛЕННЯ

Весна будилася і зеленіла трава, а ми почали будувати стайню для корови і тим нашим візочком ми возили дерево з лісу і по кількох днях стайня була збудована. Там могло стояти навіть три корови. По накриття для даху ми їздили до вуйка до Грушівки. На долині нової стайні стояла корова, а на стриху ми спали. Так поступово приговлялися до весняних робіт і здавалося, що життя йде нормально.

Наближались Великодні Свята 1947 року. Раптом чуємо, що від села Добра йде польське військо. Авта, танки їдуть коло нас в сторону бувшого польського села Борівниця. Частина війська йде на гору Дубник і там квартирують в церкві. Вдень частина війська десь виходить, а щоранку сходить з Дубника до нашої річки вмиватися. Нам нічого не робили, але й не багато розговорювалися з нами. Бачилисьмо, як де-котрих наших людей провадили на гору на слідство, але не бачили, щоб ті люди поверталися з гори. І так було з тиждень, а може два.

Надходили Великодні Свята, найсумніші в моєму житті, – ніхто вже не калатав калатками в Великодну П'ятницю, вже пасок не святити і не дзвонили, і не співали “*Христос Воскрес!*” при обході довкола церкви, бо ж в церкві заквартирувалося військо польське. Так ми відсвяткували три дні свят, і зараз по святах, 28 квітня, зробили збори в панському городі

напроти нас. Я на ті збори не пішов, а пішов батько, прийшли також селяни з цілого села. І ото польський офіцер звернувся до людей зі словами, що буде виселення на західні землі Польщі і щоб за дві години всі були на дорозі. Один старший наш селянин Миколай Тхір впав на землю і зомлів... Люди його очутили, піднесли і відпровадили до родини.

До нас прийшов мій колега Миколай Гатала, на рік старший від мене і ростом більший та й каже до мене:

– Славку, не їдьмо, сховаймоя до криївки, що була під Дубником, бо незнати, де вони нас поведуть. А може й повбивають.

Я хвилинку подумав, а може мені Бог дав осторогу, і я сказав до нього:

–Ти роби, як уважаєш, а я їду з родичами, що буде, то буде...

І він пішов до своєї рідні, не лишився сам. І почали складати то, що ми мали, на той наш візок. До їжі ми взяли трохи картофель. Батько ще пішов до нашої пивниці, яка нам служила тоді за нашу хату, перехрестився, і вийшов. Зачинив двері останній раз...

* * *

*Там в горах Карпатах сумні дні настали,
Бо там наші люди села опускали.*

Села опускали, але не з радости,

Прийшов такий розказ від пана старости.

*В понеділок рано, як сонце вставало,
До нашого села військо приїхало,
Військо приїхало такий розказ дало,
Щоб за дві години всьо ся вибирало.
Люди посумніли, стали ся збирати,
А там капраль кличе – пора від їжджати.
Як ми відходили дзвони задзвонили,
Ми з великим жалем село опустили.
Гори, наші гори, сиротами стали,
А нашими людьми Захід заселяли.
Гори наші, гори, ми вас не забудем,
Ми вас не забудем, поки жити будем³⁰⁾.*

Ми з батьком тягнули візок, а мама тримала корову. Коло неї йшли молодша 14-річна сестра Целіна, 9-тилітня Марійка і шестилітній брат Роман. І як ми вийшли на дорогу, повставалисьмо напроти нашого городу, – подивились на наш город, на пивницю, новозбудовану стайню і нас огорнув великий жаль, що ми то всьо залишаємо і їдемо незнати куди. Ми були босі, обдерті і голодні. А коло нас вже стояло польське військо. Я бачив, як одному жовнірови потекли слъози з очей. Не знаю, хто був той жовнір.

Той день був дуже сумний і сонце сховалося за хмари. Ми стояли на дорозі і прощали наше рідне село. Ми не думали, що опускаємо Улюч назавжди...

³⁰⁾ пісню склали улючани.

Потім був наказ йти в сторону села Грушівка. Ми ще раз, – останній раз подивились на наш город, на нашу стайню, на наш кут, на святу гору Дубник і на нову церкву, яку навіть не закінчили малювати в середині... Згадали й про наших хлопців, котрі залишилися в лісі.

Відійшли наші люди з Улюча, а з ними й наша мова затихла: *“...і соловейко там вже не співає і зозуля не кує, – бо ж кому співать, як ніхто не чує...”*

Нас приведено до села Грушівка, там вже люди чекали вже на нас на дорозі. І так ми йшли через село Яблуницю. Там також чекали люди на нас. Далі ми йшли через Володж, аж перед вечером ми дійшли до села Селиська, там ми заночували по стодолах, бо трохи кропив дощ.

Рано дальше ми рушили дорогою до Сяну і вбрід перепровадились на другу сторону. Йшли ми через село Невістка, Вара і Кременна. Вечером ми зайшли до села Дидня. Я чув, як викрикували до нас прикрі слова тамтешні селяни поляки, котрі навіть камінням на нас хотіли кидати. Але військо їх відганяло. Там ми заночували на луках. Нас охороняло військо. Люди ще мали корови, хоч рідко хто мав. І так вночі вкрали одну корову і то в родині, де були малі діти, – не поміг ані крик, ані плач, бо злодії і так втекли.

Наступного дня дали польські фірманки для малих дітей і старших людей, а також на ті речі, які

люди несли на плечах, бо на ціле село лишився один кінь – на Крайниках у Брижавки. Ми з нашого візка наші речі положили на великий віз і за наказом жовніра я прив'язав той наш маленький візок до польського великого. І так я ішов за тим возом через села Яблінка, Небоцко, Грабівницю, в сторону Сянока. На розвору, чи бучок мені фірман не дав сісти. Я вже був дуже змучений і голодний. Десь перед Пакошівкою, чи Юрівцями ми затрималися, щоб попасти худобу, яку ще де-хто мав. Мій батько йшов з коровою. Я сів над ровом коло мами і кажу:

–Мамо, я такий слабий і голодний, – я вже даліше не зайду.

Їсти ми вже не мали нічого. І мама пішла поміж наші люди. Випросила кавальчик чорного хліба від жінки Серведьової з Крайників. Я з'їв той хліб і пішов далі за возом до Сянока. Через цілу дорогу люди поляки виходили дивитись, яких же то людей-бандитів польське військо провадить!

Так через Добрівку і місто Сянік ми зайшли на стацію. Коло стації на полях над Сяном нас тримали, окружених польським військом. Тут вже було більше наших людей, таких як ми.

На другий день нас закликали до будинку, де посипали на наші голови білим порошком, бо ми всі мали воші. Так ми чекали кілька днів на вагоні.

А людей щораз більше привозили з гір. З нашого села пару родин заладували до іншого транспорту:

наших сусідів Пуфких, Зофію Котянську-Пельц з дочками. Їх потім повезли десь коло Пененжна (воєвідство Ольштинське), а нас – улючан, грушівчан і яблуничан – бодайже, 2 чи 3-го травня заладували на один транспорт до критих вагонів. Людей ладували по кілька родин, а худобу ладували у некриті вагони. Мені родичі сказали, щоб я їхав з коровою у некритому вагоні, пильнувати, щоб злодії не вкрали її. І так я їхав цілу дорогу. В день було не так зле, бо міг я дивитися де ми переїжджали, а вночі було холодно, і мама дала мені старий плащ, щоб накритися. Нас їхало більше осіб, тих, що мали корови і де ми затримувалися на стаціях, там бігли до “журавлів”, набирали воду, щоб напоїти худобу. А ще ми скубали траву для худоби.

Пригадую собі одну трагедію. А було то, бодай, в Ключборгу. Молодий хлопець з моїх літ побіг скубати траву, а поїзд засвистів до від'їзду. Той хлопець біг з травою, а всідаючи до вагону вложив руку між тарелі і держакі йому зламали руку вище долоні. Люди наробили крику і потяг затримався. Хлопця забрали до лікарні, а ми поїхали далше.

В першій і в останній вагоні їхало польське військо і нас пильнувало. Бувало так, що на стаціях, як ми стояли, військо ходило і обшукувало людей. Декоких забирали з собою і відправляли їх до концтабору в Явожні. З нашої родини забрали двох: Василя Холявку (з одною рукою, бо другу мав невладну), і Василя Добрянського старшого чоловіка

по п'ятдесятці. По поверненні з Явожна вуйко до року часу помер, бо там йому здоров'я відібрали. Василь Холявка був молодший і пережив довше, але цілий час слабкував на здоров'ю.

І так ми їхали цілий тиждень. 10-го травня ми приїхали до стації Суш. Протягом дороги військові жовніри нам давали сухий провіант. В Сушу ми виладувались і нас забрала місцева влада, а військо від'їхало.

Зі стації Суш дали авта, нас і ще кілька родин завезли до Гміни Єндрихово, 18 км., від Суша до понімецького палацу. Там вже були люди від Перемишля, такі самі, як ми. Була то субота. Десь коло полудня приїхав возом чоловік і прочитав наше прізвище. Нас огорнув великий жаль, що ті ще лишаються разом, а нас забирають, та ще й без батька, бо батько ішов з коровою зі Суша. І що ж було робити? – Кладемо ті наші тоболки і візок, сідаємо на віз і ідемо на друге село - Мозгово, 2 км від маєтку Єндрихово. Приїжджаємо під стару хату без вікон, без дверей, без п'єців, – стодола і стайня спалені, тільки мури залишилися. При хаті город і поле. Нам зробилося дуже сумно, огорнув нас великий жаль і страх, що ми самі.

Під вечір прийшов батько з коровою. Корову впровадили ми до хати, біля нашого покою. Порозв'язували наші тоболки, плахтами позакривали вікна і двері, так ночуємо першу ніч в новім поселенні.

НА ЧУЖИНІ, В ЧУЖІЙ ХАТІ...

Пробудився я, коли сонце вже світило, день був гарний і теплий. Мама подоїла корову. Не пам'ятаю, що ми тоді їли, але добре пам'ятаю, що була неділя. Перша неділя на чужині...

Пізніше прийшли до нас селяни, поляки з того села. Теперішня наша хата була на пагорбку від села Єндрихова, а село Мозгово налічувало не цілі 50-60 номерів. Отож, прийшло кілька господарів подивитись, яких ж то бандитів привезли. А ми говорити по польськи не вміли, але трохи розуміли, бо протягом подорожі навчилися. Розумів я, коли ці нові сусіди говорили до родичів:

-Ви сьце забілі нашего генерала Сьверцевського і за то вас тутай пиивезьлі!

Родичі тлумачилися, що ми нічого не знаємо, що це далеко від нас і т.д. Господарі ще трохи постояли і пішли собі. Так минула неділя.

Чоловік, що нас привіз до Мозгова був солтисом того села. Він нам сказав, що мусимо щотижня мильдуватися в Єндрихові в гміні, і що нам дадуть картки на живність. Я пішов з батьком полагодити всі ці справи. Ми не мали жодних документів, ані грошей, лиш були вписані на листу. Давали на ті картки муку, цукор, кашу кукурудзяну і ячмінну. Добре, що ми мали корову, то молоко було своє. Коли ми приходили по ті продукти, то зустрічалися з нашими людьми, що були поселені

в тій гміні. Розпитували, де хто живе, в Мозгові ми були самі.

Другим транспортом привезено було людей з Томашівщини, а третім – від Володави. Ще перед нами приїхав транспорт від Перемишля. І так протягом літа ми віднаходили своїх людей і по кільканадцять кілометрів босо ходили пішки. Але не вільно нам було відвідувати своїх, щоб ми “ся не організували”... та цілий час нас було обсервовано найближчими сусідами, а ми навіть про то нічого не знали. Наші найближчі сусіди походили з-під Опчна, а другі – від Серпця коло Варшави – всі населенці.

А ми дуже тужили за рідними сторонами, не думали про жодну працю, лиш про наших хлопців, які залишились в УПА по лісах вже без нашої підтримки... Чули ми, що багатьом вдалося втекти на Захід, а багато було заарештовано.

На цих понімецьких землях ми, переселенці, були, як одна родина, з яких сторін хто б не прийшов, бо ми всі – з акції “Вісла” – були людьми другої категорії, всі підозрювані за співпрацю з УПА.

За кілька днів наш сусід, Франек Глобінський приніс нам вікна і двері, які перед нашим приїздом забрав з тої хати, але за відробок на полі. Помалу поставили ми і кухню в тій хаті. Дріт, котрий в дорозі був причеплений до баняка від вуха і до вуха (до ношення), – зняли з баняка...

Приділена нам хата без дверей і вікон в селі Мозгово на північних землях Польщі, в повіті Ілава. Фотографію зроблено в 1949 році.

Щотижня ми ходили до гміни по живність³¹⁾ на картки³²⁾, але нам та їжа не смакувала так, як в наших сторонах. Тут і вода гірша і картоплі мали інший смак... Недалеко нашої хати було озеро, тож ціле літо не було спокою від комарів. Та й терен не той, що у наших сторонах: інші поля, горбки, дороги... Де-які дороги були бруківкою виліжені, а головніші – асфальтовані. По обидвох сторонах дороги були насаджені липи, яблуні, черешні, тополі.

До повіту Суш ми мали 18 км, – до Ілави – 12, а до Біскупця – 7 км. Всюди ми ходили на піхоту, а літом навіть босо. Переважно в неділю ми відвідували

³¹⁾живність (пол.) – харчі.

³²⁾ картка – польська назва талону (листка), за яким видавано або продавано регламентовані товари або харчі.

наших людей, і до нас також приходили. Найближче ми мали 2 км на Колонію Боніни, що належала до нашого села. Там мешкало 6 родин в понімецькім маєтку – 5 родин з Томашівщини і 1 від Влодави. Там були хлопці і дівчата мого віку. Дуже гарно співали, я і моя молодша сестра також любили з ними співати. Нераз сядемо коло хати і співаємо, а поляки слухали, як українці чудово співають.

Наше поле було заросле бур'яном і будяками. Коня ми не мали, то ж треба було відробляти за коней – 5 днів за 1 день роботи кіньми. Найбільше ми відробляли в сусіда Глобінського, він мав пару добрих коней. Пам'ятаю, як я відробляв в сусіда – накладав гній на вози зі стайні, де цілу зиму не виносили того гною, лиш солому підстеляли. Сусід мав 2 вози, і поки першим заїхав на поле, а робив то дуже швидко, – то я мусив другий наложити. І так цілий день, а нераз кілька днів, так, що на вечір я був дуже змучений.

Часами ми з батьком вдвох робили в іншого сусіда, трошки дальше від нас. То був міліціонер, називався Сафіяновский. У нього робив хлопець мого віку, німець Хорст. Робив за їжу і за одяг. В того господаря було 9 гектарів землі. Пригадую собі, як я з тим німцем в жнива звозив збіжжя до стодоли, а на вечір не міг пальців на руках випростувати. То господар мені заплатив 500 золотих і сказав:

– Добре ти в мене заробив, як в Америці!
Я за ті гроші купив собі сорочку...

За кілька років німець виїхав до Німеччини і більше я його не бачив. А від господаря міліціонера до нас часто приходила його дочка бавитись до наших дітей, бо діти скоро познайомилися. Але одного разу ця дівчинка каже:

—Тато не дозволяє мені до вас ходити. Каже, що ви маєте карабіни!

А моя мама взяла гачок від п'єца і показує:

—Ото наші карабіни!

Діти не звертали уваги на заборони і далі собі бавилися. Приходили до нас і інші діти. А наші дуже скоро навчилися польської мови. Ми в хаті і на подвір'ї говорили по-своєму, бо сусіди добре знали, що ми українці. Старалися ми і свята свої святкувати. І дуже відчували тоді, як нам бракує нашої церкви! Бо ж ходили ми до костела на друге село – Лясечно 5 км, бо в нашому селі не було костела, а тільки понімецька каплиця. Але наші поляки не хотіли в ній молитись і по якимсь часі каплицю перейняли баптисти, але й вони не мали людей і каплиця надалі належала до громади.

Як майже у кожному селі, і у нас була страж пожежна, і та страж за дозволом робила забави, але не було місця на забави і вирішили робити і цій каплиці, казали, що й так вона німецька – то й не буде гріху... І так навіть хрест на каплиці зігнули, щоб не видно було з дороги, та й не випадало якось танцювати під хрестом... Так було кілька років. Та й і я, належачи до

тої стражі кілька разів там був на забаві. А потім знов комусь подумалося, що задалеко нам до костела, і щоб з каплиці зробити костел. Привезли вівтар, образи, дали лавки. За місце в лавці треба було заплатити. Моя мама мала таке місце в тім костелі. Піднесли зігнутий хрест, бо ж не випадило тепер молитись під зігнутим хрестом... Кожної неділі їздилося по ксьондза (по номерах), давали йому обід і відвозили його. Ксьондз був молодий, робив з дітьми знимки, навіть брата мого намовляв, щоб пішов до латинської семінарії. Але брат чогось не хотів...

ЧИ Ж ТАК ВЖЕ БУДЕ ЗАВЖДИ?...

Зближалась осінь 1947 року. Треба було приготуватись до зими. Почали ми з батьком будувати стайню для корови. Цегли не бракувало, то ж швидко вимурували стіни. На гору положили дерево і солому, грубо, щоб не текло. Зробили двері і загнали корову.

Палили ми дровами і торфом, який люди копали на луках і сушили.

Кілька років ми з батьком робилисьмо на меліорації, чистили рови і ріки, які плили від озера до озера, і так протягом літа заробляли гроші. Коло хати ми садили тютюн, потім зривали листя, силяли на дріт і сушили на стриху і під стіною. А як вже був сухий, то в'язали у в'язанки і віддавали до скупку. Вигодувалисьмо бика і продали. Разом зібрали гроші за тютюн і за бика та й купили коня. То була велика радість для всієї родини. Ми вже не мусили позичати коня в сусіда, а потім відробляти в нього. Батько не хотів великої господарки, але як пізніше зробили помір з землі, то нам виділили 12 гектарів. Так майже всім наділяли. Сусіди радили батькові брати землю, бо родина велика, дітей багато, буде, що поділити.

Пізніше ми збудували нову, ще більшу стайню. Малисьмо добру пару коней, жеребця, 6 штук худоби і кілька свиней, а ще кури, гуси, качки. Стодоли ми не будували, збіжжя по жнивах молотили, а солому складали в стоги .

Три місяці ходив я з батьком і до лісу на роботу. Ця робота була дуже важка, але за зароблені там гроші я купив собі старий ровер і скрипку. Я дуже тішився тим ровером, бо вже не ходив пішки, а їздив з колегами до Колонії Боніни. Батько теж не ходив пішки, а їздив конем, де треба було. А перед тим, пригадую собі, як то мама в роках 47-48 часом зробить масло і мусить його продати, бо ж гроші потрібні. А ми б самі то масло з'їли... Ходив я босо 7 км до Біскупця (аж до самої осені)...

Літом нераз ловив рибу на річці недалеко від нашої хати. Зробив раму, наложив сітку, і вдвох входили ми до річки і йшли водою від берега до берега тягнули ту сітку. Вода була каламутна і риба ловилась у сітку. Бувало що й нераз більше як пів відра риби приносив.

Зимою ходив на полювання на зайців. Сусід Глобінський був мисливцем і мене брав до наганяння. За цілий день давав мені зайця. А вліті він сам ходив на ніч на дики полювати. Мав також бджоли і був трохи столярем.

Під осінь 1947році держава дала майстрів, привезли два нові вікна і двері і поставили кухню, то всім нашим людям так робили, ми мали кухню і великий покій. Літом той покій був холодний, а зимою дуже зимний. В однім покою ми складали сіно для корови на зиму. Дах був вже діравий, і нераз треба було підставляти горці, щоби не ляло на голову...

На осінь 1947р., дали нам по 5 метрів збіжжя на засів, а на весну картофлі до садження, де-хто дістав коні. Наші недалекі сусіди, які приїхали в липні від Володави, старші люди, мали коня і корову. Їх хата була знищена, залишилася стайня, і вони замешкали в тій стайні. Їм наділили землю, але вони не обробляли всієї землі, бо їм вже було затяжко. Я не раз до них заходив, а вони до нас, але в тім селі вони довго не були. Їх син був при польським війську і постарався, що по якимсь часі вони повернули в свої сторони і більше я їх небачив. Вони називались Іван та Анастазія Гнатюки.

Я часто ходив, а пізніше їздив на Боніни, бо там я мав колегів з моїх літ Козак Михайло, Дуркевич Семен. І сестра також мала коліжанок – Анну Козак, Пелагію Дуркевич. Ми сходились переважно в неділю нераз у них нераз у нас і співали. На польські забави також ходили, але танцювали зі своїми. Першого травня роверами їздили до Ілави, де забави відбувалися в парку. Але, коли наші Великодні Свята були початком травня, то ми не танцювали, бо шанували свій піст.

На всі наші Свята ми старалися не працювати, бо наші родичі були дуже релігійні. Церкви в селі не було, то ми не раз ходили до костела. Одного разу я їздив до Оструди, де відправлялася наша Служба Божа в понімецькій каплиці. Людей було дуже багато. Пізніше там заборонили відправляти. А ще їздив на наше Богослужіння коло Гданського Двора на

Жулавах, там за дозволом польського ксьондза відбувалася наша Служба Божа. Але незадовго і там заборонили... Хотіли, щоб ми ходили тільки до костела, і говорили тільки по-польськи...

ПЕРШЕ РІЗДВО НА ЧУЖИНІ

Наші перші Сята Рідзвянні були дуже сумні. Ми в цьому селі були майже самі, далеко від рідних гір, від рідного дому. Від нашої дорогої гори Дубник, де залишилась сиротою наша спустошена Церковця... І та річка, пливуча біля нашої хати, де святити воду на Йордан. Я дуже любив своє село і рідну хату під Дубником. Тяжко тужив за всім, що було рідне від дитинства. Зложив собі навіть коротенький вірш:

*Ой Улючу, Улюченьку,
Моє рідне село,
Де би не подивився
Всюди було мені весело...*

На тамте Різдво вже не було сіна на столі, ані соломи на підлозі, – не ходили колядники, ані палазники чи щедраки... На городі росли смереки, то я одну зрубав, щоб в хаті ялинка була. Прибралисьмо, чим могли, щоб хоч вона нагадувала нам Свята в рідному селі. Але то не була ялинка з гір! Ця смеречка навіть запах інший мала...

Не було і дванадцять страв на Святий Вечір, ані просфори, ані куті. Мама приготувала, що могла, помолились ми зі сльозами, повечеряли, згадали наших рідних та близьких, котрі відійшли до Вічності. Тихенько колядували...

На другий день ми з сестрою пішли до наших людей на Кольонію Боніни, 2 км від нас. Нас там

пригостили, чим хата багата. Тепер ми вже голосно колядували, і аж ввечері повернулись додому.

В тій нашій хаті не було світла електричного, світилисьмо лямпою. Не було і радіо. То ж скоро йшлисьмо спати. Гірше було в зимі, коли вечори довгі. А наступного дня мої колеги і колежанки моєї сестри прийшли до нас. Моя мама пригостила нас, чим могла. Ми довго колядували, потім відпровาดили приятелів та й вернулись додому.

І так було всі три дні Різдвяних Свят.

* * *

Вже пізніше, коли ми купили коня, то не раз їздили до наших улючан. Котрі мешкали в Зомброві. Там в понімецькім маєтку мешкали улючани Кулики, родина Стадницьких від Перемишля, наш сусід Гулячок з Улюча і родина Бучковських. На третьому селі мешкала наша дальша родина – Добрянські. Були й інші люди, але трохи дальше. Зимою не було багато роботи, то можна було ходити, але не було забагато чобіт та зимового одягу.

Мав я колег і серед поляків, але не дуже з ними дружився. Нераз ходив до коваля Жвірблі рушати міхом ковальським, або молотом побити червоне залізо. Цей коваль був литвином, чи білорусом, по демобілізації з війська оженився з полькою і замешкав в цім селі.

Весною і літом праці було багато при цукрових

буряках, при садженні картофель, при копанні торфу на луках, – потім при сіні і на жнивах, при молотінні, при вириванні льону. Восени найважніше – то копання картофель. За копачку треба було відробляти – найбільше я ходив з батьком і сестра Марійка.

* * *

В селі була 4-класна школа. Спочатку, коли ми щойно приїхали, прийшов до нас вчитель, бо довідався, що є діти шкільного віку. А ми поховалися і він собі пішов. Але від нового навчального року до школи пішли сестра Марійка, запізнюючись на рік, і брат Роман – скоріше на рік.

І так літа минали, а ми обробляли ту землю понімецьку, бо треба було платити податки і віддавати контингенти – збіжжя, картофлі, м'ясо, молоко. Батько старався, щоб всьо було позаплачуване. Нераз ми самі не з'їли, а державі треба було віддати, бо зараз приходив коморник і займавав всьо, що було в хаті чи в стайні. Батько тяжко працював на тій господарці. Пізніше ми купили другого коня від Кулика. Тепер була добра пара коней, і поле краще оброблене і урожай кращій.

* * *

Діти скінчили школу в нашому селі, пішли до Єндрихова. А треба сказати, що багато наших людей вчилися в різних школах. Але то не подобалося

полякам, бо ж відомо, – щоб корови пасти, чи робити в полі то не треба великої школи. Бувало, як довідаються, що дитина з акції “В”, то й не приймають до школи. Але наші люди були дуже здібні і добре вчилися. Так мої колеги Козак і Дуркевич скінчили середню школу за два роки. То була школа для тих, кому перешкодила війна. Мене не було кому покерувати і я лишився вдома на господарці. А мої колеги покінчали середні школи і пішли даліше вчитися.

МОЯ НАУКА

Я лишився сам, колег в селі вже не було, а господарювати я не аж так любив. Отож вирішив піти вчитися на кравця. Виїхав я до містечка Прабути, 32 км від нашого села, до кравця Івана Добрянського, котрий також походив з Улюча. Багато разів я до нього їздив, а він не хотів мене прийняти на науку, аж нарешті таки прийняв. Я був дуже вдоволений. Мама мені приготувала масла, хліба, яєць та інших харчів. Я не пам'ятаю, в який день виїхав з хати, але рік був 1951. Мешкання я мусив собі шукати. Пішов я до вуйка, який мешкав півтора кілометра від Прабут. Хоч вони самі мали один покій і спільну кухню, але дали мені куток на півтора метра довгий і трохи більше, як пів метра широкий. Я клав дошку, на дошку коц, і так скулений спав. Нас в одній кімнаті спало 6 осіб. Вуйна все мені на вечір лишала трохи зупи, щоб хоч раз денно міг з'їсти варене. І так я там жив півтора року, нереєстрований в цеху. Нераз треба було ховатися, як хтось незнаний приходив. Щосуботи пополудню я їхав додому, 18 км поїздом, 6 – автобусом і три йшов піхотою. На поїзд гроші давав мені майстер, а на автобус не завжди я мав, то нераз йшлося і 9 км піхотою... Але був вдоволений, що вчуся! І то в місті, де є багато наших дівчат і хлопців, і свої музиканти, що часто грали на потанцівках, – в зимі – то в більшій хаті, а літом – на подвір'ї. Ми, молоді, танцювали і співали.

То були веселі дні в моїм житті – і по весіллях я находився наших, хоч то не були багаті весілля, але веселі. Кілька разів був за дружбу. Колись був я за старшого дружбу, як женився наш кузин зі своєю дівчиною від Перемишля. Була пізня осінь, день холодний і дощовий. Незадовго після весілля помер батько молодого – йому в Явожні здоров'я відібрали. А молоді десь після 15-ти років розійшлися, мали шестеро дітей, а жінка лишила мужа і пішла до іншого. Не допомогли жодні розмови, щоб вони жили даліше разом. Так їм сповнився “прогноз погоди...”

Бувало нераз майстер брав мене на обід до ресторану. Він був старший кавалер, його батьків з двома молодшими братами в 1946 році виселено на Україну. А він з ще з одним братом після повернення з примусових робіт в Німеччині, не поїхали з родичами і лишилися в селі. Їх хата була спалена поляками, то ж вони мусили укриватися перед військом і перед бандами з-за Сяну. А потім виїхали на т. з. “*Земє Одзискане*”. Молодший брат Володимир працював у млині. А старший, що був по школі кравецькій, заложив приватний заклад, де я вчився. В тім невеликім містечку поляки знали, що вони з акції “В”, і що – українці.

Скоріше перед нами приїхали репатріанти, поляки з Волині, – то були дуже злі люди для нас. Не раз нашим людям докучали. Одного разу пішли ми на польську забаву подивитися. Сіли коло стола, щось

взяли до пиття і їдження, аж тут піходить волиняк Стахурський і шукає зачіпки до мого майстра:

–Що ти тут робиш на польській забаві ?

Я за майстром почав обставати, то він до мене, почав ображувати, але ми не хотіли дискутувати і вийшли. Я не зчувся, як той Стахурський вдарив мене в голову. Я впав, а коли піднявся, то його вже не було. Мій майстер того волиняка знав, то ми пішли на міліцію, розказали, що сталося, але міліція нічого не робила. Ми вернулись додому. На другий день поїхали до повіту Суш і там заложили судову справу. Тепер треба було якийсь час чекати на повідомлення на розправу.

ПРИ ВІЙСЬКУ І “НА ВОЛІ”

Я вже мав йти до війська, бо прийшло повідомлення на 13 лютого 1953 року. Я поїхав до суду, попередив, що йду до війська і що нову адресу пришлю. 13 лютого я з'явився на ВКР в Моронгу. Там я зустрів наших хлопців. Нас повезли до Седлець за Варшаву і я відразу вислав свою адресу до суду. Суд призначили на якийсь там день в березні. Всі прибули, крім мене, Не знаю, чи то суд не повідомив мене, чи то військо не пустило, бо я ще був рекрутом і суд не відбувся.

Пішов я до війська до артилерії до третьої батареї. Тут я став світлицевим декоратором. Робив різні гасла, газетки, витинав літери. Не раз мені вдавалося не ходити на різні заняття військові, де інших гонили капралі.

Після шести тижнів ми складали присягу. До мене приїхав батько і я дістав перший раз перепустку на місто. Так я міг відпровадити батька на стацію, бо більше не було де ходити.

Пригадую собі перші дні у війську – як нас гонили, особливо перед сном – розкидували чоботи, бо то ніби брудні, або ноги брудні і так далше, щоб лиш гонити...

Пару разів нас водили до кіна, де майже більша половина спала, так, що на кінець кіна треба було будити. Я то мав трохи краще, бо сказав, що вчився

кравецтва, то капралі приносили мені комірці пришивати і плащі прасувати, чи сподні.

Як було перше стріляння з КБКС, то я не виконав кілька пунктів. А ті всі, що не виконали стріляння, мусили цілий час човгатися на животі, а я не дуже собі човгався, бо мав ульги. Пізніше мене приділили до звіду³³⁾, де я був три місяці. Ми йшли вперед і обсервували терен. Телефонічно подавали настанови. По недовгім часі мені дали іншу функцію, до армати за цільовничого.

На весну 1953 року після першого травня наш полк перевезли до Старгарду Щеціньського і відразу ж було відіслано на полегон коло Каліша Поморського. Спалисьмо під наметами. Пригадую собі, як одного разу стояв на варті. Було це літом, отож, було тепло. Я стояв на варті вдень і стоячи заспав...За це дістав два дні арешту в землянці.

Літом нашу третю батарею приділили на центральне військове стріляння до Торуня. Там ми цілий місяць приготовувалися до військових *цьвічень*³⁴⁾. Терен коло Торуня – то самий пісок, навіть трава не росла, а було дуже горячо, дуже хотілося пити, то ми ходили до студні по воду.

Одного дня приїхали майже всі генерали від артилерії з маршалом Рокоссовським. Ми дуже добре вистрілили, за що я дістав похвалу *взорового артиле-*

³³⁾звід – від польського слова “*zwiad*”, тобто розвідка.

³⁴⁾цьвічення (поль.) – вправи.

риста і одну бельку старшого артилериста. Однак я хотів дістатися до кравецького верстату в нашій полку. Там вже був мій колега Олек Давидюк шевцем.

Наш командир Мізера був дуже добрим командиром і добрим чоловіком, був одружений, а походив від Варшави. Він не хотів бути при війську, але мусів. То він не хотів відпустити мене до кравецького варштату³³⁾, бо не мав на моє місце нікого. Але десь під осінь я все ж таки дістався до кравецького варштату в полку. Політичний офіцер хотів мене вписати до партії і вислати до школи політруків, але я того боявся і не згодився на це. Не знати, як би все скінчилося, але того офіцера перенесли до Варшави, то ж я вже мав спокій. А були й такі жовніри, що не знали навіть з ким Польща граничить, не вміли ані читати, ані писати.

Отож, як ми вернули з полігону, я дістався до кравецтва в полку. Мій колега Давидюк, наш хлопець з акції “В” мав знайомих наших людей за Старгардом на селі. Дістали перепустки, то ми пішли разом на стацію і поїхали поїздом на село. Нас там погостили, ми потрохи випили з тими господарями і поїхали назад. Таке життя тривало коротко, бо восени організували кравецько-швецькі дивізійні варштати в Валчу, то ж мене перенесли до Валча. Там було 6 кравців. Всі прибули з різних полків, як і я. Ми скоро пізналися. Для варштатів мали ми два приміщення – в одному

³³⁾варштат (поль.) – майстерня.

був варштат, де ми шили, а в другім – магазин. Так само мали і шевці. Нашим шефом був передвоєнний старший сержант, котрий походив зі східних теренів. Був добрим чоловіком, але здисциплінованим. Як ми були самі, то зверталися до нього *пане сержанце*, а при незнайомих – *обивателю сержанце*. Він був середнього віку, мешкав в місті. А мундуровим керівником був капітан Стасяк, молодий ще чоловік, жонатий, мешкав недалеко від кошар, а над ним ще був кварталмістш дивізії, майор. Не раз ми до нього ходили, як там була якась робота, наприклад ношення вугля чи дров на зиму. А в дивізії наша праця була така: привозили старі випрані мундури і де-корі були подерті, чи без гудзиків, то ми всьо направляли і так само шевці направляли чоботи. Ми працювали по 8 годин денно. Зброї ми не мали, ані на гімнастику не ходили. Мешкали разом з шевцями в одному приміщенні в кошарах. А наші варштати знаходилися на місті при кошарах. Через вартовню ми переходили без перепусток, бо нас знали. На столівку ми переважно ходили скоріше, перед військом. Кухарі нас також знали і видавали нам наші порції. Діставали ми так званий *жолд* – кілька золотих на місяць і папіроси по 100 штук на 10 днів, але я тих папіросів не курив. Не тільки я, але було більше таких, що не курили. То ми всі віддавали одному, а він вислав додому, – наступний раз – іншому, щоб кожен міг більше вислати додому.

Ще перед військом, в літі 1948, потім зимою – 49-го і 50-го я часто їздив до тітки Пелагії і вуйка Сосницького до Длуска, то приблизно 100 км за Познанем. Вони не мали дітей і дуже мене любили. Вуйко працював на державному господарстві, а що був сильний, то виконував не раз тяжкі роботи. Гроші в них були і вони все мені на білет на поїзд давали. Там ще мешкала і друга тітка Марися з дочкою Ціліною; – і Гелена, котра не поїхала з родичами на Україну. Всі вони мешкали в одній хаті. То були старі понімецькі хати, стояли рядом до дороги. Були там і великі муровані будинки, а також завод, де виробляли спиртус. З лівої сторони плила річка Варта, не раз я в ній рибу ловив, – а з правої – сосновий і смерековий ліс, де я не раз збирав гриби...

В них було багато худоби, кілька тракторів. Мали також немало землі. Люди зазвичай працювали по 8 годин денно. І виконували різні роботи. Керував тим всім так званий *жонца*, була посада і головного бухгалтера. Цю працю пощастило дістати нашому молодому хлопцеві, який був дуже здібний, він ще виробляв знімки і гарно грав на скрипці. Походив з четвертого свідомого села Володжа. Його батько, на прізвище Гах був вчителем, котрого в 1946 році замордували поляки (кинули до ставу в сполонізованому селі Крем'яні).

Маючи добрих знайомих з нашого середовища,

я часто там бував, особливо на Різдвянні Свята. Вони святкували наші свята з нашими звичаями: вносили соломую до хати, клали сіно на стіл. Були тут родини, котрих переселили з Лемківщини, з-під Горлиць. Ми колядували наші коляди, а потім робили потанцівки. Мій вуйко мав малий акордеон і грав. Грав і той колега Гах на скрипці, а Юзько Пелех грав на малому бубні. Ми всі танцювали. Світла не було, то світили нафтовими лампами. Пригадую собі, що одного разу ми так співали, що аж лямпма згасла. Бувало, що й з інших сіл приїздили хлопці і дівчата. Тож той веселий час скоро минав. Треба було вертатися 300 км додому. Нераз мене відпроваджали хлопці і дівчата на сільську стацію Рокітно, протягам таких довгих подорожей я роздумував, яку велику кривду зробили нам поляки, попалили наші хати, порозкидали нас по цілій Польщі, і тепер треба так далеко їздити, бо ж вся родина так порозкидана...

Вертаючи додому я розповідав родичам, як гарно святкувалося. Зима була довга, нераз позадувало снігом дороги. Тяжко було вже ходити, – до стації автобусової було 3 км, але автобус ходив два рази денно. А до стації колійової було 6 км, то ж не завжди хотілося десь їхати, та й грошей не було. А на то польське село, в котрому ми мешкали, я не любив ходити, – волів читати польську газету “Хлопску дорогу”, яку приносив поштар. Любив також писати листи до родини.

НАЙВАЖЛИВША ЗУСТРІЧ У МОЄМУ ЖИТТІ

Ще коли я вчився кравецтва, то одного разу вийшло так, що на неділю не поїхав додому. Рано пішов на стацію колійову в Прабутах, щоб купити конверти в кіоску. День був гарний, теплий, світило літнє сонце. І тут під'їхав поїзд з Кіселіц, а з нього вийшов мій колега Василь з дальшої родини разом зі своєю близькою кузинкою Зосяю Клим, котру я знав, але дуже давно її не бачив. Вони приїхали відвідати хворого батька (а її вуйка), котрий перебував в санаторії, бо в Явожні йому відібрали здоров'я (помер, не маючи ще навіть 60 літ).

Ця Зося мені завжди подобалася, а тепер я не міг відірвати очей від тої гарної дівчини. Як тепер пам'ятаю: була гарно вбрана – в плащі, а на рамені торебка, взута в вишневі мешти. А особливу увагу мою привернули її чудові коси. Взагалі я любив дівчат з косами, але таких гарних кіс я ще не бачив!

Ми трохи поговорили, домовились, що зустрінемося, як будуть вертатися. То ж вони пішли до санаторії.

Я вчасно прийшов на стацію, щоб відпровадити своїх друзів, але не тільки, щоб відпровадити, – я хотів взяти адресу в Зосі. Не знаю чому, але тоді вона не дуже хотіла зі мною говорити...

Вони поїхали, а я також вернувся ровером до свого тимчасового помешкання.

Минали теплі літні дні, прийшла осінь. І ось я дістаю запрошення до того колеги, кузина Василя на весілля, маю бути старшим дружбою. Найбільше втішився, що Зося буде старшою дружкою. Від моїх родичів то було 7 км.

Ми поїхали кіньми і возом на те весілля. Поїхали майже всі, бо й родичі і сестри Марійка і Целіна були прошені. Тільки Роман залишився вдома.

Шлюб молоді брали в костелі, бож тоді ще наших священиків не було, ані церков. Музиканти були свої з одним поляком, котрий знав співати по українськи, були на весіллі і сусіди з польського середовища. Але весілля було українське! Праві до рана співали ми наших пісень.

А на другий день мої Родичі запросили Зося до нас в гості. Гостював тоді і мій двоєрідний брат Петро Левкович, що несподівано приїхав з Зеленої Гори. Мої Родичі гостили їх, як тільки могли. За пару днів гості від'їхали. Я вже називав Зося своєю дівчиною. Отож, відпровадив я кузина і мою дівчину на стацію до Ілави, де ми зробили пам'яткову знімку, і вони поїхали – моя дівчина до Нової Руди за Вроцлав, а кузин Петро до Зеленої Гори. Але до Познаня їхали разом.

На польські Різдвяні Свята я був запрошений до Зосі. Мені то пасувало, бо я недалеко мав тітку, батькову сестру і її сина Адася, з яким ми колись разом жили. То ж не міг дочекатись того дня, коли поїду.

Аж нарешті вибрався в дорогу. Їхати було дуже добре, без пересадки. А в Клодзку на станції на мене чекав брат моєї дівчини. Ми під'їхали ще кілька км і прибули до Нової Руди, де на нас чекали Зося і її тітка.

Дуже гарно мене прийняли, як свого хлопця, мені було приємно і дуже там сподобалося. Вперше в житті я побачив копальні вуглю, навіть не думав, що буду з ними пов'язаний...

Так я пробув в гостях хіба 2 дні і поїхав до Душніків Здруй, де мешкала моя тітка з сином Адасем. Тітка працювала на кухні, а Адаць в закладах металевих. Жили вони скромно, бо заробляли небагато. Однак дали мені якісь гроші на дорогу. Коли я був вдома, то вже мав адресу до Зосі і написав їй, але відповіді не отримав. По я кімсь часі знов написав, але й того разу не було відповіді. Потім я пішов до війська, про що оповів вище. Отож, по якімсь часі з війська знову я написав до Зосі, бо прийшла мені така думка: *...спробую, може відпише, а може вже має якогось іншого хлопця, а може й заміж вийшла, а я нічого не знаю...*

Однак незадовго я отримав відповідь і дуже втішився. Знову почалась наша любов через листи. Зося писала, що її тітка виїхала з паном Рахвальським з Нової Руди до дальшої родини, котра живе 18 км за Валчем в селі Нікурско. Вони вже обоє на пенсії, а там було чисте повітря, бо в Руді – копальні. Дізнався я

також, що коли моя Зося вернула з весілля, то до неї почав ходити хлопець поляк, з походження литвин. Він працював на копальні, дуже добре заробляв, мав гроші, і це видно сподобалося молодій дівчині, а я – бідний, вчився тоді на кравця, грошей не мав, тай убраний не так, аще й до того жив далеко. А вона б воліла мати хлопця на місці, щоб десь вийти на забаву, чи до кіна, чи на потанцівки. А Зося дуже гарно танцювала, навіть належала до танцювального ансамблю там, де розпочала працювати.

Але її тітка була дуже добра для неї, заступила їй маму. То вона Зосі дорадила, щоб триматися свого хлопця, бо він з доброї родини, тітка про це знала. Зося залишилася з братом Янком, котрий працював на копальні, а своє помешкання тітка переписала на Зося.

А я тим часом в війську за добру працю дістав короткий урлюп, так званий відпуск – бо в тих часах не давали урльопів. Перший раз я поїхав до родичів, бо було ближче, а на другу, триденну відпустку поїхав до Зосі, саме на Великодні Свята. То було вже дальше – понад 500 км. Свята Великодні того року були початком квітня і там в горах де-не-де ще був сніг.

Я мав новий мундур уніформу, на раменах – два паски, що означало старшого бомбардера артилерії. Спереду відзнака – заслужений артилерист, а на рамені військова торба. Щоправда, моє коротко підстрижене волосся трохи порідшало, а перед військом я мав гарне,

кучеряве волосся. То ж коли зайшов до хати, привітався з Зосою і зняв шапку, то вона була трохи заскочена...Але нічого не сказала, тоді я кажу:

– Від голма³⁶⁾ на полігоні мені порідшало волосся.

Але вона тільки посміхнулась, а за хвилю каже, що завтра тут в цій хаті буде весілля. Тепер я був заскочений, бо не знав, чи то її весілля, чи брата...

– Ну то будемо бавитися – кажу.

По хвилі Зося вияснила, що її товаришка, котра не має помешкання, бо живе в інтернаті, попросила зробити весілля в Зосиній хаті.

На другий день відбулося то невелике весілля, без музики, але зробили весільні знімки, я також дістав на пам'ятку знімку. А в вівторок рано вже мусів їхати до війська. Зося мене відпровадила на стацію.

Десь в половині травня мої колеги поїхали на полігон, а мене і одного шевця кашуба залишили на місці. До кравецтва прийняли 6 жінок з міста. Вони направляли мундури. Я їм видавав, а потім приймав від них роботу. За це їм платили стільки, скільки котра заробила.

Я мав добре. Нераз мене де-котрі жінки запрошували до своїх помешкань на гостину. Я мав перепустки і міг ходити до 22-ї години. Нераз собі ходив до костела, де не дуже було вільно заходити військовим,

³⁶⁾голм – від польського слова “гелм” – шолом

Автор (другий з ліва) з дівчатами і колегами. 1954 р.

а тим більше офіцерам.

Літом Зося приїхала до своєї тітки недалеко Валча, де мешкало багато наших людей – серед них навіть улюблени і наші сусіди Гулячки. На тижні я не міг там приїхати. Але на неділю виписав собі перепустку і поїхав автобусом до Нікурська. Був там пару разів, коли приїжджала Зося. Вона в мене теж кілька разів була. Ми далі писали до себе листи.

Я був ощадний, то ж наскладав собі трохи грошей, купив годинник “Победу” за 900 злотих, яким дуже тішився, бо то був мій перший годинник.

Час скоро минав, прийшла осінь. Військо

повертало з полігонів. Закінчувалась військова служба. Де-хто залишився при війську на заводових³⁷⁾ підфіцерів. Я може б також лишився, якби було місце в кравецтві, або в кварталомістшовстві, але не було.

Я повернувся до свого полку і в 1954 році в листопаді я і мій колега Давидюк повернулися з війська додому.

³⁷⁾заводовий (пол.) – професійний

МІЙ ШЛЮБ

Знову треба було думати, як далі жити, що робити. Отож, написав я до Зосі, що я вже вдома. Незадовго від брата свого колеги, Богдана дістав запрошення на весілля. Весілля було в Длуску, там де я колись їздив. Я тільки що тиждень тому вернувся з війська, не мав такого убрання і не поїхав на те весілля. Написав до Зосі, щоб вона приїхала до нас на Різдвянні Свята польські. Зося собі полагодила вільне і приїхала. Я виїхав по неї конем на стацію, а по святах поїхав з нею до Нової Руди. Зося постаралася про метрику.

13 січня 1955 року ми взяли цивільний шлюб. За свідків були сусід Казимир Міхальський і Едек Педи. День був гарний, світило сонце, і був невеликий мороз. Після закінчення всіх формальностей, ми вернулися додому. Прийшли жінки наших свідків і ще одні старші сусіди, брат Зосі Янек. Малисьмо літру горівки і закуску, а також обід і чай. Посиділи якийсь час і розійшлися.

Так ми стали подружжям. Але не судилося нам поки що разом замешкати. Я змушений був повернутися додому. Родичі навіть не знали, що я вже взяв цивільний шлюб, бо вони воліли, щоб скоріше сестра вийшла заміж в тім році.

Мої молодші – сестра Марійка і брат Роман кінчили школу. А я ще продовжував їздити до свого

майстра кравця, де вчився і працював. Нераз вже заробляв пару золотих.

Так я там попрацював ще півроку і вернувся додому. Пішов до дальшого сусіда – поляка – кравця, де ще доучувався і працював за невеликі гроші, то ж мав змогу часом допомагати Родичам на господарці. Минула зима, весна, – літо вже кінчалося. Я хотів, щоб наші молодші далі йшли вчитися, а я б їм помагав. Поїхали ми з братом Романом до рільничої школи до Квідзиня. Зложили всі папери, а незадавог разом з ще одним хлопцем з села поїхали складати екзамени. Обидва дісталися до школи. Я був дуже задоволений. Тим часом сестра Марійка здала екзамени в Прабутах на виховательку передшкілля³⁸⁾. І так від 1 вересня вони пішли вчитися. Але по місяцю часу брат Роман вернувся додому – тлумачився, що один вчитель дуже недобрий... Я то дуже пережив. Але незадог я довідався, що мій колега, Сосницький Володимир працює в такій школі коло Ольштина в Каролєві. Я з Романом поїхав туди. Вдалося все залагодити. Володимир сказав, що буде помагати, чим зможе, а я йому подякував, лишив брата в інтернаті і поїхав задоволений додому.

Вдома розповів родичам, як мені мій колега, сусід з Улоча допоміг, як я все залагодив:

–Звідтам Роман не втече – кажу, хоч він мав

³⁸⁾ передшкілля (пол.) – дитячий садок

допіру 13 літ і ростом невисокий, але був здібний хлопчина.

Я тішився, що Роман і Марійка вчать, бо сам не міг, а їм може буде трохи легше в житті... Поляки нам заздрили, бо наші бідні, але здібні діти вчилися, а їх не хотіли.

Не довго я тішився братом, бо минуло якихось три тижні і він вернувся додому. Я був дуже сердитий, бо встид мені було перед моїм приятелем вчителем, а родичі прийняли його, як блудного сина, – дали їсти і він пішов спати.

Кажу родичам:

– Всі на купі не будемо сидіти...

Ще до пізньої осені я помагав родичам на господарці, а в грудні поїхав до своєї жінки Зосі, до Нової Руди. Мій маєток був невеликий – одна валізка, 2 пари чобіт, білизна, а до їдження – 2 качки, масло, трохи сиру, пару яєць і яблук. Свою скрипку я лишив для сестри Марійки, бо їй потрібна була в науці.

В 1956 році ми взяли шлюб в костелі Римокатолицьким в Новій Руді, бо на цей час не було там наших церков.

НА НОВІЙ ДОРОЗІ ЖИТТЯ

Шкода мені було покидати родичів і родинне гніздо. Села того я не любив, але родичів було жаль... Попрощався з мамою, сестрами, братом... Батько мене відвіз конем на стацію Ілава. Я подякував за все і всів до поїзду. Я другий відійшов від родини...

Їхав майже пів дня і ніч. На ранок був вже у своєї жінки, котра чекала на мене майже рік.

На другий день було гірниче свято – Барбурка. Посходилися наші знайомі і сусіди, бо Зосин брат Янек працював на копальні. В цей день моя жінка до роботи не пішла, полагодила собі вільне і так ми сиділи до пізнього вечора.

Так розпочалося моє нове життя, на новому місці. В літі 1955 року я відвідав свого колегу і сусіда Хому Мирона, котрий сидів у в'язниці в Штумі за УПА. Але хочу розповісти про свою жінку Зосю.

* * *

Моя жінка, з дому Софія Клим, народилася 25 серпня 1935 року в селі Улючі над Сяном в селянській родині. Родичі – Василь і Марія з дому – Бадира. Їх господарство складалося з 3-х моргів поля. Мали свою хату і одну корову. Хата стояла на кінці села (від Грушівки). В Зосі ще є старший брат – Іванко, котрий народився в 1933 році, а сьогодні проживає в Новій Руді.

Дружина автора на руках своєї мами. З боку брат Іванко. Улюч 1936 рік.

З приходом совітів їх хата підійшла під пас граничний. Частина людей совітська влада переселила до Ходорова, Львівської області. Родині Климів вдалося залишити в Улючі, але хату мусили перенести даліше від паса граничного. Хоч більша частина землі перейшла під граничний пас, — батько до

колгоспу не записався. Не судилося Зосі і її родичам щасливо жити. Чорна хмара зависла над їх хатою. В 1941 році вибухає війна, німці нападають на Радянський Союз, батька забрали до Червоної Армії, де пропав без вісти. Зося тоді мала 6 літ, трохи запам'ятала батька, як садив дерева і казав:

— Я саджу, але овочів з них їсти не буду...

І так сталося...

З приходом німців в селі настав великий голод. Зосина мама продавала, що могла за трохи збіжжя, за картофлі, щоб якось пережити той голод. При німецькій окупації треба було здавати молоко і контингенти. Мама мусіла тяжко працювати, щоб нагодувати

і вбрати дітей.

Після відступу німців в 1944 році прийшла польська комуністична влада і почались тяжкі часи. На наше село нападає військо польське і польські сусіди з-за Сяну, грабують, як лиш можуть наших людей, палять хати, кидають гранатами в хати. В селі панує епідемія тифусу. Захорувала самітня сусідка і мама їй помагає. А незадовго сама западає на тиф...Мама ліків немає і не пускають до лікарів, що раз то більше людей хворіє. Зося з братом, як тільки могли, рятували маму, але нічого не помагало. Мама вже перестала говорити, а тільки дивилась на своїх малих дітей і її з очей текли сльози...Ще пару раз подивилася і над ранком померла, маючи 32 роки. На весну 1946 року, залишає двох маленьких дітей – 10-літню доню і 13-літнього сина..

Мамо, наша мамо, що ти наробила,

Що ти нас маленьких сиротами залишила...

З родини прийшли зробити труну і поховали біля церкви на Дубнику, хоронив улюцький священик Гривняк. Мама мала 4 сестри. А жило тільки три. Одна – Софія – була в Німеччині на роботі, а дві – жили в селі. Після похорону Зося залишилася в тітки Мільки, а Іванко – в тітки Ганьці. Тітка Мілька була дуже обережна і забрала Зося до окремого приміщення. А тітка Ганка взяла Іванка до хати. Та хвороба не обминула малих дітей. За кілька днів вони захворіли. Там де був Іванко захворіла ціла родина – тітка, вуйко, 2 сини і дочка – всі вже дорослі люди, дочка Кася

і син Іван недавно вернули з Німеччини, з примусових робіт. Вони всі померли: пережив тільки Миколай, наймолодший син, з родини Морайків. То була велика трагедія в родині. Зосин брат однак, пережив.

Хата тітки Ганці була ще скоріше спалена поляками, то ж вони з родиною замешкали в польській опущеній хаті на Куті у Полянських (з галерією). Старший син Іван лежав у труні, а в той час прийшли поляки – грабіжники з-за Сяну, то ще й до нього два рази вистрілили, так, що мав дві смерті...

Пізніше люди розказували, що коло труни лежали молодший брат покійного Миколай і Зосин брат Іванко, дуже ослаблені. Грабіжники пограбували все до решти, що було в хаті, і те, що привезли з Німеччини. Хату з тими хворими підпалили і пішли далі. Хата вже добре горіла, як ті хворі на руках вилізли з вогню на галерію і поспалили вдолину. Ледве що врятувалися від смерті. Лежали на городі у Михайла Полянського (з Могилиць). Люди їм принесли соломи, і на тій соломі так лежали кілька днів. Дні були теплі, але ночі холодні, а хлопці були прикриті тільки шматами. Їм помагала дівчина з родини, Анна Окряк, вона носила їсти і пити, і якось Бог дав, що не захворіла. Я це все бачив і добре пам'ятаю, бо ж там був.

Вдень люди приходили на свої пляци, а вночі йшли до лісу, бо боялись ночувати в селі. А ті обидва хворі залишались на городі...

Але коли їм стало легше, вже могли ходити, то

їх забрали люди з родини. Іванко пішов до родини Демковичів на друге село до Доброї, а Миколай до Василя Бадири. Мало хто пережив ту страшну хворобу, померло кільканадцять осіб. А ті, котрі вижили, то натерпілися: волосся злазило з голови, була висока горячка. А було й так, що покійних хоронили без труни і без священика, як наприклад тітку мого колеги – похоронили на городі, вже й сліду нема по її могилі...

Під осінь люди розійшлися по других селах, мала частина залишилася в селі в пивницях.

Родина тітки Мільки пішла на друге село, на Добру, але треба було вертатись до свого села, щоб взяти щось до їдження і принести то на плечах. Переважно їли картофлі, добре, що їм залишилася корова, то ж мали своє молоко.

Хоч тітка Мілька мала своїх трьох дітей, то все одно на село висилала 10-літню сироту по картофлю. То ж дитина брала кошик і плахту і йшла сама 3 кілометри до села Улюча. Там накопає картофель і несе до Доброї. А найгірше боялася коли переходила стежкою попід Гус, де були кряки³⁹). Так ходила кілька разів, аж до осені.

Зиму пережили в старій хаті по людях, що виїхали на Україну, а на весну вертають до свого села і мешкають в пивниці.

В 1947 році разом з односельчанами зістають вигнані з рідного села і виїжджають на західні землі.

³⁹)кряки (рег.) – куші.

І знову тітка каже Зосі їхати з козами, хоч має своїх старших дітей. Вагон був відкритий, без даху. Тим часом тітчині сини їхали на зміну з коровою аж до стації Суш, там, де всі люди. Їх приділили до гміни Кіселіце, а звідтам до села Пйотровіце, куди вже привезли пару людей з Грушівки і Яблониці. Всі чекали біля каплички посеред села, а звідтам розділяли по хатах, котрі ще були вільні.

Зося стояла і тримала козу на шнурку. А довкола посходилися поляки з того села, дивилися, яких то їм бандитів привезли. Бо ж ті селяни були вже попереджені, що приїдуть такі, а такі люди, тож, щоб були обережні, і щоб тих приїздних добре обсервували. Отож до селян підійшов один старший чоловік і щось сказав до Зосі, але вона його не розуміла. Потім підійшла тютка, і той чоловік спитав:

– Чи та дівчинка – сирота?

– А звідки знаєте? – здивувалася тютка.

– Бо стоїть боса, ніжки покалічені, то ж нетяжко з її вигляду домислитись... – а за хвилино каже до тютки:

– Віддайте її мені!

Тітка сказала йому прийти завтра, щоб сьогодні дівчинка ще була разом з ними і знала, де буде жити родина. Приділили їх на колонію того села. Хату отримали таку саму, як всі наші люди – без вікон, без дверей. А родина тютки складалася з чотирьох осіб, бо вуйка забрали до Явожна. З ними була також

заміжня донька з чоловіком і дитиною. Всі замешкали в невеликій хаті. Привезли їх, як всіх решта – в суботу, а в неділю рано тютка казала Зосі попасти корову коло хати. Хоч би дитина ще трохи поспала, але ж треба було вставати і пасти корову, щоб більше молока дала...

Сонце вже було високо, день заповідався гарний, теплий, роса почала опадати. Зося дивиться, аж з дороги їде фірманка, запряжена одним ундерським сильним конем на два дишлі по боках, а на фірманці двоє старших людей. Пізніше Зося згадувала...

СПОГАДИ ЗОСІ

Мені серце завмерло, слези потекли з очей, я додумалася, що то по мене їдуть...Незабаром вони скрутили в сторону тітчиної хати, зсіли з фірманки і пішли до хати. По хвилині вийшла тютка, взяла корову, запровадила до стайні, а мені казала йти до хати. Жінка того чоловіка подивилася на мене, і видно я їй сподобалася, а потім кажуть – то поїдемо!

Тітка з дочкою сіли на віз подивитися, де я тепер буду мешкати. Коли приїхали, зайшли до хати, то господиня поставила на стіл хліб, масло і сироп з цукрових буряків. Ми то зі смаком з'їли, бо ж були голодні. А коли тітка з дочкою відходили додому, то господиня їй ще дала хліба, муки, цукру. Так розпочалося моє життя в польській родині на західних понімецьких землях. Мені 12-літній дитині було дуже прикро, що мене відлучили від родини. Незнаючи мови і їх польських обичаїв, треба було привикати в чужому середовищі. Ціле літо я помагала господині при домових роботах, а також і на полі, ціле літо мусила вставати о 5-й годині рано і робити до вечора разом з дорослими. Вони мали при собі сина Чеслава (кавалера) і 15-літнього внука Здзіслава. З тим сином приятелював керівник місцевої школи і бачив, як я тяжко працювала.

Коли почався новий шкільний рік (1947/1948), то господарі мусили записати мене до школи, до 1-го

класу. Ходила я три дні і керівник взяв мене до таблиці, написав букви і казав мені переписати. На четвертий день я вже пішла до другого класу і так ходила цілий рік. Закінчила там три і пів класи школи. Господар і його син були для мене дуже добрі, але господиня була нервова, сама скоро бігала і мене поганяла. А господарка в них була велика: 12 гектарів, була плантація цукрових буряків, де треба було ручно обробляти, а пізніше носити листя і різати ручно на січкарні для свиней. Одного разу я пішла по листя, де було поле при дорозі, котра вела з Пйотровіц до Біскупца, назривала листя до плахти і положила на межу, щоб легше було взяти на плечі. Не здаючи собі справи, що то буде затяжке для мене, я зо три рази хотіла піднести на плечі і не могла. За четвертим разом піднесла, аж мною захіботало... В тім часі їхав мій вчитель ровером, побачив мене, зійшов з роверу дивився, як то я двигаю. На другий день в школі, він закликав мене, і так, щоб другі діти не чули, каже:

– Не бери так багато листя, краще два, або три рази іти, бо ти не здаєш собі справи, що з того може бути, можеш собі зашкодити на здоров'ї.

То був дуже добрий вчитель для мене. Часами, коли я не встигала відробити домашнє завдання – бо не все мала час –, то казав, щоб його попередити перед уроком, і що тоді не буде питати. Я йому кажу, не завжди встигаю прийти скоріше перед дзвінком, а він:

– То хоч мругни до мене і я буду знати в чім річ.

Він хотів мене взяти до себе, щоб по закінченні сільської школи я могла вчитись далі в середній школі, але я боялась його мами, котра не була така добра і жадна поміч домова в них надовго не затримувалась. Боялась я, що зі мною буде потім. Бо мої господарі мене взяли через суд за свою і казали кликати господаря – вуйку, а господиню – тітка. Я так до них і зверталася. Прізвища мого вони не міняли, бо господар казав, що як вийду заміж, то все одно прізвище змінить, тож вирішив не забирати мого прізвища по родичах. Не раз говорили, що оженять мене зі своїм внуком і лишать на господарці. Господиня нераз мала таке своє вимагання, і не могла дивитись, як би я десь на хвилю сіла, все мені казала щось робити. Одного разу господар, син і внук різали січку, то ж господиня мені каже:

– Йди до стодоли і поможи їм різати січку.

Я й пішла, а господар:

– Чого ти хочеш, пощо прийшла?

– Тітка мені казала, щоб я вам помагала-відповідаю.

Господар страшно обурився і разом з сином пішли до господині:

– Чого мама від неї хоче? Та то ж ще дитина, вона і так багато помагає!

А господиня зі злості аж погнівалася.

По якімсь часі син оженився з багатою дівчиною і молоді замешкали на тій господарці. Однак свекруха

не могла погодитися з синоюю, то ж поділили господарку на половину.

Тим часом моя тютка, вертаючи з примусових робіт з Німеччини, приїхала до Сянока, вступила до знайомих людей, і ті їй вірадили, щоб не їхала до Улюча. Розповіли, що там тепер велика біда, то ж тютка поїхала на західні понімецькі землі Польщі, а властиво до Нової Руди Вроцлавського воєвідства. Там дістала помешкання і роботу.

Коли 28 квітня 1947 року нас вигнали з Улюча, то вона почала шукати свою родину, вивезену *на Земє Одзискане*. З нею працювала жінка Куліковська, що походила з Ятрилова, то ж вона підказала, що наших людей вивезли також на західні землі, і щоб тютка написала до Юзька Мільчановського, поляка, котрий залишився в Улючі, – він був добрий чоловік, мав жінку українку, тож pomoже віднайти виселену родину. І ось, коли тютка довідалася про нас і про всю родину, то написала лист і відразу ж приїхала. Дуже жаліла, що багато хто з родини вже не живе.

По мене прийшов син тітки Мільки і повідомив, що приїхала тітка Зося. Я її добре пам'ятала, і знала, завжди згадувала про неї, бо та тітка була дуже добра людина, все нам помагала, ще як мама жила, бо тітка була самотна і працювала в Сяноці.

Мої господарі про це знали, але не забороняли мені піти і відвідати тітку, то ж я пішла. Тітка дуже втішилася, як мене побачила, пропонувала, щоб я їхала

з нею до Нової Руди, а ще питала про адресу брата Янка, котрий виїхав з дальшою родиною з Доброї іншим транспортом в сторони Мендзижеча (село Поліцко). Якраз два місяці перед тим до мене прийшов лист від нього, бо і я ж не знала, де він тепер, ані він нічого про мою долю не знав.

Я була міцно заскочена пропозицією тітки, і навіть не знала, що маю робити. Спочатку не мала охоти з нею їхати, але тітка гостювала ще трохи, а тим часом моя господиня мені так допекла, що вже й зі школи не вернулася, а пішла до тітки:

– Їду з Вами... – кажу, а перед тим вже попередила внука моїх господарів, що не верну, а їду з тіткою. Він був засмучений тим і каже:

– Якщо ти їдеш, то і я відійду, поїду на курс до Ілави.

І дійсно відійшов від діда і вже не вернувся.

Другого дня Тітка Зося і син тітки Мільки запрягли коня і поїхали до тих моїх господарів, бо ж я думала, що вони мені де-що з одягу дадуть, бо я мала гарні суконки, які мені сестра господині прислала з-за границі. Але господиня була зла і нічого мені не дала. В сінях висіла моя торба і там був гарний американський пюрник⁴⁰⁾. Господиня його витягнула і я вийшла з хати з плачем і великим жалем, що я за три роки нічого не заробила...Але за нами вийшов господар з сином і кажуть:

⁴⁰⁾пюрник (пол.) – пенал

– Зосю, вертайся і забери всьо, що твоє.

А тітка каже до них:

– Не далисьте їй зараз, то тримайте собі, а я вберу Зосю, як тільки буду могла!

З тими словами ми сіли на віз і відїхали.

На другий день ми поїхали до Біскупця і тітка мені дещо купила з одягу. То ж наступного дня ми виїхали до Нової Руди, на нове місце мого життя.

В НОВІЙ РУДІ

По приїзді до Нової Руди тітка відразу ж записала мене до школи до 4-го класу. То був 1950 рік. Я пішла до школи, покількох днях запізналася з дівчатами, а вдома мала більше часу, щоб побавитись. Вже не мусила вставати вдосвіта і пізно йти спати.

Так я рік ходила до школи в Новій Руді, в Дрогослав'ю. Маючи 15 років я покинула школу і дописала собі ще один рік, бо хотіла йти до праці на фабрику, де приймали тільки після 16 років. Так і сталося, я дістала працю на фабриці едвабничих закладів, а по трьох місяцях мене привчили працювати на короснах. Я любила ту працю, а ще записалася до ансамблю танцювального, бо дуже любила танцювати. В ансамблі я танцювала три роки.

Тітці було трохи легше, бо я вже трохи заробляла грошей і могла щось купити на себе. По півроку приїхав мій брат Іванко (Янек) і від нового шкільного року 1950/1951 пішов до гірничої професійної школи, там навіть трохи платили. На канікулах я поїхала до Пйотровіц відвідати тютку Мільку і зайшла до своїх господарів, а точніше до їх сина і невістки. Бо вони мешкали осібно. Вони мене щиро прийняли. До моїх колишніх опікунів я не заходила, бо мала жаль до господині. Щоправда, привіталася з господарем на подвір'ї. А коли за рік знову приїхала, то молодих вже не було, виїхали. То ж я зайшла до господарів. Вони

мене добре прийняли, погостили. Це була наша остання зустріч, більше я їх не бачила, бо вони здали господарку – не було кому робити... Їх прізвище – Абрамовські Пйотр і Вікторія.

По кількох роках я написала до них, – господар вже не жив, а господиня відписала, що дуже її втішив мій лист, так якби рідна дочка віднайшлася. На пам'ятку прислала мені свою знимку, котру я зберігаю до сьогодні...

Нова Руда 1951 р. Сидять: тітка Софія Бадира і кузенка Анна Окряк. Стоять: Іванко і Зося.

* * *

Так згадує сьогодні Зося, моя дружина, про свої дитячі і юні літа.

НАШЕ СПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

Я ще трохи посидів вдома, але треба було шукати праці. Знайшов роботу у кравецтві. Прийняв мене кравецький майстер Малішевський. За невелику заплату я пропрацював в нього пів року і пішов до праці на копальню до транспорту ПРГ (Підприємство Робіт Гірничіх). Там пропрацював три роки, почав заробляти більше і дістав *депутат*⁴¹⁾ (приділ вугілля до паління).

В 1956 році народився нам син Богдан. Наша родина збільшилася, збільшилися і видатки. То ж я пішов до праці під землю. Це була тяжка і небезпечна робота. Але що ж було робити?... До *акорду*⁴²⁾ я не йшов – робив на днівку. Також гроші не були великі, але жінка працювала далі на фабриці, а дитину нам сусідка помагала бавити – два тижні в місяці, бо ми робили на зміни.

В 1959 році на світ прийшла друга дитина – донька Дануся. Сусідка Закшевська далі нам помагала бавити дітей. А коли вже трохи підросли, то жінка забирала їх до дитячого садочка. Тяжко то було, – скоро рано збирати дітей і брати зі собою. Не раз, – чи то дощ, чи сніг, а діти сплячі, плачуть... То ж кажу до жінки:

– Звільнися з праці і пильнуй дітей.

– Ще трошки попрацюю, бо з одної твоєї пенсії ми не проживемо, ще тобі поможу... – відповіла.

Гроші ми потрохи складали, щоб щось купити до хати, чи для дітей, чи для себе. Так купили машину до шиття. Не раз я сидів по ночах, щоб трохи доробити.

⁴¹⁾депутат (пол.) – натуроплата.

⁴²⁾акорд – в тому випадку праця на відряд.

ДОЛЯ МОЇХ БЛИЗЬКИХ

Вліті ми брали відпустки і їхали до моїх родичів, щоб допомогти на господарці при жнивах і молоченні. В 1956 році моя сестра Целіна вийшла заміж за мого майстра Івана Добрянського – улючанина – і замешкала в Прабутах. Молодша сестра Марійка не скінчила школи і працювала на господарці. А наймолодший брат Роман посидів рік часу вдома, а потім сам пішов до рільничого технікуму в Кіселіцах. Потім вчився далі і здобув вищу рільничу освіту зі ступенем інжинера магістра. А потім закінчив ще й педагогіку і тепер працює вчителем в середній школі в Кіселіцах. Оженився з улючанкою Софією Тхір, мають доньку Доротку та двох синів: Мирослава і Михайла. Сестра Целіна має троє дітей – двох синів Генка і Марка та доньку Данусю. В 1989 році її чоловік Іван помер і вона залишилася вдовою.

В 1966 році сестра Марійка від'їжджає до Америки, маючи цивільний шлюб, котрий взяла в Кіселіцах в 1965 році з Андрієм Дівчуром, що на якийсь час приїхав з Америки. Тяжко їй було покидати родичів самих і їхати так далеко в незнану сторону, в далеку чужину. Тяжко там було привикати. Не раз писала, що хоче повернутися, але не повернулась. Живе там, в місті Рочестер. Мають одного сина Романа.

Родичі ще рік погосподарювали, але їм було самим тяжко, то ж в 1967 році віддали господарку державі за ренту.

Пригадую собі, як тяжко родичі переживали, коли ми поїхали продавати коней до Біскупця. Одного продали, а другим вертали з батьком додому. Мама була на полі, і як побачила, – розплакалася, як же ж вони будуть жити без господарки? Родичі хотіли собі залишити ще хату, але не можна було, бо вже на нашу господарку приходив інший господар. А ще скоріше виїхав сусід Глобінський.

Так ми потроху попродавали, всьо, що було і пошукали помешкання біля Прабуг на Ранєві, недалеко від дочки Целіни. Спакували то всьо на причепу і завезли трактором. Там я побудував родичам шопу на вугілля і на дрова. Тримали родичі пару курей і пса Лілька.

В 1967 році ми всі поїхали до Сянока, до тітки Марисі, котра мешкала в Согорові. В тому часі в Сяноці відбувався Перший Український Фестиваль. Ми вирішили тут купити хату, щоправда на нову грошей не було, то шукали стару. Однак, нічого не знайшли. Родичі з братом Романом вже від'їхали додому, а на другий день прийшов чоловік і каже, що є на продаж розпочата будова в Сяноці на Добрівці Руській. Ми пішли подивитись. Дійсно, було пів хати вибудованої на ділянці 15 арів. Продавав її старший чоловік з жінкою, хоч був майстром, але не мав за що ту хату добудувати, тож продавав її за 145 тисяч – (приблизно в ціні авта). Ми мали наскладаних 100 тисяч, то ж решту його позички переписали на нас.

ПОЧАТОК ПОВЕРНЕННЯ В РІДНІ ГОРИ

Розпочався третій етап мого життя. Не раз треба було поїхати до Сянока до перепису, пару разів писати подання про дозвіл купна, бо першість мала держава. Наїздилися ми – і зимою, і літом. Поїзди переповнені, але добре, що в Сяноці мали родину, то хоч було де переночувати. Тяжко було з будівельними матеріалами, але якось по-малу купили цеглу, інші матеріали.

Перед жнивками 1968 року почали будувати поверх. Майстрів також було тяжко знайти. При допомозі родини поїхали ми і знайшли майстра і помічника в Бажанівці. Вони обидва мурували, а я сам мусив подавати їм цеглу, пустакі і заправу, котру я ручно розробляв, бо бетонярки не було. Як тільки починався день, я вставав потихеньку, щоб інших не розбудити, а спав на стриху в тітки, бо в хаті не було місця. Від тітки до нашої будови було понад кілометр, то я скоро йшов, щоби встигнути всьо поробити – нанести цегли і пустаків, розробити заправу. О 7-й рано приїздили мотором майстри і працювали аж до присмерку, а потім їхали додому. Ці майстри дуже спішили, бо вже зближалися жнива, а вони мали господарки. День був довгий і була гарна сонячна погода. Але коло полудня сонце добре припікало між мурами було горячо, з мене піт добре тік, а скільки я води перепив зі студенки, бо на інший напіток не було грошей. Не було грошей і на краще їдження. Не раз я був

голодний і опалений на чорно, але всьо пережив, бо я ще був молодий, мав допіру 39 літ.

Так за два тижні вибудували ми мури і почали робити шалюнки під плити⁴³⁾. До плити вже приїхали родичі і моя жінка. Вже варилося на дворі на вогні. До плити прийшло більше людей з родини і два студенти, котрі хотіли собі на вакаціях заробити. Через день ми ручно все зробили і дали плити на хаті.

Урльоп мій вже закінчувався, треба було вертатися до праці в копальні. А там навіть ніхто не знав де я був, і що робив. Думали, що десь відпочивав...

Треба було знову складати гроші, щоб продовжувати будову. Ми заощаджували – нічого на себе не купували, а складали гроші на дах.

До роботи при дасі знову треба було шукати майстрів. І вдалося їх знайти в сяніцькому скансені, а по дерево на дах я їздив до Побідна. Бляху купив за доляри в Ряшеві. Тепер вже треба було бляхарів шукати. По закінченні кожної роботи треба було горівку ставити. Так після роботи над дахом я поставив горівку і заплатив майстрам. Але їм було замало горівки, то ж вони пішли даліше в сторону тітки і зайшли до бару, там ще попили. Я з одним майстром пішов спати до тітчиного сина Лешка, і як був у робочому вбранні, в гумових чоботах – так і положився на сіні і солomé спати. Я ще добре не заснув, як почув, що мій майстер почав курити папіроса. Я злякався, прошу, щоб не

⁴³⁾плита з залізобетону на перекриття дому.

курив, бо може запалитися солома! Він послухався і загасив папіроса. Вранці ми з майстром пішли на нашу будову докінчити дах. Я до нього кажу:

– Як можна було курити по п'яному серед соломи, то ж могло загорітися, могла Лешкова хата згоріти, та й ми...

А він каже, що й так скурив два папіроси, поки я спав... Докінчив ту роботу, я йому заплатив і більше його не бачив, бо він був десь від Люблина.

Тамтого року я накрив хату, вставив вікна, які зробив майстер Наконечний в Половцях, старший чоловік, солідний. Потім він ще й підлоги робив. Треба було отинкувати, і печи поставити, щоб на зиму сюди стягнути родичів і сестру з родиною з західних земель Польщі.

Родичі повертаються з вигнання в рідні сторони в 1970 році.

В 1970 році сюди приїхали, повернулися в рідні сторони. Родичі замешкали в одному приміщенні, а сестра з родиною в кухні і в покою. Тісно було, як на 5 осіб, але за то мали чисте повітря, рідне сонце... Родичі мали пенсію за господарку, а швагер і сестра мушили шукати праці.

По якомусь часі швагер знайшов працю в кравецтві, а сестра в яйчарні, а пізніше в санепіді. Діти їх були ще малі і ходили до школи.

А ми дальше по кілька разів їздили працювати до Сянока і дальше складали гроші на огородження.

МІЙ ВИЇЗД ДО АМЕРИКИ

Хочу ще згадати про мій побут в Америці. Дістав я запрошення від сестри Марії на 6 тижнів. Багато було старання, щоб отримати паспорт, але вдалося мені все поладити і паспорт я отримав, а пізніше візу в консулаті в Познані.

Поладив я урльоп, тобто відпуск з копальні на 6 місяців і білет на літак. Був то місяць жовтень 1973

року. Перший раз я їхав в таку далеку дорогу. Попрощався я з родиною і поїхав до Варшави, де приїхав попрощати мене мій брат Роман з Кіселіц, який дав мені передачу для сестри. У Варшаві тоді був холодний і похмурний осінний день. Попрощався я з братом, перейшов контролю і нас завезли автобусом до літака. Літак був гарний, великий і називався “Копернік”.

О десятій годині ранком ми вилетіли з Варшави. Літак перебив хмари і побачили ми гарне сонце.

Автор з родиною в 1973 р. – перед виїздом до Америки.

Сказали нам, що летимо на висоті 10000 метрів зі швидкістю 1000 кілометрів на годину. Літак по дорозі мав зупинку в Голандії і там ми всі висідали, бо літак набирив палива. До Нового Йорку ми вже летіли без зупинки.

О годині 3-тій по полудні за америнанським часом ми були вже в Новому Йорку. Швагер Андрій вже чекав на мене при виході з летовища. По привітанню ми переїхали на інше летовище, з якого полетіли ще далше, до Рочестер.

У вечері ми були вже в хаті сестри і швагра Андрія. Це був для мене найдовший день в життю. Привітався я з сестрою і їх сином Ромчиком. Трохи ми поговорили і пішли спати.

Коли рано я встав побачив інший світ. Багато авт на дорозі, інші хати, різні люди: білі, чорні і жовті. То найгірше, що майже всі говорили незрозумілою для мене мовою. Коло домів трава гарно викошена, багато квітів. Трохи інше було там, де мешкали чорні.

Сестра не шукала для мене праці, сама пішла за мене робити. Мені казала відпочивати, бо я в Польщі досить нароблюся в копальні. Помагав я трохи сестрі в дома. Переважно провадив я Ромчика до школи і пізніше забирав його назад. В суботу Ромчик ходив до української школи. З браку заняття я робив в дома порядки, хочай так насправду не було що там за багато робити. Всюди було чисто. До першого снігу робив трохи на городі, біля хати. Одного разу поїхали ми до родини завезти передачі з Польщі, переказані мені через

кревних.

Швагор передовжив мій побут до 6 місяців і я залишився в Америці довше, як скоріше планував. Переважно раз на тиждень їздили ми до великої крамниці купувати харчі. В неділю обов'язково ми їхали до церкви. Там де жила сестра були три українські церкви: дві Греко-католицькі, одна Православна. В одній з церков Греко-католицьких відправлялося богослуження за новим, григорянським календарем. У всіх церквах я був.

Сестра і їх знакомі намавляли мене, щоб я залишився в Америці. Обіцяли, що знайдуть для мене працю і помешкання, а по п'ятьох роках побуту там буду міг стягнути до Америки свою родину. Мені Америка однак не подобалася, ще до того треба булоби мені вчитися американської мови і від нова дороблятися. Я вже досить наробився в копальні і при будові хати в Сяноці. Важним для мене було також це, що в Польщі мешкали мої родичі, які вже постаріли і треба було їм дати опіку. Мусів би я знову покидати свої рідні сторони і родичів, за якими я дуже тужив. Нераз питав я сестру: *“А як ви будете хотіли колись приїхати в рідні сторони, то до кого приїдете? Хто вас прийме і децю розкаже про рідні сторони?”* І так вже воно тепер є, що від часу як ми вернули в рідні сторони, що приїжджають до нас люди і з Заходу і зі Входу, думаю що так вже буде до кінця мого життя.

По 5 місяцях побуту в Америці я вернувся до дому.

ХВОРОБА І СМЕРТЬ БАТЬКА

Родичі на місці спаленої хати в Улючу
в 1967 р.

Родичі були задоволені, бо мали в Сяноці церкву, до якої любили ходити і зустрічатися з нашими людьми. Лиш то всьо довго не тривало – батько почав хворіти, мусив піти до шпиталу на операцію на шлунок. Після операції вернувся додому і вже краще чувся, але знову почала його дусити задуха, вже не міг ходити до церкви, то ж молився в хаті

з книжки, з молитовника, яку йому прислав з Америки зять Андрій. Мама ходила до церкви сама, була молодша від батька на 5 літ і здорова, ніколи в своєму житті не знала, що то шпиталь. Все розказувала батькові, як було в церкві і з ким бачилася.

Здоров'я батька постійно погіршувалося...

Весною 1977 року приїхала до нас до Нової

Руди сестри дочка з мужем з України, і ми разом поїхали до Сянока. Родичі були дуже задоволені нашим приїздом. За кілька днів я відпровадив гостей до Перемишля і вони поїхали додому, я ж – вернувся до Сянока до родичів.

Зближалися Великодні Свята, котрі випадали 9 квітня 1977 року, святкувалося разом з римокатолицькими святами. Перед тими святами приїхав брат Роман. А що була рання весна, то було ще досить холодно. Мама раненько пішла, щоб щось купити на свята (купувалося на картки, бо вже зачиначало всього бракувати). Не раз і на картки бракувало, хоч довго стоялоя в черзі. Так і мама постояла на дворі в черзі і перестудилалася. Нічого не купила і перед самими святами захворіла на грипу.

Батько вже був дуже слабий, дусила його задуха – астма. Часто мусив брати дмухавку до уст, після чого було трохи легше. Перед Святами я хотів трохи поробити порядків в поміщенні, де були родичі, і перебрати їм постіль. Я попросив родичів встати і сісти коло пеца на лавці. Батько оперся на маму, а мама каже:

– Михалю, чого ти на мене сперся?

Але батько не промовив ані слова... Я взяв батька помалу попід руки і положив на ліжко, а мама сама положилася коло батька. А я собі далі стирав порохи, складав знимки і штучні квіти, перекладав папери в шуфляді.

Батько дивився на мене і не відзивався. По якомусь часі я підійшов до батька, він дальше дивився на мене, але очі були не такі, як перше... Я положив руку йому на чоло, а воно було вже зимне...

– Мамо, батько вже не живе, помер...

Була це великодна субота, година 16.30 пополудні. Мій батько закінчив своє життя при мені, так, як колись померла його мама йому на руках... Брата в той час не було – пішов десь до знайомих. А коли вернувся, то батько вже не жив.

Треба було скоріше поїхати по лікаря, в якого батько лічився, щоб ствердив смерть. В останній хвилині його застали вдома, бо вже виїжджав автом до родини на свята. Але приїхав і підтвердив смерть, вияснив мені, що батька мучила астма. Я йому подякував і він від'їхав. А ми скоро побігли на пошту, повисилали телеграми до родини, до сестри Марійки до Америки і до найстаршої сестри Анни в Україну. Вернулися з пошти і треба було йти купляти труну і решту необхідних для похорону речей. Останню дубову труну купили і привезли додому. Поголили батька, вмили і вбрали в моє нове убрання, яке я собі купив, дали чоботи і положили батька в труну, а труну на крісла. Мама перейшла на інше ліжко. Мала горячку і тяжко кашляла з перестуди.

Цілу ніч ми сиділи коло батька: я, брат Роман, сестра Целіна, швагер Іван.

На сам Великдень раненько я пішов до церкви.

На кляпі плаща мав пришиту чорну стрічку. Люди питалися, що сталося, – то ж відповідаю, що батько помер. Люди співчували, жалували, бо знали батька, котрий ходив до церкви. По службі вернувся додому. В церкві люди радісно співали *Христос Воскрес!*, а в нашій хаті був смуток. Пополудні прийшла тітка Марися, наймолодша сестра батька, що тоді жила з вуйком Петльованим в Сяноці (сьогодні вже повмирали). Прийшли і сусіди поляки, знайомі нашої родини. На другу ніч то ми вже на зміну сиділи і трохи спали.

В понеділок, тобто на другий день Великодних Свят приїхала моя жінка з дітьми і братова жінка з дітьми автом. Приїхав також і Адась, син сестри Пазі з Душнік, хоч сам був хворий на туберкульоз. Не приїхали мої сестри – Марійка з Америки і Анна з України. Анну то влада не пустила, бо в нас вже була *Солідарність...*

ПОХОРОН БАТЬКА

Ми не знали, якого священика брати, і який похорон робити, і де хоронити, чи на Добрівці, ближче до нас, чи на міському цвинтарі в Сяноці, але по нараді всієї родини і після маминого рішення ми з братом Романом пішли до нашого отця Олександра Дубця і попросилисьмо, щоб оголосив в церкві про похорон. Отець прихильно віднісся до нашої просьби.

Третього дня Великодних Свят до полудня ми перевезли тіло покійного батька до цвинтарної каплички, а пополудні прийшли наші знайомі люди, сусіди і близькі. Наш священик відслужив похоронні відправи, сказав дуже гарне, змістовне, до глибини серця зворушливе слово, і про те, що знав покійного батька, і про те, що воля покійного була така, щоб його хоронили у рідному обряді зі своїм священиком. Згадав, що батько є прикладом для тих, хто на вигнанні, бо ж повернувся в рідні сторони, щоб свою голову зложити тут, в Карпатах. А що був то час Великодній, день радості, то священик був одягнутий в ясні ризи, а замість чорних хоругов несли білі, вишивані. З каплиці труну з тілом покійного батька понесли на місце вічного спочинку (за 300м від каплиці), і там по останній відправі віддали його землі...

Не співали *“Вічная Пам’ять”* – а тільки – *“Христос Воскрес!”* Могилу обложили вінками та квітами. Вінців було багато від рідних, знайомих, і від

їмості Ліхницької. Засвітили ми свічки і знічі, помолились, і пішли додому.

Найгірше переживали тепер за маму, котра в стані хвороби, з горячкою, а була цілий час на похороні. Вони ж ціле життя жили в згоді, пережили тяжкі роки. Мама тяжко пережила смерть батька. Хоч з грипи незадовго вилікувалась. Але її смуток відчували всі близькі.

Ми ще пару днів побули з мамою і мусили вертатися до праці. Просили маму, щоб їхала з нами до Нової Руди, то й мама погодилась, а в Сяноці залишилася сестра Целіна з родиною. В нашій хаті. Ми привезли маму до нас, щоб трохи забула про смерть тата. Щоб мала інше середовище і не думала постійно про похорон ...

* * *

Надійшла весна 1977 року. Наші діти ходили до школи. Донька Дануся була на місці, а син Богдан був поза домом. Ми щоденно йшли до праці. Нераз мама мусила бути сама в хаті.

Минуло три місяці і мама затужила та й каже :

– Я б хотіла вернутися до Сянока. В Сяноці маю нашу рідну Церкву! – Там є близькі знайомі люди, а тут нема нашої Церкви, ані своїх людей .

Що ж було робити? – Мусив я собі полагодити вільне і виконати мамину волю – завезти її до Сянока.

Ми поїхали до Сянока. Я не сидів, – побілів

мамі помешкання, поробив нові порядки. Мама була задоволена, почувалася в себе в хаті. Палити мала чим, та й могла завжди вийти собі на двір. Бувало. Вийде на город, що коло хати, сяде на лавку, де раніше колись сиділи обоє з батьком.

А в першу ж неділю пішла до церкви, де все ходила. Знайомі люди питали її, де так довго була, що її місце в лавці було пусте... І священник зрадів, що на одну особу в церкві є більше.

А я мусив вертати до Нової Руди до праці, але думками цілий час залишався в Сяноці. Все думав, як то мамі тепер буде? Нажаль, не дуже добре мамі укладалося з донькою Целіною. Зле, що мама не вміла писати, але прочитати вміла. Не мала як ходити до школи. Мусила корови пасти, бо була з бідної родини і на службі в багатших бездітних людей, – робила всьо, що треба за їдження і убрання.

Я часто писав листи до мами, але на відпис чекав довго. Як була згода в хаті, то діти сестри відписували, а нероз сусіди поляки писали листи, з чого я був дуже незадоволений, бо ж нащо сусіди мають знати про наші родинні справи?

ЖИТТЯ РОДИННЕ І ПРАЦЯ

Так минали дні тижні, місяці, а ми працювали — я в копальні під землею, а жінка на фабриці. Діти ходили до середньої школи, — син вчився далеко від хати, в Кіселіцах — 500 км, в рільничій школі, де вчив мій брат. Колеги сина пішли до гірничої школи, мали близько, а крім того їм ще й платили, але я переконав сина Богдана, щоб не йшов до копальні, бо сам мав гіркий досвід. Я випадково ту працю прийняв, і тільки Бог мене порятував, бо мало що не згинув... В копальні тяжка праця і дуже небезпечна. То ж Богдан нас послухав і хоч тяжко йому було їхати з рідного дому, поїхав до далекого міста здобувати освіту. Перший рік то я виїздив по нього до Валбжиха, а пізніше він вже сам приїздив на свята, чи на вакації, але майже кожен раз, коли виїздив з хати до школи, ми обоє з жінкою і донькою його відпроваджали на копальняну стацію, яка була недалеко від нашої хати на горі. Нераз було видно, як Богдан переживав, дивився на нашу хату, на копальню, — жаль йому було від'їжджати від родини, від колег, які залишалися вдома... А час скоро минав, і ось показався поїзд, що їхав з Клодзка до Валбжиха. І вже затримався коло нас. Найсумніша хвилинка прощання... і сідає Богдан до того поїзда, а ми подаємо йому торбину його подорожню і поїзд рушив. Ще хвилинку Богдан помахав нам рукою, а ми також, а коли поїзд сховався за закутом, за копальнею, то ми

з сумом поверталися додому. І так було протягом п'ятьох років. Що місяця ми висилали гроші на заплату за інтернат, який був при школі. Не раз ми мусили там поїхати. Але їздила жінка, бо я більше їздив до Сянока, бо далі тривала робота при хаті. Ми не мали відпочинку. Наші знайомі їздили над море відпочивати, а ми цілий час наші урльопи проводили в якійсь роботі. Спочатку помагали батькам при господарці, потім будували хату в Сяноці.

В 1978 році я дістав талон на авто – Малого Фіата, за те, що мало життя не віддав при випадку в копальні в 1976. Тоді згинуло від вибуху газу на другій зміні 18 гірників. Мене Бог охоронив, – я тоді не пішов на місце, де пізніше стався вибух.

Але я ту подію страшно пережив. Кілька гірників з малим стажем праці після того вибуху звільнилися з копальні, а де ж я мав шукати праці, коли стільки років там перепрацював? – Тоді загинули і молоді і старші. Загинув також мого сина колега, і то після двох місяців від власного весілля... А загинули також і такі, що вже мали відходити на пенсію і недочекали...

А за рік у вересні знову загинуло 8 гірників від газу. То були найстрашніші два випадки. А таких менших було дуже багато за час моєї 29-річної праці в копальні. Йшов до праці і не знав, чи поверну..Бо ж копальня була газова і дуже небезпечна, до 1000 м глибока. Всі з'їздили під землю з газовими апаратами. Ми робили хідники просто і догори, а також в долину.

Не мало я надихався пороху, а скільки цементу! Як той бідний чоловік здатний аж так витримати! Працювали ми в три зміни, а скільки того заліза треба було перенести на плечах! А скільки різних бетонів я переніс! Доводилось мені виконувати різні роботи, які тільки є в копальнях, їздив на різних машинах. Не раз мої рідні, а особливо жінка і мама переживали за мене. А коли

Автор в парадному гірничому одязі.
1979 р.

мав час, то я ще грав в духовому оркестрі протягом 18 літ. Ходив на проби і різні виступи. Були й такі імпрези, як 1 травня, коли гралося в поході. А гірше було грати на похоронах. Грали і на релігійних похоронах і на світських, тобто без священика. Бувало не раз, що за труною покійника йдуть його дві жінки — шлюбна і нешлюбна..

На релігійних походах я майже все грав, бо я не належав до жодної партії, а бувало, що не всі йшли на релігійні походи з огляду на приналежність до партії.

Але хоч я не належав до партії, однак за добру і бездоганну працю я був нагороджений всіма медалями, які давали в копальні. Але прикро мені було, як і всім нашим людям, бо ми не могли признаватися до своєї народовости, боялися бути переслідуваними в щоденній праці. Старі вмирали, а молоді асимілювалися, і не признавалися до походження, бо родичі їм не переказували рідної віри, мови, ані традицій.

Були серед нас і мішані подружжя, як наприклад – Марко Чарнецький, лікар Федорович, Копистянські, Волянські, Шмайда. Але ми однак при кожній можливості їздили до Вроцлава до нашої церкви, віддаллю 100 км, на що нам зійшов цілий день. Їздили також і на Маланку і всюди, де були українські імпрези. Постійно брали своїх дітей. В Поляниці ми мали три родини наших людей з котрими запізналися через газету “Наше Слово”. Ми до них їздили не раз, а мешкали вони за 30 км від нас. Це були родини: Петльовані, Гавришки, Сухецькі. Пізніше Гавришки виїхали до Вроцлава. Була ще мішана родина, де зять був поляк, а ціла родина приїхала в 1945 році, як репатріанти до Польщі з України. Жінка була українка, її мама, і двоє дітей. Ця жінка померла і її чоловік, поляк пізніше оженився з полькою, то ж полька казала віддати тещу до старечого дому “Карітас”. Тож той поляк віддав свою тещу до “Карітасу” в Югові, 4 км від нас. Ми часом цю бабцю відвідували. Вона спочатку не знала, ким ми є для неї. Одного разу, коли нікого не було на

залі, то я їй сказав, що ми також українці, а вона дуже втішилася. Та бабця мала коло 80 років, вже не могла ходити, але була вповні розуму. Нераз хотіла з'їсти сирової капусти з бочки, чи пирогів, чи борщ і так далі. Тоді моя Зося нераз зварить, а я обвинувачую миску і до торби, щоб ще тепле було, і їду ровером до того “Карітасу”. Не раз і флящину вина домашньої роботи завіз, чи щось інше. Вона була за те все дуже вдячна. Часами я їй лишав пару золотих на значки, бо вона ще писала до знайомих і до внуків, які раз чи два рази на рік її відвідували.

Не раз оповідала про великий сад, який був на її господарстві, але та родина ніколи нічого їй не привозила. Хоч в нас не було грошей забагато, але одного разу, як я дістав премію, то купив бабці хустину і светер, бо вже дуже мала всьо знищене. Вона була дуже зворушена і каже:

– Чим я Вам, добрі люди, віддячуся?

– Ви лише моліться за нас, – кажу.

А пізніше, коли я купив малюха за той талон, то ми вже до бабці автом їздили, нераз з дітьми, щоб діти побачили, як старі люди доживають віку...

А коли в 1981 році я поїхав до Німеччини, а восени того року бабця померла і її зять похоронив її в Поляниці коло доньки...

* * *

Наше маленьке авто було для всієї родини великою радістю, бо ж могли ми вже всі четверо виїжджати на вакації, чи на свята, як син приїздив додому. Ми з жінкою їздили за овочами на зиму, чи на гриби в околиці, часами їздили навіть за 200 км коло Зеленої Гори, бо там мали родину. Вирушали на 2 чи 3 дні, якщо мали вільне відроблене від праці. А на вакації їздили до Сянока, коли мали урльопи, то там вже були цілий місяць. Було багато праці коло хати і на городі, та й город треба сіткою обгородити.

Мама все була дуже вдоволена, як ми приїжджали, але коли від'їздили, то плакала, бо, як я вже згадував, не завжди їй укладалося співжиття з дочкою.

* * *

Наш син Богдан закінчував середню школу, то ж ми хотіли, щоб він вчився далі, і мій брат Роман був за тим. Але Богдан вперся, що піде до праці, бо хоче мати свої гроші і бути близько хати, коло нас. І не помагали ні просьби ні грозьби...

Біля нас не було великих господарів, був невеликий державний маєток, там Богдан був на практиці, а пізніше працював. Виконував різні роботи, навіть на догляді овець, де була годовля.

Одного разу вівці паслися при залізничній дорозі, тобто при торі колійовій. Над'їхав поїзд і забив дві вівці. Син це дуже переживав. Допрацював до кінця

року і звільнився. Тепер вже не хотів своїх грошей і вирішив далі вчитися заочно. Мусив виїхати аж коло Гданська, щоб собі там полагодити працю і заочні студії. При помочі мого брата Романа вдалося йому все зробити – і працю знайшов і дістався на навчання.

Дали його на невелике господарство, де були дві великі стайні. Там годували телята на яловичину, яку відправляли на експорт до Італії. Худобу годували пашею, яку нераз працівники крали і менше давали телятам. Богдан там був керівником, нераз мусив пильнувати то всьо...

Згодом дістав там помешкання – покій і кухню, сам собі мусив палити, варити снідання і вечерю, бо на обіди ходив три км до іншого господарства. Вечорами вчився і так пробув там рік часу.

Я в нього був два рази, бо від нас то – 500 км, то ж частіше їздив до Богдана мій брат Роман. Роман мав авто, а віддаль до Богдана була 100 км. Директором сина був наш чоловік, брата знайомий. Син багато працював і вчився.

На наступний рік дістався на денні студії до Ольштина. Тож працю в державних господарствах залишив.

В Ольштині мешкав в академіку, за що треба було платити. Хоч як нам було тяжко, але ми були задоволені, що Богдан вчиться.

Тим часом донька Дануся закінчила середню школу в Новій Руді і пішла на два роки вчитися до

Вроцлава. Також треба було платити за помешкання і утримувати Данусю. У Вроцлаві Дануся ходила до церкви і на релігію, а раз в тиждень – до УСКТ, до клубу. Щомісяця приїздила додому.

У Вроцлаві ми мали знайомих людей – Олійників, Луців, а також Гавришків з Поляниці та інших. Були і інші люди, з котрими ми зустрічалися, коли їздили до Вроцлава до церкви, чи раз в році на Маланку.

По закінченні школи Дануся дістала працю в санепіді в Новій Руді, зістала інструктором, контролювала шпиталі, магазини, приватних ремісників і митницю в Кудові між Польщею і Чехословаччиною.

* * *

Я вже згадував, що моя жінка в ранній молодості приписала собі рік, щоб її прийняли до праці. Ото ж, від молодих років працювала на фабриці єдвабного полотна, котре частково висилали на експорт. Полотно мусило бути високої якості. Праця була дуже утяжлива, треба було придивлятися, щоб не допустити помилки. Здоров'я моєї Зосі не було аж таке міцне. В 1960 році вона перейшла операцію на печінку, а в 1979 році захворіла на хребет, так, що навіть не могла вставати на ноги. Ані лікарі, ані знахорі не помагали. Здавалося, що нема вже жодного порятунку, хіба що у Бога порятунку просити...

І випросили.

Знайшли у Вроцлаві професора Копися, який

Зосю поставив на ноги. Наставив хребет і вона по-маленьку почала вставати на ноги. Біль також полегшав, то ж ми були безмежно вдячні Богові і цьому лікареві. Спочатку він сам приїздив до нас, а потім, то ми вже до нього їздили до Вроцлава. До кінця життя будемо пам'ятати цього доброго лікаря. А Зосі дали ренту і вона вже не працювала.

Наша донька Дануся мала пару коліжанок зі школи, а потім з праці. А найбільше дружила з двома. Час скоро минав, ті коліжанки повиходили заміж, а наша Дануся була в них на весіллі, де знайомилася з хлопцями поляками. Але ми з жінкою були проти. В наших сусідів теж був добрий хлопець, і його родичі дуже хотіли, щоб їх син женився в нас, говорили, що нам всім так добре буде. Ми хоч не дуже признавалися, що ми українці, але нам то не пасувало.

В 1978 році ми поїхали до Свидника (Словаччина) на український фестиваль нашим малюхом і там заїзнали наших людей з Вроцлава – Богуша з жінкою і Спяк Йоанну з сином Мірком, котрі теж приїхали на Фестиваль. Після фестивалю вони вертали через Сянік до Перемишля і ми їх запросили до нас. Їм в нас дуже сподобалося. Вони їхали до Перемишля шукати якусь стару хату, чи пляц на будову. Так заїзналися наші молоді. Кілька разів той хлопець Мірко приїздив до нас до Нової Руди.

Початком 1981 року він поїхав до Німеччини трохи заробити, щоб купити мийню для самоходів.

Однак в Польщі ситуація погіршувалася, всьо було на картки (квитки), починалися страйки. То ж він не вернувся до Польщі, а поїхав до Швейцарії до своїх знайомих поляків, і там йому вдалося знайти працю на “чорно” (без позволення). Пізніше хотів туди стягнути Данусю, але ми не були за тим, щоб вона туди їхала, але, щоб він вернувся. Дануся мала би працю в Сяноці, хата є, я вже би йшов на пенсію, якось будемо помагати одні другим.

Але не так сталося, як ми хотіли.

СМЕРТЬ МАМИ

Тим часом здоров'я моєї мами погіршувалося, лікарі провели операцію в 1980 році, але після тої операції мама далі почувалася погано. Я тепер частіше їздив до Сянока, відвідував маму і вдома і в шпиталі. В той рік я мав нагоду виїхати до Німеччини на контракт до копальні, бо там можна було більше заробити, але мама мене відраджувала від тої поїздки. Я не хотів робити мамі прикрості, і тоді не поїхав, але заяву подав.

А здоров'я мами погіршувалося. В серпні я відвідую маму в лікарні. Дуже мама втішилася моєю візитом, але, я не був довго, лиш пару годин, бо мусив вертати до праці, хоч всі мої думки і сни були в Сяноці. Постійно думав, що там з мамою, а сестра писала, що поправи нема... Я мав недобрі вісті і недобрі сни. То ж знову полагаджую собі вільне і їдемо до Сянока. Так само зробив брат Роман. Мама була в лікарні і була дуже слаба. Ще нас пізнавала, то ж ми по черзі сиділи біля неї. На другий день, 17 вересня 1981 року мама померла.

Ми приготували всьо, що треба було для похорону і на третій день маму похоронили. Хоронив наш священник Янель. Поховали маму коло батька. Прийшли близькі і знайомі, були навіть вуйко з цьоцею, їх сини з жінками.

Після похорону, однак, треба було вертатися додому.

ЧАС ВЕЛИКИХ ПЕРЕМІН

В кінці вересня я поїхав підлікуватись до санаторії до Івонича Здруй, недалеко Сянока разом з сусідом гірником Юзефом Стебельським. Але по кількох днях прийшло завідомлення, щоб я ставився в дирекції в справі виїзду до Німеччини. Я мусив перервати курорт і їхати додому. Там швидко полагодив документи і 8 жовтня 1981 року виїхав до Західної Німеччини разом з моїм колегою Маженським. Там ми розпочали працю в німецькій копальні.

Тим часом в неділю 13 грудня 1981 року оголосили стан воєнний. Ми довідалися, що багато людей арештовано, а я вже третій місяць в Німеччині і на якийсь час наш контакт з родиною урвався. Не можна було ні писати, ні задзвонити і так тягнулося 2 тижні. Перед самими Святами Різдвяними нам видали в Польській Амбасаді посвідки, що можемо їхати додому на Свята.

23 грудня пополудні ми виїхали автами, хто мав своє, то своїм, а решта фірмовими. Нас їхало 6 осіб. На кордоні нас докладно контролювали, але нічого не забрали. Далі по дорозі нас нігде не затримували. Рано ми вже були вдома. А по дорозі ми бачили, як люди були залякані, говорили неохочо, кожен йшов в свою сторону.

Вдома дуже втішилися, що я приїхав, ще й привіз багато всього, чого не було тоді в Польщі, всьо було

гарно упаковане. Приїхав і син Богдан з Ольштина. А я розповідав, як то є в Німеччині – міста освітлені, декорації всюди святкові, дюди веселі, можна всьо купити, нічого не бракує. А в Польщі темно, брудно, люди залякані, втомлені. Жінка мене постійно перестерігала, щоб я нігде нічого не говорив, бо над нами мешкав молодий міліціонер, дуже цікавий про всьо...

На другий день я пішов відвідати свого керівника, та забув забрати паспорт, хоч то було недалеко, але документи треба було носити при собі. Ми з Зосою трохи там побули, а потім ще відвідали Зосиного брата, а також інших знайомих.

Так скоро мені злетіло тих пару днів і треба було вертати до Німеччини до праці.

Німецька копальня, де я працював знаходилася близько голландської границі, – не було така глибока, як в Польщі, але мокра. Це була приватна копальня Німецько-Голандської спілки. Наша фірма робила хідники, тунелі. Праця була дуже тяжка, – нераз треба було стояти в воді і в болоті, а ще за карх⁴⁴⁾ лялося. Добре, що та вода не була така зимна... Я виконував різні роботи – не раз треба було надвигатися різного заліза, цементу, а скільки треба було надихатися диму по вистрілах! А крім того треба було вчитися німецької мови, щоб порозумітися в праці, а потім здавати екзамени. Працювало там різного народу: турки,

⁴⁴⁾карх (рег.) – шия

югослав'яни, та інші. Ми мали свій дозор польський, але часами відвідував і німецький. Працювали по 8 годин. Не вільно було працювати в дві зміни, як то було в Польщі, мусило бути 8 годин перерви, це різько перестерігали.

Наша фірма робила дешевше, ніж західні, і швидше, бо інакше б не втрималася. Ми працювали за третю частину тобто 1200 марок на місяць, а дві забирала польська держава. Обіди давали добрі, а сніданок і вечерю ми мусили самі робити за власні гроші. Треба було ощадно харчуватись, щоб якісь гроші відложити. Були такі, що всі гроші прогуляли з німкенями, а тим часом жінка з дітьми вдома чекала на чоловіка, котрий заробляє...

Контракт підписували на рік часу, і кожен з нас був обсервований і в праці і поза працею. Дехто навіть року не перепрацював, а були й такі, що й по три роки мали контракт. Якщо хто мав випадок, то його відсиляли до Польщі і жодного відшкодування не давали, а після вилікування можна було вернутись і закінчити контракт.

Ми ходили до німецьких лікарів, але мало хто ходив по вільне. Були хворі і йшли до праці, щоб не вигнали (бо забагато хворіє), знали, що на його місце чекає по кілька осіб на ту працю. Працювали ми 5 днів на тиждень, а суботи і неділі були вільні. Не раз працювали в суботу, щоб відробити кілька днів і поїхати додому. В суботу ми ходили на закупи до міста пару

разів їздили до Гамбурга, до Кель, Бонн, Діссельдорфу і Мішенглядбах. Часами ходили пішки по недалекім терені, оглядали німецькі господарки, дороги асфальтові, що тягнулися від ферми на поле, та німецькі порядки. Там село не відрізнялося від міста: гарні хати, чистота коло хат. Там і худоба мала добре і різна звірина. Довкола зелено, багато квітів. Взагалі – інший світ, ніхто не денервується, не спішить, пияків не видно, так, як в нас. Не раз ми роздумували, як то є? Німці програли війну і мають так добре, а ми виграли і така біда! Людей на дорозі не видно – самі авта їздять. Дороги чистенькі, рівненькі. І поле гарне, зелене збіжжя, багато буряків для худоби.

Ми мешкали при копальні в одноповерхових готелях. Коло нас також мешкали турки і югослав'яни. Вони приїздили приватно і додому не так часто їздили, бо мали дальше. Турки тут мали свою мечеть, де молились, а поляки ходили до німецького костела, але рідко хто з них ходив. На всіх 120 гірників то може б ходило, і я між ними. Нераз по телебаченні дивились, як відправлялося, а більшість спала до полудня, дехто йшов на пиво, чи пив горівку до ночі, або в карти грали. Турка п'яного я не бачив, дуже рідко – югослов'янина, а найбільше – то поляків. Були доноси один на других. Я не признавався, ким я є, поводився спокійно, читав газети, які привозили з Польщі, часами шив, підкорочував сподні для колег і дозору за невелику платню, то ж не мав жодних ворогів.

Тим часом в Польщі був стан воєнний. Надійшла весна, потім літо 1982 року. Як тільки була нагода, то їхав додому на пару днів. Але тяжко було когось запросити на відвідини до Німеччини. Треба було виробляти багато документів і мати дозвіл від німецького уряду. Я запросив нашу доньку Данусю, але були великі труднощі, треба було їхати до воєводських властей, та й паспорти рідко кому з молодих давали. Але ми всьо залагодили і ось настав день і донька поїхала. Мала велике щастя, що дістала паспорт, пізніше треба було візу в Варшаві відкрити. Під осінь приїхала до мене. А що не могла мешкати в тім готелю, що я, то мусив їй винайняти мешкання. На щастя, мав я колегу, нашого чоловіка Івана Вовка, який оженився з німкою і в 1958 р. виїхав на постійно до Німеччини. Недалеко нас мешкав брат його жінки і він мені полагодив мешкання у них. Добре, що вмів говорити по-польськи. Хлопець Данусин цілий час писав до неї листи, і коли довідався, що вона є в мене, то приїхав у відвідини і хотів її забрати до себе, але не так легко було поїхати до Швейцарії, яка неохочо приймала чужих людей. Треба було робити запрошення і легально їхати, а в Данусі вже кінчався побут і треба було урядово продовжувати. При цьому мені знову поміг той сам колега. По якімсь часі прийшло запрошення зі Швейцарії і хлопець приїхав по Данусю. Хоч ми не дуже раді були з того, що вона там їде, але не могли

забороняти, щоб пізніше не нарікала на нас. А вона й сама не знала, що має робити, бо ж то децизія на ціле життя, а не легка була та децизія, бо родина вже була в розсипці...

Приїхав Мірко, і ми поїхали до Дюссельдорфу полагодити візу швейцарську. Пішли ми на стацію, я ще дав Данусі трохи марок і ми попрощалися. Вони поїхали в одну сторону, а я в другу.

Вранці змучений пішов до праці. Цілий час роздумував, чи ж ми добре зробили, і що скаже жінка, котра сама тепер вдома, та й ще здоров'я їй не дописує. Тяжко було на серці, бо ж жінка все ж чекала, що Дануся верне, але коли приїхав наш сусід, з котрим вона мала вернутися і сказав, що залишилася, то жінка дуже пережила. Хоч нічого не бракувало Зосі, – нічо її не тішило, бо забракло так близької особи, а найгірше було коли дивилась до шафи на Данусині речі, серце стискалося і сльози падали з очей. Не було до кого заговорити. Кругом смуток і тишина.

Тяжкі то були перші дні і тижні. Ходила до міста до знайомих, але все їй бракувало Данусі. Наші добрі знайомі постійно Зосі радили, щоб викинула з голови ті смутки, бо зле може статися, а вона сама і хто буде коло неї ходити?

Я то 2-3 рази в тиждень телефонував до доньки, як вона там, в чужім краю і в інших обставинах... А коли хтось з гірників їхав додому, то я передавав жінці листи і сповіщав всьо, що знав про Данусю.

Так минуло близько 2 місяці, і я знову поїхав на кілька днів додому. Привіз різні речі, в тому й харчові, яких в Польщі бракувало. Жінка була задоволена, але видно було жаль за донькою.

Пробув я пару днів і знов мусив їхати до праці. Перед тим жінка все мене відпроваджувала з донькою, а тим разом сама... Я взяв де-які речі Данусині, бо треба було їй переслати.

* * *

Знову приближалися Різдвяні Свята, гірники збиралися додому на Свята і робили святочні закупи. Від початку грудня всюди вже були святочні декорації, співалося колядку “*Тиха ніч, свята ніч*” її всюди було чути і в магазинах і в інших приміщеннях. А ми чекали дня виїзду додому .

Поїхав я тим автом, яким їздив до праці. На границі я вже почав переживати, чи не заберуть мені паспорт польські прикордонники, (як це зробили одному гірникові), за те, що я поміг дочці перебраться на Захід. Я на щастя, не мав ворогів, то ж не думав, що на мене хтось доніс. Прикордонник забрав наші службові паспорти і незадовго приніс. Віддав їх нашому шоферові, а шофер нам і ми далі вирушили в дорогу. В Німеччині не було снігу, а в Польщі був мороз і сніговиця.

Так ранком я вже був під хатою, під бльоком. Ми дістали нове мешкання взамін за те, що мали, бо

воно від шкід гірничих потріскало і було розібране. Нам тільки там залишився город, гараж на городі і шопа, де ми колись тримали курей і кріликів.

Зося знала, що я приїду і вже чекала на мене. Коли ми під'їхали, то вона дивилася в вікно. Разом з сином Богданом вийшли по мене, а я приїхав, як Святий Миколай з пачками, – сусіди заглядали через вікна з заздрістю, бо ж в Польщі тоді тяжко було щось купити. Ми трохи роздали сусідам помаранчів, бананів, шоколяди, а найважливіше – каву, якої тоді не можна було в Польщі купити.

Ми відсвяткували в троє, бо ж Данусі не було, Позгадували, її, як вона там сама, далеко від нас і не знати, коли ми її побачимо. Бо тих, хто залишався на Заході вважалося за зрадників комунізму. Підозрювали цілу родину.

Свята скоро минули і треба було розходитися. Я – до праці, син на навчання, і Зося знову сама залишилася.

Повернувся я до Німеччини і знову почав тяжко працювати. Де-котрі наші гірники купували старі німецькі авта, бо нові були дуже дорогі. Але можна було купити нову чеську “шкоду”, недорого. На початок треба було заплатити 200 марок подати який хочу кольор, і на який день відібрати то авто. Я також так зробив і ще двох колег. Ми подали термін і перед Великодними Святами поїхали по ті авта.

Їхали 500 км, цілу ніч. На рано були ми на місці

і всі справи полагодили. Доплатили ще 4500 марок, на 300 марок менше, за те, що не було гарантії і перегляду авта. Наші авта вже чекали на нас. Прийшли механіки, ми сіли і поїхали на стацію по бензину. Бо ще до того давали по цілому бакові бензини. Так нас відправили до границі німецько-чеської і там віддали ключі. Відчепили свої таблиці і побажали нам щасливої дороги.

На кордоні ми залагодили всі формальності, причепили чеські таблиці і ми поїхали через Чехословаччину. Я перший раз сів за керівницю своєї “шкоди”. До тої пори я їздив тільки малюхом. Мої колеги були молодші, а я вже тоді мав 53 роки.

Їхали ми через різні міста, а найгірше було в Празі, там було багато розкопів і ми трохи блудили. Як на зло, саме на червоних світлах мені згасло авто. Той колега, що їхав спереду нас, не зачекав, а той, хто їхав з-заду поміг мені зіпхати його на бік. Скоро ми авто урухомили і поїхали далше. Так то пізнаються приятелі в біді... Так ми далі їхали вдвох, по дорозі докупили бензини, а під вечір були на границі чесько-польській, з польського боку – Кудова Здруй. На мене там чекала жінка з сином. Мали польські реєстраційні номери. Але треба було ще заплатити ціло за авто, бо нам знижки не дали, хоч ми були державою вислані на заробітки і працювали за третину... Мусив заплатити 80 тисяч золотих.

По дорозі ми вступили в Душніках Здрою до двоєрідного брата Адася, бо давно не бачилися з ним. Трохи в нього просиділи, дещо йому дали, поговорили і поїхали даліше додому.

Вночі приїхали під наш бльок, жінка з сином пішли спати до хати, а я лишився спати в машині, бо боявся, щоб злодії не вкрали, бо все було можливо, могли і колеса покрасти. На другу ніч я вже мав омовлений гараж і запровадив авто, то ж спав спокійно вдома.

На Свята Великодні ми були запрошені до жінчиного брата Іванка в гості і до інших знайомих, а також і до мого керівника, з яким ми жили по-приятельськи. В родині цього керівника була дочка одиначка і вони думали про нашого сина, Богдан вже закінчував студії. То були добрі і багаті люди, але нам то не дуже пасувало, бо вона – полька, а наш син – українець. Тоді в Польщі майже всі мішані подружжя приймали польську національність, і діти вже були поляками, одним словом – розвивалася асиміляція, бо такий був тиск з боку римо-католицького костелу. А ми не хотіли стратити сина для свого народу, то й не казали йому забагато товаришувати з тою дівчиною, бо ж вони свій спосіб мали, щоб наших хлопців полапати, а пізніше робили, що хотіли. Ми вже мали таку історію з Данусею, як я вже згадував, сусідка конче хотіла її оженити зі своїм сином, також була порядна родина.

Але ми нашим дітям не раз згадували, проте, яку кривду нам зробили поляки. Хоч ми не є їх ворогами, бо ж не всі поляки підлі, злі і винні в нашій біді. Серед них є чудові люди, але з ними ліпше зустрічатися, але не одружуватися, тобто не мішатися, нехай кожен нарід шанує своє.

Свята минули – я поїхав до Німеччини, а син до Ольштина здавати працю магістерську.

І знову Зося залишилася сама, але вже трохи привикла до такого життя. Син поздавав всі іспити кінцеві і з дипломом магістра повернув додому. Але не судилося йому бути довго в Новій Руді. І праці не було, а тим більше ми вже вибиралися на постійно до Сянока, то ж думали про працю для Богдана в його керунку десь близько Сянока. По недовгій часі дістали повідомлення, що є праця в рільничому підприємстві за інструктора. Хоч не дуже поплатна, але стала і близько дому. Помогла йому кузинка Крися. Наша хата в той час вже була пуста, бо сестра Целіна вже збудувала свою хату коло нас і там з родиною замешкала.

Ото ж Богдан забрав малюха і поїхав до Сянока. Замешкав в нашій поверховій хаті, а щоб йому не було сумно, то приходив до нього спати син сестри Марко. На обіди Богдан ходив до сестри Целіни, а сніданок і вечерю робив собі сам. І так жив приблизно рік часу.

А я далі працював в копальні в Німеччині і дуже ощадно жив, щоб трохи відложити грошей,

і дещо допомогти доні Данусі, бо ж вона нічого не взяла з дому.

Дануся з Мірком по якімсь часі взяли державний шлюб. За свідків були Мірків брат Роман і сусідка австріячка. Дочка не працювала, працював тільки зять. Я час від часу писав до них листи і телефонував. Та й з дому завжди щось привозив, хоч то було небезпечно, але якось мені вдавалося щасливо переїздити. Раз тільки мав клопіт, а було то так:

Тоді молодь втікала на Захід. Так само і наші одні знайомі з Перемишля – ціла родина з дітьми виїжджала на Захід автом “шкодою”. А що мали в планах їхати до Канади, то вирішили продати авто за тані гроші одному хлопцеві, котрий мешкав 50 км від мене. Прийшов до мене і просив, щоб я то авто перепровадив назад до Польщі для його родини. Авто було старе, а я ще на той час мав тільки малюха. То ж не хотів я сам їхати незнайомим автом в таку далеку дорогу, але він вперся, просив і я не мав де подітися. Запитався я в наших гірників, чи хто хоче їхати додому задармо. Той хлопець дав мені всі документи, котрі були в порядку, і гроші на бензину. Один наш недалекий сусід погодився їхати зі мною тим автом. Ми мали пару днів відроблених, то ж зробили закупи. А ще для інших родин наших гірників взяли передачі, бо ж в Польщі, як я вже наголошував не було що купити.

То ж вернули ми з першої зміни, поїли, спакувалися, перехрестилися і рушили пополудні додому.

То було літом, погода була гарна, тепло. Почало вечоріти, коли ми під'їхали на бензинову стацію. Поїхали далі, навіть добре їхалося. Мій колега керував автом, а я сидів збоку. Вже переїхали одну німецьку границю, і мали десь 50 км до польської, аж тут попустилося нам авто, витекла вода з холодниці. Таблиця не освітлювалася, рура гумова тріснула, вода витікала, а ми їхали без охолодження, ціле щастя, що мотор не запалився. Так ми вночі стояли на автостраді, ніхто не хотів затриматися. Аж вранці одне авто затрималося, то був польський німець, який їхав з родиною до Польщі, то ж ми швидко порозумілись. Він погодився нас дотягнути до польської границі, а ми пообіцяли йому за це заплатити. То ж він нас дотягнув до границі. На границі ми йому заплатили, він від'їхав, а ми по контролі документів перепхали авто на польську сторону і зателефонували до Нової Руди до жінки мого колеги, розповіли про нашу біду і попросили, щоб вона вислала авто по нас.

Десь по чотирьох годинах приїхав Мерседес і знова потягнули наше авто. Я сів в Мерседес, а колега лишився в "шкоді". Автострадою то ми їхали швидко і добре їхалося по рівнині. Додому було 200 км, то ж половину дороги переїхали швидко, гірше було по горах, то ж мій колега, хоч був багато молодший за мене, але був дуже змучений. Я просив Бога, щоб ми якось доїхали додому. Так пополудні ми заїхали додому, відразу ж віддали авто до напрари до

знайомого майстра, і я вислав телеграму до Перемишля до брата власника цього авта, щоб приїхав по “шкоду”. На другий день авто вже було направлене. Минуло три дні, я мусив вертати до Німеччини, а того брата з Перемишля не було. Цілу дорогу я переживав, чи вже забрали авто, і чи воно доїде тих 500 км до Перемишля.

Ой намучився, нагризся і переживав я тоді, і то за чуже авто! Я з того нічого не мав, крім клопотів великих і власної страти. Щоправда, за 2 години після мого від’їзду приїхав з Перемишля брат з колегою і забрав авто. А моя жінка чим скоріше передала мені листа. Так закінчилася моя подорож чужим автом.

Я дальше працював. Люди теж працювали тяжко, ми думали, що з тих грошей держава сплачує довги, котрі польський уряд напозичав, але то, видно не так було. Між нами був колишній директор з копальні *Вуек*, де в 1981 році було вбито 9 гірників. Він ні з ким не контактувався, переважно сидів в своїм покої. Навіть дуже мало з’їздив під землю, тільки два рази на тиждень.

* * *

Ми обходили свято гірниче 4 грудня, так звану *барбурку*. Були чутки, що буде тільки польський і німецький дозір. Але німці не згодилися, казали, щоб всі були і начальство і польські гірники. Було дуже гарно, весело. Було і пиво і горівка, і перекуска. Ми

співали польські гірничі пісні, а німці – німецькі. Інженерів в них було дуже мало, переважно по середній школі і по *заводівці*⁴⁵). Кожен мав свій керунок праці і виконував її дуже добре. Були й такі, що знали трохи польську мову, бо до 1958 року жили в Польщі, а потім виїхали до Німеччини. Ставлення до поляків мали різне, – наприклад ми мали такого лікаря, що не треба було *тлумача*⁴⁶). Це був добрий і багатий чоловік. Мав гарну хату, родину – жінку і дочку, котра студіювала за кордоном, також на лікаря вчилася. По якимсь часі він помер на серце, а ще не мав більше, як 50 літ. Ми дуже за ним жалували.

Потім був інший лікар, але він не знав польської мови, а не всі наші гірники знали німецьку. То ж мусів бути перекладач.

А вертаючись до нашого свята, то потім німці прийшли ще й до наших помешкань в готелі, а ми мали в себе польську горівку. Гостили ми їх, як тільки могли. Вони розмоляли з нами, про те, хто звідки походить, де-які терени були їм знані, бо до війни там дехто мешкав. Вже було темно, як вони від нас пішли. Так я пізнавав західну демократію, бо східна була інша – на папері була добра, але на практиці не добра.

Три рази приїздив польський священик на Службу Божу для наших гірників. Один раз був

⁴⁵“заводівка” – популярна назва 3 літньої школи, в якій вчили на кваліфікованого робітника або ремісника. По закінченю школи і по набуттю відповідної практики можна було здобути по екзаменах титул “майстра” і керувати групою робітників.

⁴⁶ тлумач (поль.) – перекладач.

і німецький єпископ, котрий з усіма сердечно розмовляв, сидів з нами за одним столом. Приїхав старим автом і потім сам від'їхав до Кель. Мені подобалася ця західна демократія, не така, як у нас, коли на такі спіткання видають не раз величезні гроші.

По Св'ятах був так званий карнавал. А що там не було ані острої зими, ані снігу, то робили великі намети і там відбувалися карнавальні забави. А на закінчення карнавалу – великий похід по місту. Ішли і грали кілька різних оркестрів. Авта повбирані в різні декорації, ніби то човен, чи риба, чи щось інше. А з тих авт кидали цукерки на людей.

Літом ми ходили купатися на озера у вільні суботи і неділі. Гірників, котрим закінчувався контракт, змінювали, а на їх місце приїздили інші. Нераз чекали і по 2 роки в черзі. Бо як би там не було, хоч ми і робили за третину, але в Польщі не заробив би того ніколи. То ж охочих було багато. З нашої четвірки, яка разом приїхала на роботу один був ледве рік, бо не був добрим працівником. Другий був два роки, а я і ще один були 2 роки і 8 місяців. Тільки нам надоїла ця розлука родинна і то відношення не дуже приязне до польських гірників від польського керівництва. То ж ми вирішили закінчити працю в Німеччині. Дочекалися останнього дня вимовлення, поробили закупи, вибрали гроші з банку. Перед від'їздом подивилися на містечко, де ми ходили, на копальню, де пропрацювали щасливо, без випадків. Подивились на ті хідники, що робили за

час нашої праці, на лазню, на дорогу, помешкання, бо ж тут ми пережили якусь частину нашого життя.

Рано поздавали постіль і розлічилися в бюрі. Дістали білети і карти звільнення. Пообідали і поскладали наші речі на авто, попрощалися з колегами і поїхали додому.

Ще перед від'їздом зателефонував я до дочки до Швейцарії, і було нам шкода, що телефонні контакти уриваються. Залишиться тільки листовний контакт, але ж не всьо можна було написати, бо ж листи могли бути контрольовані.

Протягом всього часу я 2 рази їздив до Мюнхена, і вони теж приїжджали туди. В Мюнхені є український дім, де можна переночувати і з'їсти обід за невелику оплату. Я дітям за кожним разом давав трохи грошей. А що в них вже був син – мій перший внук Михайло, то я Михайлові переказав 1000 марок. То ж виїхали ми поза браму, останній раз подивився я на все, що мене тут протягом майже 3-х років тримало... Шофер привіз нас на стацію Мішен-Глядбах і поміг позносити наші речі. Він від'їхав, а ми лишилися чекати на поїзд. Поїзд приїхав вчасно і ми швидко позаносили свої багажі до вагону. Так рушили в дорогу. Було літо, тепло і гарно.

Прощалися ми з Німеччиною після 2 років і 8 місяців праці та 15-разового переїзду через німецько-польську границю⁴⁷⁾.

⁴⁷⁾Границя (пол.) – кордон.

* * *

Їхали цілу ніч, а на ранок були у Вроцлаві. Там на нас вже чекали жінки. Була велика радість, що ми живі і здорові вернулися після такої небезпечної праці. Тепер ми поїхали іншим поїздом з пересадкою у Валбжиху до Нової Руди. По 4-х годинах були вже в Новій Руді.

Я мав ще місяць вільного. Відпочив пару днів і поїхав до Катовиць, до дирекції з проханням дозволу на службовий пашпорт, бо я ще хотів поїхати до дочки до Швейцарії. Написав подання і поїхав. Їхав цілу ніч, а вранці був на місці.

Все полагодив в директора, оплатив і задоволений вернувся додому. Нікому нічого не казав, що я стараюся поїхати до дочки, а за два дні поїхав до Варшави по візу, бо мав запрошення. Рівночасно взяв білет на літак і все полагодивши, вернувся до Нової Руди.

Побував в нашій дирекції і довідався, що мені вже півроку, як належиться пенсія. То ж більше я до праці не вернувся. Я розлічився зі своєю працею, і за ті 5 місяців мені виплатили не повну мою пенсію, а я вже приготовлювався до поїздки у Швейцарію. Повідомив дочку, щоб вони виїхали по мене до Цюриха.

ПЕРША МОЯ ПОЇЗДКА ДО ШВЕЙЦАРІЇ

Надійшов той день, коли я приїхав до Варшави, а звідтам літаком полетів до Цюриху. Летовище велике, людей і літаків багато, але на мене вже чекали біля виходу. Була велика радість з нашої зустрічі. Я був перший раз у Швейцарії, пам'ятаю, які чудові там дороги, а хати ще кращі, ніж в Німеччині. Країна, де ніколи не було війни. Ми їхали нецілі 2 години і були на місці. Сусідка австріячка приготувала обід коло хати на свіжій повітрі. Я вже побував в Америці, в Німеччині, а тепер подивляв Швейцарію.

Чудовий край, багато зелені, здорове повітря. Я мав польські папіроси, але мало курив, щоб не затрувати цього чудового швейцарського повітря. В них були пахучі папіроси, то ж наші мені купили їх. Під вечір я вже був змучений і пішов спати. Скоро заснув.

Вранці збудив мене внук Михайло. Знову світило сонце. Ми з'їли снідання і пішли на spacer з малим внуком. А коли зять приїхав з праці, ми знову поїхали по місті і над велике озеро, яке граничило з Німеччиною і Австрією. Місто, де вони мешкали – Стад Гален, – велике, кантональне.

Скоро минуло 2 тижні і треба було вертати додому. Дещо мені купили, і передали презенти для жінки. Але я був дуже задоволений, що побачив, як живе наша Дануся і вона була задоволена з моїх

відвідин. Вони мене відвезли до Цюриху на летовище, там зачекали, зробили знимку (бо в Польщі не вільно було робити знимки на летовищі), попрощалися. Перейшов я контролю і сів до літака.

За 2 години я вже був в Варшаві, там перейшов контролю і поїхав на колійову стацію, звідки виїхав до Нової Руди. Їхав цілу ніч, а на рано був вдома. Про всьо розповідав жінці, а вона мене з зацікавленням слухала. Була задоволена з мого щасливого повороту. За кілька днів я віддав свій службовий паспорт дирекції, і подякував за все.

* * *

За тиждень ми виїхали автом до Сянока. Там на нас чекало багато праці, треба було робити центральне ogrівання, класти паркет, білити. Трохи грошей я заощадив, дістав пенсію за 5 місяців. Почали ми робити великий ремонт в нашій хаті. Купили нову кухню. На горі мешкав наш син. Там були меблі, які ми раніше купили.

Кілька разів ми їздили до Нової Руди нашим автом. В грудні я поїхав заплатити за наше помешкання в Новій Руді. Ми мали замовленого пса, вівчарка. Я пішов і заплатив за нього, і забрав песика додому. Він був ще маленький, дуже тужив за мамою, не хотів сам в хаті лишатися, але за два дні я вже мав їхати до Сянока. Прийшов жінчин брат і поміг мені позаносити торби на стацію. Купив я білет собі і псові. Подякував

швагрові і ми з песиком поїхали. Поїзд був переповнений, то ж нам довелося стояти в коридорі. І так їхали цілу ніч до Кракова. Там пересіли до Ряшева, а потім їхали автобусом і аж на полудне були в Сяноці, обидва страшно змучені, але задоволені, що щасливо заїхали.

Наш песик не мав імени, то ж ми його назвали Дінго. Написали дочці, як має на ім'я наш пес, тобто так, як у наших знайомих Олійників у Врацлаві. Але донька написала, щоб його назвали Цезар. Ми почали кликати песика Цезар. Мусили перед ним ховати чоботи, бо він всьо гриз. Я приносив йому патики для гризіння. Спав на коридорі при комині. Мав тепло, бо палилося в центральнім ogrіванні.

СВЯТА НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Прийшла зима, наближалися Різдвяні Свята. Це була невимовна радість. За стільки років ми знову святкувати на рідній землі! До церкви не треба було їхати 100 км, церква була в Сяноці. І до клубу УСКТ було близько. Сніг навіть був тут біліший, не такий, як в Руді, де вічно був брудний від копальні, де ми і наші діти вдихали нечисте повітря понад 20 літ... Де треба було ходити до праці під гору, де ми мусили допрацювати до пенсії. Мої покійні родичі думали ще трохи пожити з нами, але не дочекали.

Я ціле життя тяжко тужив за цими рідними горами, але молоді роки мої пройшли на чужині. Ми весело відсвяткували 3 дні наших Свят. В свята ходили колядники, яких я стільки літ не бачив, але не були ці колядники, як колись в Улючі, де я сам ходив з Вертепом... Перший Йордан по стількох роках! І знайомих ми вже більше запізнали.

Прийшла весна 1985 року і зближалися Великодні Свята, котрі ми святкували протягом 3-х днів. Тої зими мене вибрали на Голову Церковного комітету, з чого моя жінка не була задоволена, бо чекали на мене великі обов'язки. Крім того я ще й до клубу УСКТ постійно ходив і там мене вибрали Головою ревізійної комісії. Ми зустрічалися раз в тиждень в Сяніцькому Домі Культури по 2 години. Та й при хаті я мав багато праці. Старався, щоб всі обов'язки виконувати

справно.

На весну 1985 року ми з Зосею поїхали до Нової Руди, щоб здати мешкання і перевезти наші меблі до Сянока. Наше помешкання отримав працівник копальні, а нас перевіз автом син наших знайомих Іван Шуль.

* * *

Ще в 1976 році в Сяноці ми купили більшу ділянку землі, думаючи, що тут колись буде син будуватись, а дочка буде жити з нами. І ось прийшов останній термін, що коли не розпочнемо будову, то цю ділянку нам зеберуть. Тому в 1985 році ми почали ще одну будову. А наш син Богдан одружився з Уляною Длугош і замешкали молоді в нашій хаті. Уляна походить з Долини біля Загір'я, закінчила студії з дипломом фармацевтичним магістра, працювала в аптеці, а Богдан працював в бюро огородничім, котре мало зв'язки з Данією. А що син добре знав німецьку мову, здав екзамен в Варшаві, то його з праці вислали до Данії на роботу. І хоч в Варшаві було 7 кандидатів на цю роботу, Богдан пройшов той конкурс. Ото ж поїхав до Данії на 6 місяців літом 1987 року. Працював в городника в теплицях при квітах, а повернувся восени. Там заробив трохи грошей, за що купив собі авто "Ладу", та й на будову йому трохи залишилося грошей.

В 1986 році на світ прийшла внучка Дануся, а в 1987 році – внук Дарек. Коли вродився Дарек мій

син Богдан був в Данії, а в Данії є такий звичай: коли народжується дитина, то коло хати виставляють державний прапор. Отож, на честь народження нашого внука також виставили датський прапор. За добру працю Богдана господар з Данії надіслав до нас подячного листа за добре вихованого сина, а самому Богданові дав похвального листа.

В час перебування Богдана в Данії туди приїздила донька Дануся з чоловіком і сином Михасем, перебували там тиждень часу. Були дуже задоволені, що побачилися по такій довгій розлуці. Мешкали у господаря, котрий дуже добре до них ставився.

Час скоро минув, треба було вертатися додому, до Швейцарії. Залишилися тільки спогади і знімки.

Богдан після повернення з Данії повернувся до своєї праці. Більше ніхто з працівників не їздив до Данії, лише самі директори.

А в Польщі почав валитися комуністичний устрій, людей звільняли з праці, Установу, де працював Богдан було зліквідовано, то ж Богдан протягом двох років був безробітний. Сидів вдома, пильнував дітей. Люди з Польщі повиїжджали по інших державах в пошуках праці. То ж і Богдан з нашими хлопцями теж поїхав своїм автом до Австрії збирати виноград. Їздили сюди-туди, і не могли тої праці знайти. Аж Бог послав їм одного

старшого чоловіка, котрий минулого року мав поляків до збирання винограду, але не був з них задоволений.

—Але ми не поляки, — ми українці з Польщі—кажуть хлопці.

—Ну то як українці, то я вам допоможу — відповів австріяк.

—Я в німецькій армії був під час другої світової війни у Львові і Тернополі і моя думка про українців дуже добра, навіть кілька слів знаю українських, — дуже гарна ваша мова!

Отож австріяк зателефонував до своїх знайомих, а потім повідомив наших хлопців, що праця при винограді буде допіру за 2 тижні. Дав їм свою адресу, і хлопці поїхали додому.

За два тижні знову поїхали до Австрії, на ту адресу, почали працювати легально у того ж чоловіка і у його сусідів. Зривали виноград. Тут же на місці виробляють вино. Кожна пляшка має свій рік вироблення і адресу.

По закінченні праці всі отримали виплату, ще й дарунки, вино, солодоші, і задоволені повернулися додому.

Так протягом двох років Богдан їздив до Австрії, бо пізніше вже не мав часу. Ще їздив мого брата син зо два рази.

Кілька років тому той добрий чоловік помер, а його син написав до Богдана про смерть батька. Так і до цієї пори надсилає святочні привітання.

УЛЮЧ, МОЯ НЕЗАГОЄНА РАНА...

Здавалося б – пропрацював я все своє життя, належиться відпочинок після таких робіт в копальні. Але я працював далі, бо ж мусив допомогти синові, та й в себе. Крім того мав обов'язок при церкві, працював на плебанії, і при домівці ОУП.

Від 1988 року опікуюся могилами покійних українців на цвинтарі в Сяноці, щоб безслідно не пропала наша споконвічна присутність... Роблю це з власної волі, ніхто мене не примушує, ані платить за це. Часом у свята свічу свічки і знічі, а вліті ношу на ті могили живі квіти, котрі ростуть біля нашої хати. Також ношу квіти на цвинтар воїнів Радянської Армії, де найбільше лежить українських хлопців, котрі своє молоде життя віддали за визволення Польщі і Сянока в 1944 році.

Але найбільше праці і любові моєї належить рідному Улючу. До 1000-ліття Хрещення Руси-України я постарався про великий дубовий пам'ятковий Хрест, який ми поставили аж в 1990 році в час Першого З'їзду Улючан на горі Дубнику, біля старовинної Вознесенської Церкви.

Вмурували біля Хреста таблицю з написом про великого уродженця Улюча – композитора священика Михайла Вербицького, автора музики Гімну України *“Ще не вмерла Україна”* та багатьох духовних піснеспівів.

*Уродився я у селі між Сяном а горою,
а гору у цім селі звали Дівиною,
а ще є гора Дубник, що межує з нею
і на цій горі тепер церква є з музеем.
Колись там було весело і паски святили,
а в цей час як сиротину єї залишили.
І стоїть вона тепер сама одинока,
а під нею гора зробилась висока.
В долині є кут річки, не пізнати,
де був колись панський двір.
Стоять з боку хати. Усе кругом
позарастало і усе спить сном дрімучім
і ніхто би не сказав, що сталось з Улючем.
Колись був прекрасний, як цвітка у гаю,
а тепер, що сталось з ним,
просто сам не знаю.*

(Михайло Клиш)

Особливо урочистим було Богослужіння в Ювілейному 2000 році – очолював Літургію особисто Архиепископ Кир Адам. А мені доручено було хлібом-сіллю вітати Владикау:

*“Ваше Високопреосвященство, дорогий наш
Архипастирю і Владико! Сьогодні на мою долю
випала історична місія, після трьохсотлітньої
перерви вітати на цій святій горі Дубник Православного Архиепископа.*

Історія нашого села Улюча, де я народився,

нерозривно зв'язана з усією історією нашої много-страждальної землі. Ці гори над срібним Сяном є свідками тих часів, коли в Улючу існував православний монастир, до котрого сам Петро Могила, митрополит Київський дарував богослужбові книги. А церква Святого Вознесенія, перед котрою ми тепер стоїмо, одна з найдавніших пам'яток Святої віри наших предків. Але сьогодні тут не звучать дзвони, як то було колись, не спішить до церкви нескінчений потік людей. Вража рука прагнула знищити наші сліди на споконвічній нашій землі, тільки за те, що старались бути собою, - тобто українським народом, за те, що співали рідні пісні, любили свою Церкву. Зруйновано і сплюндровано наші святині, тільки чудом уціліла ця чудова церковця і могили довкола неї. Не вдалося ворогові зломити нашу волю, ми сьогодні тут, а з нами наші діти і внуки! І не біда, що нас сьогодні не багато, бо сила народу не в більшості, а в Правді!

Сьогодні ми складаємо подяку Всевишньому Творцеві, за те, що з нами на цій горі наш Архипастир, духовний Отець всього Підкарпаття.

Просимо Вас, дорогий Владико, піднести молитву до небес, і благословити нас, Вашу віддану прабатьківській вірі пастеву.

Іс полла еті деспота!"

А треба сказати, що так з року в рік в суботу і в неділю після Вознесенія старанням родини

Володимира і Катерини Шулів (Володимир походить з Грушівки), моєї сестри Целіни Добрянської та її сина Марка, а також моєї родини, відбуваються урочистості – і духовні і світського характеру. Відправляють священники обох конфесій, – в суботу – молебень біля каплички в Грушівці і панахида біля зруйнованої Церкви в Улючі, потім над Сяном довго лунає українська пісня. Старші, котрі пережили тяжкі роки вигнання виражають свою тугу за рідним краєм часто і власними поетичними рядками, як наприклад, Володимир Марчак з Сянока:

Улюч 1996

*В задумі іду до гори Дубника.
Згадую, як 47 років тому
Виганяли нас із села...
Ідуть зі мною Улючани
Розкинені по світі
Як Біблійні ізраїльтяни...
Свята Церква, як Мойсей
В той день Вознесенія
Провадить їх до Спасенія.
Перше в зарослу лісом Грушівку ідуть
До каплиці Святого Івана.
Щоб, як колись їх батьки
Клякнути перед Ним на коліна.
Кождий по своєму про своє горе
Оповідает Святому.
Священники з народом в одній родині*

Співають молебень до Божої Матінки.
...Застигла в тужіні заросла Грушівка.
Слухає слів духовного отця:
–Тут стояло наше село,
То є наша Батьківщина! –
Дальше, як паломники ідуть
До Улюча, до місця де
Колись стояла Церковця...
За тими, що згинули
В їх обороні, заносять
Молитву Господеві.
Жалібні скарги Йому
Розказують, що
Пришельці з Полудня і Півночі поділили
Навіть і нещасні душі...
Но, дух народу
Злучив їх в одну родину!
Бо одним серцем люблять
МАТЕР УКРАЇНУ!
...Потім розом з пан-отцями,
При ватрі засіли,
Яку на луці над Сяном
Молоді запалили.
То плачуть, то сміються
і спітканням тішаються.
Владко з Грушівки, Шуля син
Розказує, як в 46-м,
- Тоді ще хлопцем був –
Двох їх військові зловили,

*Киями побили, босих по снігу
До Бірчі гонили...
...Плаче Владко вірша рядками
Про старого Дубника з дубами...
Співає кожний, як уміє,
І здається нам,
що старий Улюч разом знами ся сміє...
Лине Владка пісня
О рідній Грушівці,
Як хлопцем пас корови
Під лісом на толоці,
Як босаком зимою по снігу возився,
На Йордан на ріці
Свяченою водою мився...
Лучиться до Владка
І Славко Холявка, згадує
Як їх військо гнало босих
Через Сян...
Як мучили в далеких Мазурах...
Кожен Улючан слухав Славка
Та головою кивав...
А в тім часі Зосі, Касі, Целіни,
Данусі, Гані всіх вгощають,
Як давні Улюча господині.
Слухають задумані Отці духовні
Тих скарг і тужної пісні при ватрі.
О! Як же б хотілось, щоб завтра, в неділю
Станути разом при Божій Службі!...*

*А місяченько ясний, такий, як
І в Україні,
Дивиться звисока,
Чи десь на кустарах не криється
Любов молода?
Шукає хатинки,
А в ній віконця –
–Чи не приходить на світ
нове дитя-життя?
Шкода шукати, місяченьку ясний!
...Здичіли тут люди,
Здичіла земля...
Вже не буде для нас
Старого Улюча...*

Колишні улючани, серед яких родина Яворницьких, Чарнецьких, Клишів, Тхірів, Харидчаків, приїжджають зі своїми дітьми та внуками, котрі також декламують патріотичні вірші, складені поетами-аматорами:

*Ідуть Свята – квіти поле вкрили,
Ідуть хлопці і дівчата,
На рідні могили.
В тих могилах сплять герої,
Що в чистім полі життя віддали,
В жорстокім бою за славу, за волю.
І їх ціла Україна
Сьогодні згадає,
Сестра брата, мати сина,*

*Серцем пригортає.
Ідуть хлопці і дівчата,
Ідуть малі діти,
Ті могили привітати,
Хрести замаїти.
А у полі на роздолі
Виросла могила,
Там стрільця та молодого
Куля в бою вбила.
...Честь віддаймо і в пошані
Станьмо на коліна...
І просім йому спасіння
У Господа Сина.
Бо за рідний край умерти
За волю народу –
То найбільша в усім світі
Слава й нагорода!*

* * *

*Горять свічки...Горять свічки...
Сірявий дим звився попід стелю,
Думки мої біжать за ним,
У батьківську оселю.
Спішаться, бо далеко їм, далеко,
Далеко дуже.
Прибігли.
Боже! Де наш дім!?
Лише колядка тужить,
Лише колядка та сама,*

І ті самі звичаї.

А люди де?

—Нема...—

Де ділися —?

—Не знаю...

А ці вірші склав Василь Тхір:

*Я приїхав в село рідне, там де народився,
Приклякнув я на ту землю — Богу помолився.
Тут недавно була хата й вся моя родина...
Нині глянув я довкола — лиш одна пустиня.
Були тут мої сусіди, всі ми добре жили.
Надійшла війна проклята — всіх порозвозили.
Нині сусід сусідонька далеко шукає,
Дрібним листом раз до року здоров'я бажає.
Вже не вернуть тоті люди, що тут колись жили
Вони тую землю нашу так вірно любили!*

* * *

*Стоїть в Улючі над Сяном висока могила,
Вона своїх давніх предків вже лісом покрила.
Були колись на могилах хрести похилені,
Нині стоять сосни і дуби зелені.
Якби наші предки встали й на все подивились,
То б сказали, що татари це село спалили.
Осталася поміж лісом самотня церковця,
Виглядає мов сирітка сходячого сонця.
А прийде, сонце зійде, хмари розійдуться,
І освітить ту могилу, і люди зійдуться.*

*Як зійдуться – поклокають, почнуться молити,
Щирим серцем і душею Господа просити:
“Поможи, нам, милий Боже ще тут повернути,
Свої кости тут зложити, навіки спіchnути...”
Мої кости, кости вже не вернуть сюди спочивати,
Вже прийдеться в чужім краю мені умирати...*

* * *

*Життя моє проминуло, мов би стрілив батогом
І нераз мені так сниться, що я в хаті під вікном,
Як до Церкви всі ідуть, чую голос, як співають...
Боже милий! І про нас Ти не забудь!
Бог є добрий, Справедливий, Він все бачить на
землі,
Він і нас усіх потішить в нашій рідній стороні.
Ми все горе пережили, дочекаєм кращих днів,
Ще поїдем на Вкраїну, помолитися у Київ!*

В неділю на Дубнику відправляється Свята
Божественна Літургія.

Того ж самого року – 2000-го, сповнилося
мені 70 років, дістав я багато побажань від близьких
і знайомих, одне з них, як наприклад нашої народної
поезії, був від моїх колишніх улочанок, що прожи-
вають коло Ниси, Марії, Янки і Зосі:

*Від щирого серця вітаю, дорогого сусіда
з Родиною, –
Літа, літа, як воронії коні,*

*Летять і не вертаються назад,
Вже вирости давно і син і доня,
І внуки хату веселять.
Бажаємо здоров'я з Одмухова
Хліба з безчадської пшениці,
Рум'янців від калини
Щоб були Ви в доброму настрої кожної
днини.
Щоб Вас поважали, щоб Вас любили,
Щоб з Богом життя Своє прожили.*

Дякую Богові, що поміг вернути мені в свої сторони, і хоч не до рідного села, але ж біля мого Улюча. Завжди можу приїхати сюди, занести квіти на могили наших предків, помолитися, пригадати собі дитячі роки, подивитись на порослі травною поля, могили... Так, як у своїх віршах, сповнених туги за рідним селом пише мій приятель Володимир Шуль:

Дубник

*Стоїть в Улючі Церковця,
Сиротою осталась,
Нема кому в ній молитись, –
Кругом тільки могили зістались
А у тих могилах
Спочивають наші покійні,
Що її будували
І в Ній Богу молились.
Хрести старовинні на*

*На могилах похилились,
Ще похилені стоять,
Мовби зажурились.
Не видно на Церковці Хреста,
Бо сосни заступили,
Зеленіє ще барвінок,
Що колись рідні посадили...
Можна ще прочитати на похилених
могилах
Прізвища покійних, що колись там
жили.
Не співають вже в Церковці дяки
На Вознесіння Господнє,
І не святиться в річці вода
На Святую Йордань.
Гора, на котрій Церковця,
Названа Дубником,
Не забувайте, рідні
Во віки віков!
Бо тут лежать наші рідні,
В мирі спочивають,
А Бог знає, ще коли
Де нас поховують...*

Багато віршів Володимира я знаю напам'ять,
часто люблю їх декламувати, особливо про Улоч
і рідні сторони:

Орел

*Летів орел сизокрилий,
Горами над Сяном,
Летів, летів та й дивився
Що тут таке сталось?
Де ті прекрасні села...
Поля позаростали,
Де поділись люди,
Що тут проживали?
Летів, летів
Та й втомився,
Сів собі на сосну.
Подивися на Церковцю,
Що лісом заросла.
Зажурився, сизокрилий,
Що тут так тихенько.
Бо ж тут Службу відправляли
В неділю раненько!
І затрінав крилоньками –
Полетів в Карпати
Новиньку невеселу
Всім браттям звіщати...*

Лемківщина

*Вродився я на селі
Над річкою Сяном
Там ховався я маленький
Без батька і мами.*

*І пас я корови в лузі,
І в Сяні купався,
І ходив до школи,
Де рідної мови навчався.
Які ж то були прекрасні
Дитячі літа!
Сян, ліси і гори
І квітуча
Під селом лука,
Мов би синє море...
Вернув я з вигнання
Знову у гори
Ті, що мріють над Сяном.
Моя рідна сторононько!
Тут я і зістанусь!
Пішов я на зарослий цвинтар
За рідних помолвився,
І з гори Дубника
На Лемківщину подивився.
Лемківщино, Лемківщино,
Яка ж ти багата!
Тут смереки і
Ялиці і
спалена наша
рідна хата...*

Помалу відходять до Вічності ті улочани, котрі пам'ятають село в довоєнні часи. Відходять люди,

а з ними і наша улюцька історія. Кілька років тому померла одна з найстарших улючанок – Марія Полянська-Кулик, а потім – добрий чоловік, поляк Мільчановський, котрий завжди ласкаво приймав наших людей, що приїздили з заходу. Виходив з нами на Дубник, коли там відправлялася Служба Божа. Буде нам його бракувати...

Час робить своє – цілком несподівано помер наш добрий приятель Іван Федак, активний член нашого Гуртка ОУП, похований в Морохові. Помер також і Рудий Іван, заслужений парафіянин нашої Церкви в Сяноці. Старші відходять, а на їх місце, на жаль, нема молодих.

В 1998 році померла моя тітка, остання батькова сестра похоронена на сяніцькому цвинтарі біля свого чоловіка.

З кожним роком меншає улючан...

* * *

А родина моя, дякувати Богу, надалі проживає в Сяноці, крім доньки Данусі, її чоловіка Мірка та синів – Михайла і Олександра.

Внуки – Дануся і Дарко щосуботи відвідують лекції української мови при нашій домівці ОУП, беруть участь в усіх урочистостях і в Церкві і в ОУП, виступають на “Лемківській Ватрі” у Ждині, “Святі над Ославою” у Мокрому, з чого ми дуже тішимось, бо ж діти звикають до рідного слова, рідної пісні.

Приємно чути від внуків ось такі вірші:

*Я Вам вклоняюся, Дідусю,
І Вам, Бабусю моя рідна,
За те, що Ви таки вернулись,
І не боялись,
Що тут бідно.
Що треба було починати
З нічого, з самого початку,
Відбудувати власну хату
І в землю вкинути зернятко...*

Я дуже задоволений, що наші діти і внуки в Швейцарії також говорять рідною мовою і беруть участь в наших Богослужіннях, які відбуваються в Швейцарії. Тяжко мені на душі, що багато наших людей забувають рідну мову і відходять від нашого Народу, а Шевченко нам заповідав **“...і чужого научайтесь, й свого не цурайтесь...”** .

Рік 1997 не був для мене добрим роком. Я тяжко захворів і вперше в життю лежав в лікарні, не міг піднести рук догори навіть, ані ходити. Прийняв багато уколів, вимучився. Дуже дякую своїй жінці, котра не одну ніч недоспала, опікувалася мною, доглядала, хоч і сама не була здорова. Вдячний я синові і синовій, та дітям зі Швейцарії, всім внукам, бо за нас дбають. А також не можу не згадати добрим словом ближчу і дальшу родину і всіх добрих і зичливих людей.

Мое життя не було легким. Пережив я багато і злого і доброго. Ніколи не відрікався свого походження. Стараюсь помагати родині і чужим людям. Думаю, що так буде до кінця мого життя.

*Де поділося? Згоріло,
а чи затопило
сине море твої гори?
Зарослі могили,
Мовчать гори, грає море,
сумують могили.
Не вертають тії люди,
що колись тут жили.*

* * *

А читачів цих моїх спогадів перепошую за помилки, бо ж я не письменник, а простий чоловік.

Спогади свої вирішив написати для своїх дітей, внуків, для родини, щоб пам'ятали про свої коріння, щоб як і я, любили нашу рідну Церкву, нашу чудову мову, дзвінку українську пісню. Не забували, що моє рідне село Улюч було колись нашим, українським селом.

А на закінчення пропоную читачеві ще кілька віршів про Улюч народного поета Василя Шляхтича, також улючанина.

* * *

*В Улючі над Сяном
Ми жили колись
Село зруйновано
А нас вивезли*

*На північ на захід на південь на схід
Неначе тих птахів що втратили слід
Громадно злетілись
Брати і сестри
На руїнах сіли
Як ті сироти*

*Травою кущами село заросло
Все ж таки знаходим ми своє гніздо
В селі тому жили
Батьки від століть
Ту Богу молились
Ту бувше їх спить*

*Тепер лиш церковця осталась одна
При якій зійшлися похожі з села
Зійшлись улючани
В рідному селі
Залились слезами
Співають пісні*

*Хоч нове в чужині росте покоління
Все ж таки над Сяном шукає коріння
І молодь і діти
Тут з нами прийшли
Щоби подивитись*

Де батьки росли
Щоб коли воскресне Вкраїна за Сяном
Вернутись до гнізда могли УЛЮЧАНИ
І вернуть! З каміння ж
Поставлять хати
Нове покоління
В них буде рости
До церкви ходім всі молитися Богу
Щоб благословив нас на нову дорогу!

* * *

Лунає пісня над Сяном
Як півстоліття тому
Люди знайшли своє село
Тепер шукають дому
Шукають стежки і саду
Весь час ідуть і плачуть
Старі свій слід життя знайдуть
Молоді не побачать
Сіла бабуся на пляцу
Де колись була хата
Ледве її видно з бур'яну
Та чути як вона плаче
Дозвольте люди щоб колись
Молить Бога бабуся
Той який хату цю спалив
Так як я не почувся

* * *

Улюч
Коли почую...
Радість стає на душі
А села
Їдеш шукати
Їдеш шукаєш нема
Нині правда губить думки
А вони
Як хвилі
Пливають собі Сяном
Ранок
Мовчазні несе пісні
Мені
Не все зрозуміле
Вогні кличуть як дзвони
А нас нема
Ми як ворони
Розлетілись повсіх чужинах

* * *

Говорили Улючани
Яких вже немає
Говорили
Прийде рано
І сонце засяє
І воскресне і промовить
Замучений вбитий

*Щоб була на своїй землі
Так*

Як колись.

** * **

*Улюч
Село над Сяном
Між горами
Коли почую
Стає рано
Думками
Окрашую його
Моє село
Наше село
Улюч
Він є
Хоч нема його
В думках живий
А в дійсності руїна
Були хати
Нема
Де вони
Спитаю я
Спитає дитина
Моя
Улюч
Село велике
Село*

*Діди і прадіди
Прожили там*

*Зрозумілим щирим словом
Перед цілим світом
Хто кого за що цілує
За що тисне долонь
Хто є чесний хто жартує
Кому час до школи
Кому в Церков помолитись
За те що настане
Не питайте
Треба жити
Любі Улючани.*

** * **

*Далека дорога
Вела тих
В яких
Надія весь час жива
Та далечина
Для яких близька
Вони хотіли юж
Ниська
Зараз летіти
З ними сини*

*І їх діти
Питають колись
І діждались
Змучені прийшли
Не виспані
Все таки веселі
Коли побачили що не самі
Що їх багато
Буде свято
Хоч нема села
Тільки руїна
Над якою полине
По горах по долинах
По околишніх селах
“Ще не вмерла Україна”
Це Улюч видав на світ
Того сина
Який перший заспівав
Слова поета з-над Дніпра
І так та пісня в світ пішла
А нині
Співають її на Україні
І в Америці і в Канаді
Радо
Співають її
Наші люди
Буде
Буде Україна
Часу й кордону поки що*

*Не знаю
Лиш бажаю
Щоб була на своїй землі
Так
Як колись.*

** * **

*Улюч
Село над Сяном
Між горами
Коли почую
Стає рано
Думками
Окрашую його
Моє село
Наше село
Улюч
Він є
Хоч нема його
В думках живий
А в дійсності руїна
Були хати
Нема
Де вони
Спитаю я
Спитає дитина
Моя
Улюч
Село велике*

*Село
Діди і прадіди
Прожили там
Свої літа
Сумні і веселі
Є село
Й нема села
В попелі
Воно*

*Улюч
Батьків моїх земля
Родила їх
І харчувала
А коли йшли
У вічну пам'ять
Відкривала
Своє нутро
І ховала
Грішне тіло
Живі клали
На могилу
Хрест і камінь
А дерева вчились
На пам'ять
Пісень розлуки
Тепер внуки
Стають на ній*

Для нас святій
Землі
І питають
Шукають
Хочуть знайти хоч камінь
Хоч кусочок хреста
Не всім вдається
Нема
Знищене на амінь

Улюч
На його руїні
Стоять люди
І плачуть
Тіні
Померших забутих
Все це бачать
Вогонь гріє думки
Заклик надію будить
Улюч є
Улюч буде
Поки живуть його сини
Розкинені
Розстрахані

Настане час
Скріплять себе
Один одного приведе

Поставлять хату
На Крайниках
Чи десь в Долов
Настане свято
Любов
Закличуть і тебе
І тебе і тих зі Сходу
Щоб прийшли
Щоб повернули
До свого гнізда
Закличе дзвін з Дубника
Закличе зозуля
Закличе вужоватий Сян
Ті в яких серце є
Почують
І повернуться на своє
Так
На СВОЄ!

Улюцька церква на Дубнику. Хрест поставлений старанням автора на пам'ятку 1000 - ліття Хрещення України. Перед церквою автор з онуком. Фотографія з 1992 р.

Перша після війни архиерейська Служба Божя на Дубнику, яку очолює Високопреосвященіший Кир Адам. Перед могилою о. О. Солтикевича, 11 червня 2000 р.

Ярослав Холявка зі своєю дружиною Софією:
– перед власним домом в Сяноці.
1999 рік.

– фотографія з 1990 року.

Автор з сестрою Марією перед її
домом в Америці. 1973 рік.

В Улючі з цілого села залишилася тільки
одна хата – Крайника. Вигляд сучасний.

1995 рік. Служать на горі Дубник: о. Федор Клиш з Австралії і о. Іван Лайкош.

Диригент Орест Солतिकевич з Канади зі своїм хором перед могилою свого діда о. Ореста Солतिकевича на Дубнику. Фотографія з липня 2002 року.

Перше після війни Богослуження біля церкви на Дубнику на празник Вознесіння в 1990 р., після 43 років від виселення. Службу Богу відправляють: о. Гбур, улочанин о. Сосницький і о. Кузьмак.

Панахида на місці розібраної церкви в Улючі в 1998 р. Спільна молитва православних і греко-католицьких священиків.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Мапа Улюча з 1939 р.	7
Моє походження	8
Мої батьки і їхні родини	11
Моє дитинство	18
Різдвяні свята в Улючі	23
Дещо про односельчан	28
Великдень в Улючі	30
Вознесеніє в Улючі	33
Моя перша наука	35
Початок війни	37
Нова влада	39
Рік 1941	42
Голодні роки	45
Небезпечні часи	49
Переселення на Україну	54
Весілля	57
Тривожні	61
Весна, рік 1946	65
Депортація, або вигнання... ..	68
Осінь – 46-го	73
Остання зима в дома	76
Трагічна весна – виселення	79
На чужині, в чужій хаті... ..	86
Чи ж так вже буде завжди?... ..	92
Перше Різдво на чужині	96

Моя наука	100
При війську і “на волі”	103
Найважливіша зустріч в моєму житті	109
Мій шлюб	116
На новій дорозі життя	119
Спогади Зосі	126
В Новій Руді	132
Наше спільне життя	134
Доля моїх близьких	135
Початок повернення в рідні гори	137
Мій виїзд до Америки	141
Хвороба і смерть батька	144
Похорон батька	148
Життя родинне і праця	151
Смерть мами	161
Час великих перемін	162
Перша моя поїздка до Швейцарії	180
Свята на рідній землі	183
Улюч моя незагоєна рана... ..	187

ЯРОСЛАВ ХОЛЯВКА

...книжка – це підсумок прожитого, вистражданого, улюбленого, виплеканого протягом не завжди ласкавих років, десятиліть...

То ж, шановний уважний читачу, не шукай в цій книжці вишуканих письменницьких фраз і зворотів, тут повністю збережені мова і стиль автора з його улючанськими регіоналізмами, слова, котрі, на щодень вживас п. Ярослав у побуті, говірка, котрою звертається до дружини Софії, дітей, внуків та українців Сяноки і околиць...